

АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

БАҲОРИСТОН

*Таҳиягари матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва
шореҳи луғот*

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД

Душанбе
«Маориф ва фарҳанг»
2008

Ҳозиркунандаи чоп
АББОСИ АЪЛОҲОН

Абдурахмони Қомӣ. Баҳористон. Таҳиягари матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шореҳи луғот Аълоҳон Афсаҳзод, Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2008, 139 саҳифа.

«Баҳористон»-и беҳазон аз гаронмоятарин осори тарбиявӣ-ахлоқии адабиёти ҷаҳону форсизабон ва эҷодиёти Мавлоно Абдурахмони Қомӣ (1414-1492) буда, бештар аз 500 сол мешавад, ки дар тарбияти ахлоқи ҳамидаву атвори писандаи инсоният ҳиссаи сазовор мегузорад.

Нашри ҳозира, ки нашри савуми илмӣ-оммавии асар дар Тоҷикистон мебошад ва ба 520-умин солгарди таълифи он мувофиқ меояд, матни мукаммали онро фароҳам оварда, бо сарсухани муфассал ва шарҳу тавзеҳоти мудаллал оро ёфтааст, то қори хонандагони азизи гуногунсолро осон гардонад.

Чунон ки ҳуди Мавлоно дар муқаддимаи китоб менависад, «илтимос аз тамошойиёни ин риёзи холи аз хори мулоҳазаи аърозу хошоки мутолабаи аъвоз он, ки чун ба қадами ихтимом бар инон бигзаранду ба назари иътибор бар инҳо бингаранд, боғбонро, ки дар тарбияташон хуни чигар хӯрдаасту дар танмияташон қони ширин бар лаб оварда, ба дуъое ёд кунанду ба санное шод гардонанд».

БАҲОРИСТОНИ БЕХАЗОН

Панҷсад (-у бист) сол пеш аз ин, баҳори соли 1487, шоири нотақрору олими номдор Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ (1414—1492), ки 73-сола буд, дар канори шаҳри Ҳирот, дар маҳаллаи Хиёбон ба фарзанди ягонаи даҳсолааш Зиёуддин Юсуф аз забони арабӣ ва қоидаҳои он дарс меод. Писарак соҳиби зеҳни бурро ва шавқи гиро бошад ҳам, аз ҷиҳати камқувватӣ ҳар замон хаста мешуд. Ба болои ин, ҷӯши баҳор ва ҳаёҳуи бачагони шӯх ӯро берун мекашид.

Ҷомӣ, ки марди фозилтарини даврон ва муаллими муътабари замон буд, намехост нури чашмаш фақат ба аслу насаб ва, хусусан, фарзанди ӯ будан фахр кунад. Бинобар ҳамин, шабу рӯз ба тарбияи Зиёуддин Юсуф машғул мешуд. Аслан, Зиёуддин Юсуф дар миёни чаҳор писар фарзанди савуми Ҷомӣ буда, писарони дигараш дар тифлӣ нобуд шуда буданд. Ҷомӣ ба тарбияи Зиёуддин Юсуф аз кӯдакии ӯ машғул шуда, дар «Тӯҳфат-ул-аҳрор», «Сабҳат-ул-аброр», «Юсуфу Зулайхо», «Лайливу Мачнун» ва «Хирадномаи Искандарӣ», ки онҳоро мутобиқан дар солҳои 1481, 1482, 1483, 1484 навшита буд, фаслҳои алоҳидаро ба насихат ва панди фарзанди дилбандаш бахшида, ӯро ба касби дониш, ахлоқи нек, кирдори шоиста, дӯстиву рафоқат, навозиши бечорагон, хайру саховат, кумаки эҳтиёҷмандон ва хизмати халқ раҳнамоӣ мекунад. Баробари ин, фарзандашро огоҳ менамояд, ки аз кизбу дурӯғ, бухлу ҳасад, кибру ҳаво, ғуруру худписандӣ, коҳиливу танбалӣ, чаҳолату мардумозорӣ, ҷоҳу мансабпарастӣ, тамаллуқу ҷоплусӣ ва дигар падидаҳои ахлоқи разила барҳазар бошад. Яке аз вазифаҳои, ки Ҷомӣ дар назди ҷигаргӯша ва нури дидаи худ мегузорад, ба қадри вақт расидан, аз он хуб истифода бурдан ва дар ҷавонӣ илму ҳунар омӯختан аст. Ӯ талаб мекунад:

Чу нодонон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди ҳунар бош!

Ҳамин мавзӯи на дар банди падар, яъне мағрури ному мақом ва сарвати ӯ шудан, балки фарзанди ҳунар будан, яъне албатта барои ба худ ва ба ҷамъият нафъ расондан илму ҳунар (Тоҷи сари ҷумла ҳунархост илм, — Қуфлқушои ҳама дархост илм) омӯختанро Ҷомӣ дар тамоми зиндагии худ таълим меод:

Ҳар писар, к-ӯ аз падар лофад, на аз фазлу ҳунар,
Филмасал, гар дидаро мардум бувад, номардум аст.
Шохи бебар арчи бошад аз дарахти мевадор,
Чун наорад мева бар, андар шумори ҳезум аст!

Шоир аз писари худ талаб мекунад, ки дар касби камолоти инсонӣ ва манфиат расондан ба мардум ҳеҷ гоҳ ба он чизе, ки ноили он гардидааст, қонеъ нашавад:

Конеъ нашавӣ ба ҳар чӣ ёбӣ,
Аз хуб ба хубтар шитобӣ.

Панду насиҳатҳои Қомӣ ба писараш дар «Баҳористон» бо моҳияти худ аҳамияти умумиянсони доранд. Барои ҳамин ҷовидонӣ ҳастанд ва ба дили ҳар як одам роҳ ёфта, ўро ба сӯи некӣ раҳнамун медоранд. Шояд аз рӯи анъана бошад, ки ба ман ҳам модарам «Баҳористон»-ро дар 10 — 11-солагӣ ёд меод.

Қомӣ ба тарбияи чиддии Зиёуддин Юсуф аз ҷаҳорсолагии ӯ шурӯъ карда, охирин китоби хешро барои вай чанд моҳ қабл аз вафоти худ ба охир расонд. Он «Ҷавоиди Зиёия» ном дошта, роҷеъ ба синтаксис(наҳв)-и забони арабӣ баҳс мекунад.

Қомӣ дар омӯзондани илмҳо ба писараш усули хубе дошт. Ба ӯ пайваста қиссаю афсона мегуфт, шеър ёд меод, ҳикоятҳои «Гулистон»-ро мехонд. Гулпарвариро меомӯзонд, дар замин меҳнат карданро машқ мекунонд, аспавориро таълим меод. Баҳорони соли 1487, ҳангоми дар байни сабақҳои Зиёуддин Юсуф аз арабӣ ба хоҳири ҳастагӣ ва дилсардии ўро кам кардан барояш аз «Гулистон»-и Саъдӣ ҳикоятҳо хондан, пай бурд, ки баъзе ҳикоятҳо барои писарак душворӣ мекунонд. Аз ин рӯ, худ ба навиштани асар шурӯъ карда, зуд онро ба охир расонд ва номашро «Баҳористон» гузошт.

«Баҳористон» аз муқаддима ва ҳашт боб (равза) иборат аст: 1) саргузашти орифон; 2) ҳикмати бузургон; 3) саргузашти подшоҳон, адолат ва ахлоқи неки онҳо; 4) тарғиби саховатмандӣ; 5) ҳикоятҳои шавқангези ишқӣ; 6) мутоябаҳои сафобахш; 7) зикри шуъро, таърифи шеър, пайдоиш ва ҳусну қубҳи он; 8) ҳикоятҳои тамсилӣ.

«Баҳористон», ки дар пиронсолии муаллиф зеби рақам гардидааст, як навъ асари ҷамъбасткунандаи ғояву ақидаи ҷамъиятшиносии мутафаккири забардаст аст. Андешаву афкори адиб дар он ба таври соддаву равшан ифода ёфта, онҳоро дар сурати натиҷаҳои фикр дастраси мардум сохтааст. Нависанда ҳангоми таълиф пеш аз ҳама, мақсади тарбияи насли наврас ва дар ҷавонон парваридани ахлоқи некро дар мадди назар доштааст. Дар муқаддимаи асар Қомӣ ба хонандагон муроҷиат карда мегӯяд: «Илтимос аз тамошойиёни ин риёзи холи аз хори мулоҳазаи аъроз ва хошоки мутолабаи аъвоз он, ки чун ба қадами ихтимом бар инон бигзаранд ва ба назари эътибор дар инҳо бингаранд, боғбонро, ки дар тарбияташон хуни ҷигар хӯрдаасту дар танмияташон ҷони ширин бар лаб оварда, ба дуъое ёд кунанду ба саное шод гардонанд».

«Баҳористон» асари бадеъиест, ки дар он ба тарзи ҳосе ҳам аз зиндагонии ибратомӯзи шайхону орифон, ҳам аз дурдонаҳои андешаю афкор ва ҳикмати донишмандони бузург, ҳам аз аъмоли хайри ҳокимону мансабдорон, ҳам аз ривояти хайру саховати муболиғаомези афроди таърихӣ ва ҳиммату нақӯкориҳои шахсони афсонавӣ, ҳам аз тасвири гудози ишқ ва дӯстию вафодории дилбохтагон, ҳам аз латифаю мутоябаҳои ҳалқӣ, ҳам аз рафтори шуъро, ҳам аз ҳикояти пандомӯзи тамсилӣ роҷеъ ба ҳайвонот натиҷаҳои ахлоқӣ гирифта мешавад.

Дар баробари ин, муаллифи «Баҳористон» иллатҳои иҷтимоӣ ва айбҳои шахсиро фошофош зери танқид гирифта, ба василаи муқобилгузориҳои ҳодисаҳои ба ҳам зид ақоиди худро роҷеъ ба некӣ тақвият медиҳад.

Равзаҳои ҳафтуми «Баҳористон» аз хусуси пайдоиши шеърӣ адаб, анвоҳои шеър ва хусну кубҳи он сухан ба миён меорад. Ин боб аз хусуси моҳияти табиат ва хусусияти шеър баҳс орофта, ба ҳукми тазкираи мухтасаре намунаи ашъори сиву нӯҳ тан шоири асрҳои X—XV, минҷумла Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Ҳоконӣ, Низомӣ, Амъак, Анварӣ, Сӯзанӣ, Муиззӣ, Саъдӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Ҳофиз, Камол ва Навоиро санад меорад. Вале маълумоти Ҷомӣ на шарҳи ҳол, балки лаҳзаҳои ибратомӯзи зиндагии адибонро фаро гирифта, бо рӯҳия ва шеваи нигориши худ ба бобҳои дигари асар куллан мутобиқат дорад.

Умуман, «Баҳористон» энциклопедияест, ки дар он урфу одат ва ҳукук хислати тамоми табақоти мардуми асри XV, аз фаррош то подшоҳ, инъикос гардидааст.

Нависандаи «Баҳористон» ҳамчун шахси халқпарвару ватандӯст, озодихоҳу адолатҷӯ ва хайрхоҳи табақаи заҳматкашу мазлум, пеш аз ҳама, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиро ба миён гузошта, мувофиқи тасавури асримиёнагӣ ҷамъияти инсонҳоро ба ду гурӯҳ — золимон ва мазлумон тақсим менамояд ва бар зидди зулму ҷавр ва таъаддӣ бедодгарӣ исён бардошта, давлатмандонро ба саховат ва бечорагонро ба қаноат даъват намуда, бо ҳамин адлу инсофро тарғиб мекунад ва бар зидди худбинию худписандӣ ва ҳарисию ҳасосат, бераҳмию беинсофӣ ва ҷангу ҷидол исён мебардорад, ин нуқсонҳоро сабаби фалокати ҷамъият ва вайронии мамлакат дониста, аз онҳо роҳи ҳалосӣ меҷӯяд ва ин роҳро дар соҳти подшоҳии армоние мебинад, ки дар он шоҳи одили хизматгори халқ ҳукмрон бояд бошад.

Агар дар асри XV баён ёфтани ин ақидаҳоро ба назар гирем, аҳамияти онҳо боз ҳам меафзояд, зеро асри XV, ба таъбири В.В. Бартолд, «замони шукӯҳи зоҳирӣ» намояд ҳам, дар асл «замони истибдоди феодалӣ, кашмакаш ва задухӯрдҳои пайдарпайи теуриён, шиддати кинаву адовату таассуби динӣ ва мазҳабӣ буд». Хусусан, баъди марги Темур (18 феввали соли 1405), ки дар замони ҳукумати худ (1371 —1405) Мовароуннаҳр, Туркистон, Эрон, Осиёи Хурд, Кавказ, Афғонистон, як қисми Ҳиндустон, Дашти Қипчоқ ва як қисми Россияро забт карда буд, авлоди ӯ барои тахт ҷон меканданд, хуни якдигарро мерехтанд ва дар натиҷаи ин задухӯрдҳои тахту тоҷталабӣ мамлакат рӯ ба харобӣ ва хонаи фуқаро рӯ ба вайронӣ мениҳод. Бинобар ин, тарғиби адлу инсоф дар ин аср аҳамияти махсус касб мекунад.

Ҳокимони асри XV қабоҳат ва золимии худро бо таълимоти динӣ пардапӯш кардани мешуданд. Дар адабиёти замони Ҷомӣ, аз ҷумла дар насри он, мавзӯҳои динӣ ва тарғиби аҳкоми мазҳабӣ ҷойи намоёнро мегирад. Аммо дар миёни чунин асарҳо «Баҳористон» бо мазмуни дунявӣ, ақоиди умумиинсонӣ ва нуқтаҳои ҳуманистии худ ҷилои махсус медиҳад. Имтиёзи «Баҳористон» аз асарҳои дигари ҳамҷинсу ҳамзамонаш дар он низ ҳувайдо мегардад, ки адиби инсондӯст дар танқиди ҳокимони золим,

ки дину мазҳабро ниқоби худ карда буданд, аз ҳеч чиз наҳаросида, часуруна ниқоб аз рӯи онҳо бардошта, аз под-шоҳи диндори золим беҳтар будани подшоҳи бединро пеш мегузорад. Ба ақидаи ӯ, на дину мазҳаб, на сачҷоданишинию тоат, балки адолат сифати ягонаест, ки ба подшоҳ обрӯ ва шаъни ҷовидонӣ меорад.

Мутафаккири бузург чунин ақидаҳоро қабл аз ин ҳам чандин бор бар пеш гузошта, дар «Саломону Абсол» низ подшоҳи бедини адлпарварро аз подшоҳи диндори золим болотар гузоштааст:

Куфркеше, к- ӯ ба адл ояд фарих,
Мулкро аз золими диндор бих!

Ҷомӣ, бо ин ҳама қонёе нашуда, салтанатро ба хайма ташбеҳ дода, ростиву адлро сутунҳои он мешуморад ва саволомезона хитоб мекунад:

Гар набошад сутуни хайма ба ҷой,
Чун ситад хайма бе сутун бар пой?!

Муаллифи «Баҳористон» таъкид мекунад, ки «агар кас ба мардум теги номехрубонӣ кашад, куштаи теги номехрубонон мегардад». Бинобар ин, подшоҳ бояд оқибатандеш ва аз хунрезӣ барҳазар бошад.

Дар силсилаи образҳои мусбати «Баҳористон» Искандару Анӯшервон чун образҳои подшоҳони идеалӣ амал мекунанд. Бузургмеҳру Арасту ва дигар донишмандону адибон раҳнамою ёвари онҳо мебошанд. Образи Ҳаҷҷоч, ки дар асл ва дар таърих ба золимӣ машҳур буд, ҳамчун акси онҳо таҷассум мегардад. Абӯҷаҳл, амалдори ҷафогар, табиби бемурувват, муаллими нодон, тавонгари мумсик, шоири тамаъкори ҷоплус, олими беамали ғуломи нафс, дӯстони риёӣ, фарзандони нохалаф ва амсоли инҳо, ки лашкари қувваҳои бадиро ташкил медиҳанд, ҳама ҳосили беадолатӣ ва нобасомониҳои замонанд.

Ҷомӣ адолатро чун пояи хубихо ва сифати барҷастатарини подшоҳ эътироф намояд ҳам, ба ҳама адолат кардани подшоҳро талқин намекунад. Баръакс, мувофиқи ақидаи ӯ, подшоҳ ҳар қадар бо росткорону нақӯкорон боиноят бошад, ҳамон қадар нисбат ба золимон ва одамони бадкирдор бераҳм бояд шавад. Аз номи Бузургмеҳр ҳамон подшоҳро беҳтарин меҳисобад, ки «покизагон аз вай эмин бошанду гунаҳкорон аз вай битарсанд».

Масъалаи муҳимми дигаре, ки Ҷомӣ дар «Баҳористон» пеш мегузорад, шинохтани қадри инсон аст. Шоири бузург мегӯяд, ки ба инсон на аз рӯи сарвату мансаб, балки хунармандиаш баҳо бояд дод, зеро:

Қимати мард на аз симу зар аст,
Қимати мард ба қадри хунар аст.
Ай басо банда, ки аз баҳри хунар
Қадраш аз хоҷа басо бештар аст!

В-ай басо хоча, ки аз беҳунарӣ
Дар раҳи бандаи худ пайсипар аст!

Худи мартабаи ҳамин ғуломи ҳунармандро аз хочаи беҳунар боло гузоштани Ҷомӣ яке аз фикрҳои пешқадами ӯст, ки аз зубдаи афкори мутараққии инсондӯстонаи аслофи ӯ, хусусан Саъдӣ, ибтидо мегирад. Аз рӯйи ин таълимот, барои қадри инсон сурати зоҳирӣ ҳам аҳмият надорад, кас бояд ботинан зебову ғанӣ бошад, чунки:

Тан бувад чун ғилофу чон шамшер,
Кор шамшер мекунад, на ғилоф!

Абдурахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» аҳамияти бузурги илму донишро дар ҳаёти инсоният борҳо қайд намуда, одамонро ба пардохтани илму дониш хидоят мекунад. Ӯ нишон медиҳад, ки дарёи илм бепоён буда, фаро гирифтани ҳамаи илмҳо аз имкон берун аст. Бинобар ин, кас бояд бо камоли масъулият фақат илми заруртаринро омӯзад. Аммо илми беамал ҳам ғоида надорад. Аз ин рӯ, ба хонандагон ва муътақидони худ маслиҳат медиҳад:

Илме, ки ногузири ту бошад, бад-он гарой,
В-онро, к-аз он гузир бувад, чустучӯ макун!
В-он дам, ки ҳосили ту шавад илми ногузир,
Ғайр аз амал ба мӯчиби он орзу макун!

Қисме аз ҳикоятҳои «Баҳористон» баландҳимматӣ («Дарвешӣ қавихиммат ва подшоҳи соҳибшавкат», «Ҳотам ва ғуломбачаи ятим», «Мӯри боҳиммат»), ҷавонмардиву ҷасорат («Ҳаҷҷоҷ ва аъробӣ», «Иброҳим ибни Сулаймон ва ҷавоне аз бани Умийя»), фурутанӣ (равзаи нахустин), барои дӯст ҷонсупорӣ қардан («Аштару Ҷидо») -ро ифода менамоянд. Ҳикоятҳои «Искандари Румӣ», «Тухфаҳои малики Ҳинд ба халифаи Бағдод» (аз равзаи дувум), «Олиму канизак» (аз равзаи чаҳорум), «Салил», «Канизаки муғанния», «Аштар ва Ҷидо» (аз равзаи панҷум) ва «Фирдавсӣ» (аз равзаи ҳафтум) аз ҷиҳати банду баст, сюжет, образи қаҳрамонҳо, гузориши низоъ ва ҳалли он мукамал ва мураккаб мебошанд. Дар ин ҷода «Баҳористон» ягона набуда, асарҳои ҳаҷман қалон ва аз ҷиҳати воқеабандӣ мураккабу пурмоҷаро низ мавҷуд буданд.

Асарҳои мансури бадеӣ ин замон, ки аз ҷиҳати ҳаҷм хеле қалон буда, дар онҳо нақли воқеаҳо мураккаб меравад, «Доробнома»-и Беғамӣ ва «Анвори Суҳайлӣ»-и Кошифӣ мебошанд. Романи пурмоҷароӣ ишқиву паҳлавонӣ «Доробнома», ки ба қалами Ҳоҷӣ Муҳаммад ибни Али Беғамӣ таъаллуқ дошта, саргузашту қорномаҳо ва ишқварзиҳои паҳлавони афсонавӣ Фирӯзшоҳи писари малик Дороб ва писари ӯ Баҳманро фаро мегирад, аз китобҳои пурарзиши мансури замон мебошад. Аз сарчашмаҳо маълум мешавад, ки Беғамӣ қиссаро аз хотир дар ҳузури гурӯҳе нақл мекардааст, Маҳмуди Дафтардор, ки муосири нақлкунанда ё имлоқунандаи он, яъне Мавлоно Беғамӣ, будааст, онро навишта, барои

дигарон мехондааст. Асари Беғамӣ дар шеваи китобҳои халқӣ иншо гардида, аз тақаллуфоти муншиёнаю олимона ва арабибозиҳои китобӣ барӣ, ба забони омма (чун насри ривоятӣ), фаҳмою кӯтоҳбаён нигошта шудааст. Ин асар бо номи «Доробнома» маълуму машҳур бошад ҳам, дар асл бояд «Фирӯзшоҳнома» (аз рӯйи қаҳрамони асосии он) ном дошта бошад. Аз ҳамин сабаб, тарҷимаи арабии каме мухтасари он дар чаҳор ҷилд соли 1336 ҳичрии қамарӣ (1918 мелодӣ) дар Миср бо номи «Сиратун Фирӯзшоҳ ибни Малик Дороб», яъне «Қорномаи Фирӯзшоҳи писари шоҳ Дороб» нашр шудааст.

«Анвори Суҳайлӣ» асари машҳури мансури дигари ин замон аст, ки бо шеваи қисса андар қисса навишта шудааст. Он аз таҳрирҳои китоби «Қалилаву Димна» буда, дар ҳудуди асрҳои XV - XVI бо саъйи Ҳусайн Воъизи Қошифӣ анҷом пазируфтааст. Қошифӣ таҳрири матнро дар асоси тарҷимаи форсии «Қалилаву Димна»-и арабии Ибни Муқоффаъ (асри УШ), ки ба қалами Абулмаъолии Насруллоҳ (асри XII) таъаллуқ дорад, ба поён расонида, китоби ҳудро ба шоир Амир Шайхам Низомуддин Аҳмади Суҳайлӣ—вазирӣ Ҳусайни Бойқаро бахшидааст. Қошифӣ бобҳои яку дуи «Қалилаву Димна»-ро ихтисор намуда, ба ҷойи он ҳикояти подшоҳи Чин, Рой Добшалим ва Бидпойро дохил карда, адади ҳикоеҳои пандомӯзи дохили бобҳоро аз 40 ба 100 расондааст.

Қошифӣ, бо вучуди нигоҳ доштани рамзиёт ва шеваи тамсилии «Қалилаву Димна», сабки маснӯъи таҳрири Абулмаъолиро то андозае содда карда, ибораҳоро ба тарзи барои худ хос метирозад, амсолу ашъори арабӣ ва ибораҳои пуртақаллуфро аз асар берун андохта, бобҳои китоби ӯро ба як хатти сюжет кашида, асари томе ба вучуд овардааст. Инчунин, Қошифӣ ба ҷойи порчаҳои арабии он ашъори шоирони форс-тоҷик ва зарбулмасалу мақолҳои фаровонро ба қор бурдааст, то ки фаҳмидани асар осон гардад. Вале ҳанӯз ҳам он тобеъи сабки насри пурроиши асри XV буда, дар он суҳанпардозӣ мавқеъи қалон дорад. Бинобар ҳамин, онро баъдҳо Абулфазл ибни Муборак бо номи «Иёри дониш» (1588) ва баъдтар (1752) қасе дигар таҳти унвони «Нигори дониш» ба форсӣ боз аз сари нав таҳрир кардаанд.

«Анвори Суҳайлӣ» чун тамоми таҳрирҳои «Қалилаву Димна» асари пандуахлоқӣ буда, дар ҳикоятҳои тамсилии он, ки асосан аз ҳаёти ҷонварон аст, хулқи нек, иттиҳоду иттифоқ, ватанпарастӣ, мардумдӯстӣ, адолатпарварӣ ва ҳислатҳои дигари ҳамидаи инсонӣ тарғиб мешавад. Ин асар дар гузашта ба сифати китоби дарсӣ низ истифода мегардид. «Анвори Суҳайлӣ»-и Қошифӣ ба ҷандин забони Шарқу Ғарб тарҷумаву нашр шуда, соли 1966 профессор Расул Ҳодизода онро барои бачаҳо аз нав таҳриру содда ва дар Душанбе ҷоп кард, ки соли 1977 такроран ба таъб расид.

«Баҳористон»-ро Ҷомӣ, чунон ки худ мефармояд, дар татаббӯъ ва сабку усули «Ғулистон» эҷод намуда, дар пайравии «Ғулистон» онро бо санъати сачъ оройиш додааст. Забони он, дар баробари нигоҳ доштани зебоӣҳо ва фасоҳати сачъ, соддаву раво ва фаҳмо буда, ҷумлаҳои мусаччаъи саршори ибораю таъбирҳои халқӣ ва пораҳои шеърии он шабеҳи гуфтору сурудаҳои мардумианд. Нақли ҳикоятҳо ва латифаю мутоибаҳои дохилии равоҳо ба ҳикояву латифаҳои дилкаши фалклорӣ монанданд. Муҳокимарониҳои

фалсафӣ, мубодилаи афкор ва суҳбатҳои донишмандон, андарзу ҳикматҳои арзиши ахлоқии асарро афзудаанд.

Мавқеи устувори ҳуманистӣ Саъдиву Қомиро наздик мекунад ва аз умумияти қасду ҳадафи эҷодии ду суҳанвари нобиға дарак медиҳад. Қомӣ мавзӯҳои «Гулистон»-ро дар бобати адлу инсоф, парваридани ҳисси масъулияти инсонӣ иҷтимоӣ, покии ахлоқи дарвешон ва ишқу муҳаббату ҷавонӣ вусъату идома бахшида, дар навбати худ, ба асараш сюжетҳои тоза ворид овардааст. Нақлу ҳикояти Қомӣ дар нигориш, сюжетбандӣ ва низоӣ рангорангтаранд.

«Баҳористон» аз ҷиҳати пандомӯзиву ибратбахшӣ низ нишонрастар буда, нависанда аз мушоҳидаи манзараҳои ҳузновари фақиронаи мамлакат, нобасомониҳои ҷамъият, беҳуқуқии раият, ғорати туркони ҷағатой, ривочи бозори зулми ҳокимон, бедиёнати арбоби дин низоӣ асосии иҷтимоӣ ва ахлоқии даврони хешро дарк менамояд.

Қомӣ дар ин асараш низ идеали адолати иҷтимоиро тафсилу таҳким дода, мусовоти инсонҳо ва бебақоии ҳонаи зулму ситамро ба қалам медиҳад. Аз ҳар инсон тақозо мекунад, ки дар муносибат бо инсонии дигар эҳтиром, риояти иззати нафс, сидқу сафо, аҳду вафо ва хайру некиро ба кор андозад. Андешаҳои Қомӣ дар бораи кадрӣ қимат ва мақому манзалати волои инсон, ки на вобастаи аслу насаб, мулку дорой, балки самарайи маънавиёти ғанӣ ва ақлу хирад аст, низ муфид ва шоистаи таваҷҷӯҳанд.

Ҳамчунин, Қомӣ дар як силсила ҳикоятҳои «Баҳористон» бо шеваи мазҳакавӣ воқеияти мудҳиши замонаи хеш ва сиришти манфури аҳли зулм — подшоҳони ситамгар, вазирони бемуруват ва амалдорони ҷафокори замони феодалиро равшан ҷилвагар менамояд.

ӯ дар ҳикояте меорад: «Тавонгаре дар аҳди яке аз золимон бимурд. Вазирӣ он золим писари вайро талаб карду пурсид, ки падари ту чӣ гузоштааст? «Аз молу манол чунину чунон, аз ворисон вазирӣ кабирро айдухуллоҳу субҳонаҳу ва ин фақирӣ ҳақирро». Вазир бихандиду фармуд, ки мероси вайро ба ду ним кунанд: нимро ба вай гузошту нимро барои подшоҳ бардошт».

Аз ин ҳикояти ҳаҷвӣ шоир чунин хулоса мебарорад:

Зулмпеша вазир нашносад
Қуз ҳақи подшоҳ моли ятим.
Адл донад, агар барад ба тамом,
Фазл донад, агар кунад ба ду ним.

Ҳамин тариқ, танқиди разолатҳои замони феодалӣ ва ҳислатҳои ноҳуби намояндагони алоҳидаи он мазмуни бисёр ҳикоятҳои «Баҳористон»-ро ташкил медиҳад. Вале Қомӣ аз айбҳои инсонҳои оддӣ низ ҷашм наменӯшад. Гоҳе дар инсонҳо иллатҳо, нуқсонҳоеро меёбад, ки сарфи назар аз мақоми ҷамъиятии шахс, манфур ва барои ҷомиға зарарнок мебошанд. Аз ин рӯ, баъзе ҳикоятҳои мутоябаҳои «Баҳористон» ба муқобили коҳилию ҳасад ва бухлу ҳиссат барин айбҳои нигаронда шудаанд, ки барои ҳама зиштанд. Яке аз иллатҳои қабехтарини инсонӣ, ки дар байни табақаҳои гуногуни нимаи дуими асри XV

пахн гардида буд, майхорагиву бадмастист. Ин одати зишт дар он замон махсусан дар байни табакаи боло - шоҳу дарбориёни ӯ, амалдорони олирутба, ҳатто рӯҳониёну ходимони дин ва аз табакаи шаҳр дар байни лавандҳо (олуфтаҳои шаҳрӣ) басте ривоч ёфта, фасоди ахлоқро бештар мекард.

Дар осори Ҷомӣ ва наздикони ӯ — Навоӣ, Ҳотифӣ, Биноӣ, Суҳайлӣ, Кошифӣ ва дигарон зарарҳои маънавӣ, иқтисодӣ ва ҷисмонии шаробхорагӣ мазаммату маҳкум шуда, кӯшише рафтааст, ки мардумро аз разолати ин пастигарӣ эмин нигоҳ доранд. Мувофиқи гуфти Ҷомӣ, шаробу май душмани ақлу ҳуш, зоилкунандаи донишу биниш, фосидкунандаи ахлоқ ва сарчашмаи чумла ҳабисиҳо буда, шахси майхора наметавонад, ки байни ҳубу зишт, некию бадӣ, ҳалолу ҳаром, дӯстиву душманӣ фарқ гузорад. Бинобар ин, инсондӯсти оламшумул Мавлавӣ Ҷомӣ аз ин қабоҳат дурӣ ҷустан ва ба ин разолат нафрат доштанро тарғиб мекунад ва ба хонанда хитоб менамояд:

Душмани ҳуш аст май, Ай ҳушманд,
Дӯстро мағлуби душман кам писанд!

Ин байт аз «Саломону Абсол» оварда шуд. Ҷомӣ ҳар дафъа мавриди мувофиқе ёфта, ин фикри худро вусъат медиҳад. Ҳикояте, ки дар «Баҳористон» аз ҳолати як маст оварда мешавад, муносибати Ҷомиро ба ин амали зишт басте гӯё ифода мекунад ва он ҳикоят ин аст: «Масте аз хона берун омаду дар миёнаи роҳ бияфтоду қай кард ва лабу даҳони худ биёлуд. Саге омаду онро лесидан гирифт. Пиндошт, ки одамест, ки онро пок мекунад. Дуъо мекард, ки Худои таъоло фарзандони туро хидматгори ту гардонад. Баъд аз он саг пой бардошту бар рӯи ӯ бавл кард. Гуфт: «Борақаллоҳ, ай сайидӣ, ки оби гарм овардӣ, то рӯи маро бишӯйӣ». Қитъа:

Шаробхора чу бар хештан раво дорад,
Ки сиблат аз қайи нопоки май биёлояд.
Саг аз масона гар ибриқи оби гарм орад,
Ки ғусли сиблати нопоки ӯ кунад, шояд!

Ҷунон ки болотар ишора рафт, мувофиқи эътирофи худи Ҷомӣ, «Баҳористон» назираи «Гулистон» аст. Агар мундариҷаи «Гулистон»-у «Баҳористон»-ро ба тариқи муқоиса аз назар гузаронем, мебинем, ки «Баҳористон» тақлиди кӯркӯронаи «Гулистон» набуда, бо сабки умумӣ ва рӯҳи инсондӯстии худ тазмини он аст. Ҷиҳатҳои умдаи умумие, ки дар шабоҳати «Баҳористон»-у «Гулистон» ба назар мерасанд, аз инҳо иборатанд: Ҷомӣ дар пайравии номи асари безаволи Саъдӣ «Гулистон» асари хешро «Баҳористон» унвон гузошта, тарҳи «Баҳористон»-ро мисли «Гулистон» дар як муқаддима, ҳашт бахш ва як хотима афканда, мутобиқи унвони «Баҳористон» «бахшҳоро» «равза», яъне боғча номидааст, ки он истифодаи эҷодкӯронаи дебоҷа, ҳашт боб, яъне ҳашт дарвозаи «Гулистон» ва анҷоми он аст. Бар замми ин, Ҷомӣ дар таълифи «Баҳористон» суннати «Гулистон»-ро дар сабки нигориш давом дода, онро бо насри мусаччаъи омехта бо назм иншо кардааст. Ҳангоми нигориши «Баҳористон» муаллифи он таҷриба, дониш, биниш ва орзуву омоли худро ба

калам оварда, дар равияи «Гулистон» барои ифодаи ақоиду афкор ва назарияи худ аз нақли воқеаҳои зиндагӣ, ҳикоятҳои таърихӣ, ривояту латифа ва мутоибаю масалҳои халқӣ истифода мебарад. Аз ҷиҳати мавзӯӣ фақат боби якуми «Баҳористон»-у боби дувуми «Гулистон» ҳаммавзӯӣ буда, боби савуми асари Ҷомӣ мавзӯӣи боби якуми асари Саъдиро такрор мекунад. Бобҳои панҷуми ҳарду китоб дар як мавзӯӣанд, лекин аз ҷиҳати ҳикоятҳои истифодашуда тамоман фарқ доранд. Мавзӯӣоти бобҳои III, IV, VI, VII, VIII «Гулистон» дар «Баҳористон» истифода нашуда, бобҳои II, IV, VI, VII, VIII «Баҳористон» аз лиҳози мавзӯӣ тамоман нав мебошанд. Ҷамчунин, Ҷомӣ дар тақсимбандии бобҳо ҷиҳати мутақобили ҳодисаҳои ба ҳам зидро, ки дар «Гулистон» таъкидан сабт ёфтаанд (мисли «Дар сирати подшоҳон», «Дар ахлоқи дарвешон», «Дар ишқу ҷавонӣ», «Дар заъфу пирӣ»), истифода намекунад.

Ду-се ҳикояти «Баҳористон» аз ҷиҳати мавзӯӣ ва ҳатто мазмун ба чанд ҳикояти «Гулистоя» қаробат доранд. Вале дар чунин мавридҳо низ Ҷомӣ саъй менамояд ва ба он муваффақ мегардад, ки гуфтораш аз навиштаҳои Саъдӣ фарқ кунад. Барои мисол ҳикояти «Искандари Румӣ»-ро аз ҳар ду асар меорем: «Гулистон»: «Искандари Румиро пурсиданд: Диёри Машириқу Мағриб ба чӣ гирифтӣ, ки мулуки пешинро ҳазоину умру мулку лашкар беш аз ин будаасту эшонро чунин фатҳе муяссар нашуда? Гуфто:-Ба авни Худои азза ва ҷалла ҳар мамлакатеро, ки гирифтам, раъбияташ наёзурдам ва номи подшоҳон ҷуз ба некӯӣ набурдам:

Бузургаш нахонанд аҳли хирад,
Ки номи бузургон ба зиштӣ барад».

«Баҳористон»: «Искандарро гуфтанд: - Ба чӣ сабаб ёфтӣ, он чӣ ёфтӣ аз давлати салтанату вусъати мамлакат бо сифари синну ҳадосати аҳд? Гуфт: - Ба истимолати душманон, то аз ғоилаи душманӣ зимом тофтанду аз таъоҳуди дӯстон, то дар қоидаи дӯстӣ истиҳком ёфтанд. Байт:

Боядат мулки Сикандар, чун вай аз ҳусни сияр
Душманонро дӯст гардон, дӯстонро дӯсттар!».

Чӣ навъе ки мебинем, ҳангоми иншои ҳикоят Ҷомӣ ягон калимаи Саъдиро истифода набурда, баръакси ӯ, дар он санъати сачъро устодона ба кор бурда, дар футӯҳоти Искандар, мувофиқи ақидаи халқ, тадбири «бо душманон муросову бо дӯстон дурустпаймонино» дар ҷойи аввал мегузорад. Дар натиҷа, ҳикоят ғояи нав касб мекунад.

Дар ҳикояти «Ҷолами Той» Саъдӣ хорканро аз Ҷолам бузургҳимматтар ва Ҷомӣ ғуломи ятимро аз ӯ каримтар ба қалам дода, дар ҳикояти Саъдӣ меҳнати ҷисмонӣ чун боиси озодии шахс таъкид шуда, дар ҳикояти Ҷомӣ бартарии караму саховати инсонӣ камсарвату камбизоат нисбат ба садақадихҳои намоишкоронаи молдорон ситоиш

карда мешавад. Ба ҳикоятҳо таваҷҷӯҳ фармоед:

«**Гулистон**»: «Ҳотами Тойро гуфтанд: - Аз худ бузургҳимматтар дар чаҳон дидаӣ ё шунидаӣ? Гуфт: - Бале, рӯзе чихил шутур қурбон карда будам умарои арабро. Пас ба гӯшаи сахрое ба ҳоҷате берун рафта будам. Хоркашero дидам, пуштае фароҳам оварда. Гуфтамаш: - Ба меҳмонии Ҳотам чаро наравӣ, ки халқе бар симоати ӯ гирд омадаанд? Гуфт:

-Ҳар ки нон аз амали хеш х(в)арад,
Миннат аз Ҳотами Тойӣ набарад!

Ман ӯро ба ҳиммату ҷавонмардӣ аз худ бартар дидам».

«**Баҳористон**»: «Ҳотамро пурсиданд, ки ҳаргиз аз худ каримтаре дидаӣ? Гуфт: - Бале, рӯзе дар хонаи ғулome ятим фуруд омадаму вай даҳ сар гӯсфанд дошт. Филҳол як гӯсфандро кушту пухту пеши ман оварду маро қитъае аз вай хуш омад. Бихӯрдаму гуфтам: - Валлоҳ, ин бaсе хуш бувад. Он ғулом берун рафту як-як гӯсфандонро мекушту он мавзеъро мепухту пеши ман меоварду ман аз он огоҳ не. Чун берун омадам савор шавам, дидам, ки беруни хона хуни бисёр рехтааст. Пурсидам, ки ин чист? Гуфтанд, ки вай ҳамаи гӯсфандони худро кушт».

Чунин аст фарқияти «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ аз «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ дар мавридҳои каме, ки ҳикоятҳои онҳо мавзӯю ҳодисаҳои муштаракро фаро мегиранд.

Дар омади гап қайд кардан зарур аст, ки образи Ҳотам чун шахси сахӣ дар адабиёти тоҷик хеле машҳур буда, дӯсти Ҷомӣ Кошифӣ асари худ «Ҳотамнома»-ро, ки бо номҳои «Рисолаи Ҳотамия», «Қисса ва осори Ҳотами Той» ва «Ҳотами Той» низ шинохта шудааст, соли 891/1496 навиштааст. Як нусхаи хуби қаламии он, ки соли 907/1502 аз тарафи хаттоти машҳур Султоналии Машҳадӣ китобат гардидааст, таҳти рақами 4388-1 (варақҳои 2а-32а) дар захираи дастнависҳои шарқии АФ Ҷумҳурии Ўзбекистон маҳфуз аст. Таърихи таълифи асарро худи муаллиф чунин зикр менамояд: «Аз вафоти Ҳотами Той дар ин таърих, ки санаи ихдо ва тисъина ва самонамиатаи (яъне 391/1486 — А. А.) ҳичрияти набавия аст, нӯҳсаду сӣ сол гузаштаву ҳанӯз баҳори зикраш ба раёҳини офарин оростаасту чамани некномии вай ба пирояи санову таҳсин пироста. Байт:

Намонад Ҳотами Той, валекин то абад
Бимонад номи баландаш ба некӣ машҳур».

«Ҳотамнома»-и Кошифӣ ба насри ривоятии бадеӣ тааллуқ дошта, муаллиф ба василаи чамъ овардан ва имлои ривояту ҳикоятҳои дар китобҳо дидааш ва аз мардум шунидааш симои идеалии Ҳотамро нигошта, ба ин восита саховату ҷавонмардӣ ва олиҳиммати ро тарғиб мекунад.

Китоби халқии «Саргузашти Ҳотам» низ маҳсули ҳамин даврон буда, соли 1967 дар Душанбе ба ҳуллаи таъб ороста гардидааст.

Фарқи дигари «Баҳористон» аз «Гулистон» он аст, ки Шайх Саъдӣ бобҳои китоби худро бидуни ҳеч гуна муқаддима сар мекунад. Аммо Ҷомӣ дар оғози ҳар равза бо унвони «Ҷоида» муқаддимаи хурде меорад, ки он моҳият, мавзӯ ва мақсади ҳамон бобро муайян мекунад. Шоир хотимаи «Ҷоида»-хоро бо шеър хулосаву ҷамъбаст намуда, таъсирбахшиву хотирмони навистаҳоҷро бештар мегардонад. Чунончи, равзаи ҷаҳорум, ки «Дар сифати мевабахшии дарахтони боғистону ҷуду қарам ва шуқфарезиашон ба базли динору дирам» ном дорад, бо чунин «Ҷоида» ибтидо меёбад: «Ҷуд — бахшидани чизест, боистӣ бе мулоҳазаи ғаразе ва мутолабаи ивазе, агарчӣ он ғараз ё иваз санои ҷамил ё савоби ҷазил бошад». Баъди ин ду қитъаи зерин оварда мешавад:

«Кист қарим?—Он ки на баҳри ҷазост
Ҷар қараме, к-ояд аз ӯ дар вучуд.
Ҷар чи бувад баҳри санову савоб,
Байъу шаро гир, на эҳсону ҷуд!

Ва:

Ҷар ки мақсудаш аз қарам он аст,
Ки барорад ба олам овоза,
Бошад аз мисри ҷуду шаҳри қарам
Хонаи ӯ буруни дарвоза!»

Саъдӣ на танҳо бисёр ҳикоятҳо чун мушоҳидаҳои шахсӣ ба қалам медиҳад, балки аз саргузашти воқеаҳои худ низ нақлҳо мекунад. Дар «Баҳористон» Ҷомӣ фақат услуби ҳикояту ривоятро ба қор бурда, танҳо гуфтору рафтори муътабарии пешиниёнро меорад, ки худ дар онҳо иштирок надорад.

Тафовути дигари «Баҳористон» аз «Гулистон» он аст, ки пораҳои манзум дар ҳикояҳои мансури «Гулистон» ҷузви таркибии тасвири воқеа, муқолама ва натиҷагирӣҳои мантиқиро ташкил медиҳанд. Дар «Баҳористон» қитъаҳои манзум, одатан, чунин хусусият надоранд ва аз ҳатти сюжет берун мемонанд. Қитъаю рубоӣ ва байту маснавиҳои мавриди тақрири «Баҳористон» ба мисли маънигириҳо (морал) дар тамсилҳои (басниҳои) Юнони Қадим моҳияти хулосаҳои фалсафӣ, сиёсӣ ва ахлоқии нақлу ҳикояти мансурро дар шакли

фаҷурдаи ҳикматомез чун натиҷа ифода менамоянд. Ин тобишро дар ҷаҳор мисоле, ки дар боло оварда шуданд, мушоҳида қардан осон аст. Барои тақвияти даъвои худ боз яктоӣ намунаро чун далел аз «Гулистон»-у «Баҳористон» меорем.

«Гулистон»: «Дуде гадоеро гуфт: —Шарм надорӣ, ки даст аз барои ҷаве сим пеши ҳар лаъим дароз мекунӣ? Гуфт:

—Дастӣ дароз аз пайи як ҳабба сим
Бих, ки бибурранд аз донге ним».

«Баҳористон»: «Туркero гуфтанд: —Кадом дӯсттар дорӣ: ғорати имрӯз ё бихишти фардо? Гуфт:—Имрӯз даст ба ғорат бидушоюму ҳар чӣ ёбам, бирабояму фардо бо Фиръавн дар оташ дароям. Қитъа:

Он шундастӣ, ки турке васфи чаннат чун шунид,
Гуфт бо воъиз, ки он чо ғорату тороч ҳаст?!
Гуфт: «Не». Гуфто: «Батар бошад зи дӯзах он бихишт,
К-андар ӯ кӯтаҳ бувад аз ғорату тороч даст!».

Таносуби насру назм дар ҳикоятҳои дигари «Гулистон» -у «Баҳористон» ҳам тақрибан ба ҳамин минвол аст.

Ҳарчанд машҳуртарин асари насри бадеъии асри XV «Баҳористон» аст, тамоми ин аср ва, хусусан, нимаи дууми он дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аз ҷиҳати инкишофи наср мақоми ҳосе дорад. Бо вучуди ин, асарҳои манзум садҳоро ташкил диҳанд, осори мансур ангуштнамо мебошанд. Ба тарзи дигар гӯем, рангорангию боигарии ҳоси назми он замон дар насраш ба назар намерасад. Насри он давр, ки миқдорану ҳаҷман нисбат ба назм кам аст, иртифоъи назро надорад. Вале насри давраро қомилан аз ривоч барӣ наметавон шумурд. Насри бадеъии форсу тоҷик дар ин замон бо се роҳ ҷараён дошт: 1) насри сирф бадеъӣ; 2) насри илмии ривоятӣ, ки ба насри бадеъӣ иртиботи наздик дорад, зеро таърихнигору тазкиранависон ва донишмандони соҳаҳои дигар бисёр қисматҳои асарҳои таърихӣю илмӣ худро бо услуби қиссаҳои бадеъӣ, истифодаи ҳикояту нақлҳо, саволу ҷавобҳо навиштаанд; 3) муросилоти давлатӣ, мактуботи байнидавлатӣ, талабномаҳои ҷамъиятӣ ва муншаоти шахсӣ, ки аз ҷиҳати сабку услуб дар ниҳояти бадеъият қарор гирифта, сарфи назар аз шеваи иборапардозӣю муншиёна, баъзешон то дараҷаи шеър мерасанд.

Ҳамаи ин аз дараҷаи ҳуби инкишофи насри нимаи дууми асри XV дарак медиҳад. «Баҳористон»-и Ҷомӣ, «Анвори Суҳайлӣ» ва «Ҳотамнома»-и Кошифӣ, «Фурснома»-и Шоҳқулӣ, «Ҳай ибни Яқзон»-и Рӯзбеҳон, «Аҷойиб-ул-маҳлуқот»-и Шаҳоби Мудаввин, «Доробнома»-и Беғамӣ, «Латоиф-ут-тавоиф»-и Алии Сафӣ силсилаи асарҳои барҷастаи насри замонро ташкил медиҳанд.

Соилӣ низ дар пайравии «Гулистон» асари мансури омехта ба назм таълиф карда будааст, ки дар яқҷоягӣ муҳимтарин ҷиҳатҳои зиндагии ҷомеаи он рӯзро инъикос мекунад.

Таълифи китобҳои шарҳи ҳоли бузургон низ маъмул буд, ки «Нафаҳот-ал-унс»-и Ҷомӣ пураарзиштарини онҳост. Маноқибҳои роҷеъ ба Ҷомӣ навиштаи Абдулғафури Лорӣ, Мавлоно Пуршамс, Абдулвосеъи Низомӣ намунаҳои ҳуби насри ёддоштӣ буда, асари Ғиёсиддини Хондамир «Мақорим-ул-ахлоқ» низ ба силсилаи шарҳи ҳоли бузургони адаб дохил шуда, зиндагӣ, сират, муаллафот ва эҷодиёти Навоиро баён мекунад, ки соли 1360/1981 дар Кобул интишор ёфтааст.

«Тазкират-уш-шуъаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ роҷеъ ба адибону мамдӯҳони онҳо нақлу ривоятҳои марғуб дорад. Дар бисёр асарҳои ахлоқӣ,

кутуби сӯфия, ахволи вазирон ва ҳолати ҳунарварон низ порчаҳои дилчаспу муассири бадеъӣ ба назар мерасанд.

Сабки соддабаёну пандомӯзи Ҷомиро бисёр адибони муосири ӯ меписандиданд ва ба он мувофиқи қудрати нигорандагии худ пайравӣ мекарданд, ки навиштаи Камолиддин Ҳусайн Воизи Кошифӣ (в. 910/1505) намунаи барҷастаи он аст.

Сабки нигориши «Баҳористон» баробари ваҳдат дар қуллӣёт, ки мусаччаъ ва ахлоқию таълимист, дар ҷузъиёт вобаста ба матлаби бобҳо, ҳодисаи воқеаи тасвиршаванда, ҳадафи бадеъӣ ва мучиботи дигар тағйир пазируфта, рангоранг чилва менамояд. Дар ҳикматҳо ҳамеша ҳосияти кӯтоҳбаёнӣ, пандомӯзандагӣ ва таъкиди гӯяндаи муътабарӣ он ба тарзи нақл ба қалам оварда мешавад. Масалан: «Абуҳошими Сӯфӣ, қуддуса сирруҳу, гуфтааст, ки кӯҳро бо нӯги сӯзан аз бех кандан осонтар аст аз занги кибр аз дил бияфкандан». «Абулҳасани Фушанҷӣ, қуддуса сирруҳу, гуфтааст, ки дар дунё ҳеҷ чиз нохуштар нест аз дӯсте, ки дӯстии вай аз барои ғаразе бошад ё ивазе». «Юсуф ибн ал-Ҳусайн, қуддусаллоҳу сирруҳу, гуфтааст: «Ҳамаи некӯиҳо дар хонаесту калиди он тавозӯю фурӯтаниву хамаи бадӣҳо дар хокаесту калиди он мойиву манӣ».

Шахсиятҳои муътабарӣ, ки Ҷомӣ аз забони онҳо ҳикмат меорад, аз ҷиҳати замону макону миллат маҳдудияте надоранд. Ҷомӣ гуфтори ҳакимони Юнони Қадиму Эрони Бостон — Арасту (384 — 322 қабл аз мелод), Бузургмеҳри вазири Анӯшервон (531—579), яке аз посдорони фарҳанги қухани Аҷам Ибни Муқаффаъ (724—769), ашхоси таърихии Арабу Чин, Эрону Ҳинд, шоирону мутафаккирон ва орифону донишмандонро чун ҳулосаҳои ҳаётӣ меорад. Дар ҳуди ҳамин муносибати Ҷомӣ нисбат ба тамаддуни ҷаҳон ва афкори умумибашарӣ инсоният чун вучуди воҳид ва ҳастии ягона зухур менамояд.

Унсӯри намоёни шеваи нигориши «Баҳористон» дар муқоламосозӣҳои муаллифи он, ки ба маъноӣ ботинӣ сухан аҳамияти махсус медиҳад, аён мегардад. Ҷомӣ дар тасвири саҳнаҳои оддӣ хурди маъишӣ, ки дар авҷи драмавӣ ба қалам дода мешаванд, ба тарзи ҳайратангезе ҳолати психологӣ тарафайнро сабт намуда, дар вазъиятҳои пуршиддати мазҳакавӣ, ҳаҷвӣ, фоҷиавӣ ва ғайра масъалаҳои сиёсат, давлатдорӣ, ҷангу сулҳ, ахлоқ ва проблемаҳои иҷтимоӣро ба миён гузошта, ҳал мекунад. Ҳулосаҳои ӯ вобаста ба қаҳрамонҳо шакли муҳокимаҳои олимона, натиҷагирӣҳои ҳакимона ва ҳозирҷавобиро ба худ мегиранд. Вале дар ҳазлу мутоибаҳо, ки бештар ҷанбаи иҷтимоӣ доранд, эҳтиромӯ тавачҷӯҳӣ ҳоси нависанда ҳамеша ба тарафи мазлумону намояндагони табақаҳои меҳнатӣ буда, дар гуфтори онҳо, ки тарафи муқобил дар муносибат ба онҳо ҳисси назарногирӣ, нописандӣ ва ночизшуморӣ изҳор мекоранд, ҳозирҷавобӣю хирадмандӣ, истеҳзову тамасхур, писханду нафрати онро ба муқобили аҳли риё, ситамгарон, танпарастон, коҳилон, муфтхӯрон, бадахлоқон ва ғайраҳо нишон медиҳад. Аз ҷавобҳои намояндагони табақаҳои болоӣ бефазилатӣ, ҷохилӣ, симои манфур ва ботинӣ пучи онҳо ҳувайдо мегардад. Ин шеваи нигориши «Баҳористон», ки ба тарзи ифодаи латифаҳои халқӣ наздик аст, тафаккури халқро ифода намуда, бори дигар халқияти асарро намоиш медиҳад. Як

намуна меорем: «Бахлул (шоири ҳачвнигори талхзабони дарбори Ҳорунаррашид дар асри VIII — А. А.) бар Ҳорунаррашид даромад. Яке аз вузаро гуфт: —Башорат бод мар туро, ай Бахлул, ки амиралмӯъминин туро бар сари киродаву ханозир (маймунҳо ва хукҳо) сардору амир гардонид! Бахлул гуфт: —Гӯш ба ман дору фармони ман ба ҷо ор, ки аз ҷумлаи раъёи манӣ. Қитъа:

Ба шахриёрии гову харам дихӣ мужда,
Раъийяте, ки бувад хоси шахриёр, туйй!
Шумори лашкариёнам зи хирсу хук кунӣ,
Нахуст кас, ки дарояд дар ин шумор, туйй!».

Албатта, ҳолатҳои мустасно низ мавҷуданд. Вале ақидаҳои нависанда дар «Баҳористон» хеле гуногун ва баъзан мухолифи якдигар ифода ёфта бошанд ҳам, дар ин асари оламшумул ҷанбаи танқидӣ бисёр пурқувват буда, дар тамоми маврид андешаҳои мусанниф некбинона ва оптимистонаанд, некиву зебоӣ ва ҳусни хулқ барин ғояҳои мусалфоро талқин менамоянд. Ҳатто дарёфту ғошу маҳкум намудани зиштӣ ба бахти расидан ба ин нияти нек ба қалам дода мешавад.

Забони нигориши «Баҳористон» ҷолиби диққат буда, гуфтори зерини М. Тавҳидипур, ки доир ба забони асри XV гуфтааст, пеш аз ҳама ба «Баҳористон» таъаллуқ дорад: «Дар наср сабки махсуси давраи муғул, ки пояи он дар муғлақнависӣ ва касрати (фаровонии — А. А.) истеъмоли калимоту луғоти арабист, дар он давра матрук монду ба ҷойи он сабки дигаре ба вуҷуд омад, ки асоси он бар истиороти ташбеҳоти киноёти фаровон қарор дошт ва аз тақаллуф дар луғоти арабӣ орӣ буд».¹

«Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Латоиф-ут-тавоиф»-и Сафӣ ибни Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Такмилаи Нафаҳот»-и Абдулғафури Лорӣ бо ҳамин услуби содда навишта шуда бошанд ҳам, дар байни асарҳои насрии асри XV «Баҳористон» аз ҷиҳати содагии забон ва равонии тарзи баён мумтоз буда, қорбасти санъати сачъ чун унсурҳои услубие, ки ба василаи калимаҳои мушобеҳу мутазоди баробарвазн, баъзан ҳамқофия ва ҳамеша воҳидҳои ҳамоханг, зеби суҳанро афзун мегардонад, мақоми хос дорад. Бар замми ин, сачъ суҳанҳои Ҷомиро мисли каломи Саъдӣ мармузтар ба садо медарорад. Таваҷҷӯҳ фармоид: «Хирадмандони қарим мол ба дӯстон гуморанду беҳирадони лаъим аз барои душманон бигзоранд». «Ҳар ки бо зердастон шеваи муштзанӣ бар даст гирад, дар лагадқуби забардастон бимирад». Чунон ки ба мушоҳида мерасад, Ҷомӣ исмҳоро бо исмҳо, сифатҳоро бо сифатҳо ва феълҳоро бо феълҳо мусалҷҷаъ месохтааст, ки яке аз дарбӯистҳои сачъ аст.

Дар шеваи навишти насри бадеъии Ҷомӣ нақшнигории дарозсуҳан, аз қабилӣ «қуръаи машварат дар миён андохтан» ба ҷойи «машварат қардан», «даст дар домани мутобиату фармонбарӣ задан» ба ҷойи «итоат қардан»,

1. М. Тавҳидипур. Муқаддима.— Ҷомӣ. Нафаҳот-ал-унс, Техрон, 1337, саҳ. 151.

иншои музайяни пуртакаллуф, арабибозӣ, ихомпарастӣ ва тасаннуоти дигар, ки хоси таърихнигорону иншонависони дарборист, ба кор намеравад. Вале Қомӣ дар муншаоту мактуботи худ бештар таҳти нуфузи пешиниён қарор гирифта, ба дарозгӯӣ, муқаддимапардозӣ ва ибораттирозӣ саъй менамояд.

Умуман, сабки иншонависӣ дар он аҳд чунин буд.

Хулласи калом, нигорандаи «Баҳористон»-и беҳазон ва бисёр осори дигари мондагор Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Қомӣ адибест, ки тамоми эҷодиёти худро ба нафъи мардум нигаронидааст. Ӯ дар осори бо санъати баланду забони содда навиштааш афкори ҳақимонаи адабиёти панҷсадсолаи тоҷику форсро чамъбаст намуда, ба василаи тасвири ишқи поки Лайливу Мачнун, Юсуфу Зулайхо, Саломону Абсол ва Аштару Қидо, тавсифи адолатпарварии Анушервон, хирадмандии Бузургмеҳру Афлотун, донишмандии Искандари идеалӣ, нақли зиндагию рафтори бузургони ирфон ва адибони номдор, инсонпарвариву ватандӯстӣ ва рафоқату бародариро тараннум мекунад, адлу инсоф, донишу хирад, меҳнату осоиш ва некӯкориро тарғиб менамояд, пастҳиммативу танпарварӣ, дурӯғгӯиву фиребгариро ба зери танқид мегирад, хулоса, ба одамон тарзи касби камоли одамиятро таълим медиҳад. Зубдаи таълимоти инсондӯстонаи ӯ ин аст:

Шамъ шав, шамъ, ки худро сӯзӣ,
То ба он базми касон афрӯзӣ!
Абр шав, то ки чу борон резӣ,
Бар гулу хас ҳама яксон резӣ!

Ниҳоят, соли 1966 муаллифи ин сатрҳо ба воситаи нашриёти «Ирфон» матни илмӣ-оммавии «Баҳористон»-ро ба чоп расонд, ки хеле мухтасар бошад ҳам, дар муддати кӯтоҳе дар китобхонаҳо камёфт гардид, зеро шавқи хонандагон ба ин асари ҷовидонии Қомӣ калон аст. Ҳамин талаботро ба назар гирифта, нашриёти «Маориф» онро аз нав (соли 1987) чоп кард, ки дар он аз асли матн фақат чанд ҷумлаи душворфаҳм аз аввали дебоча, 12 ҳикоят аз боби якум, чор мутояба аз боби панҷум, чор ҳикоят аз боби шашум ва як ҷумла аз мақолаи «Азрақӣ» (боби ҳафтум) ихтисор гардид. Нашри нави асар як ҳодисаи гуворо ва як навъ поси хотири муаллифи рисолаи ҷовидонаи беҳамто хоҳад буд.

Аз замони бунёди «Баҳористон»-и беҳазон панҷсад сол гузашт ва, албатта, дар ин муддати дарози ним ҳазор сол, ки аз ҳаводиси рӯзгор пур буд, барге чанд аз ин «Баҳористон»-и ҷовидон аз тундбоди таърих ва гардиши даврон зард шуда, мисли барги хазон ба хонанда ҳузнеро илқо менамоянд. Вале ба тарзи кулӣ «Баҳористон»-и ҳамешасабзу пуртароват ҳамон ороставу пероста буда, насими ҷонбахше таровати гулҳо ва бӯии рӯҳнавози раёҳини онро ба машом расонда, ба чашмон зиё, ба дилҳо сафо, ба равонҳо чило ва ба ҷисмҳо шифо мебахшад.

АЪЛОҲОН АФСАҲЗОД

БАҲОРИСТОН

Ҳар гули равзаи¹ иблог², ки ҳаст
Гули ин боғ зи рӯяш варақе!
Нест з- авроқи³ чаман мурғонро
Ба чуз авсофи⁴ чамолаш сабаке...

Чун дар ин вақти дилписанд фарзанди арҷманд Зиёуддин Юсуф... ба омӯхтани муқаддамоти каломи араб ва андӯхтани қавоиди фунуни адаб иштиғол намуд ва пӯшида намонад, ки тифлони наврасида ва кӯдакони ранҷнодидаро аз тааллуми ⁵ истилоҳоте, ки маънуси тибоъ ⁶ ва маълуфи истимоъи ⁷ эшон ⁸ нест, бар дил бори ваҳшатева дар хотир ғубори даҳшате менишинад, аз барои талтифи⁹ сар ¹⁰ ва ташхизи ¹¹ хотири вай гоҳ-гоҳе аз китоби «Гулистон», ки аз анфоси ¹² мутабаррикаи шайхи номдор ва устои бузургвор Муслиҳиддин Саъдии Шерозист,

М а с н а в ӣ

На гулистон, ки равзае зи бихишт,
Хоку хошоки ӯ абирсиришт!
Бобҳояш бихиштро дарҳо,
Файздеҳ қиссаҳош кавсарҳо!
Нуктаҳояш нухуфта дар парда,
Рашки хурони нозпарварда!
Дилкаш ашъори ӯ баландашҷор ¹³
Аз нами лутфи «тахтуҳа-л-анҳор!» ¹⁴.

сатре чанд хонда мешуд. Дар он асно чунон дар хотир омад, ки табаррукан би анфоси-ш-шарифиҳи ва татаббуъан ли ашъори л-латифиҳи ¹⁵ варақе чанд бар он услуб сохта шавад ва чузве чанд бар он минвол пардохта гардад, то ҳозиронро достоне бошаду ғойибонро армағоне. Ва чун ин маънӣ ба анҷом расид ва ин сурат ба итмом анҷомид,

Қитъа

Бо хирад гуфтам: «Чӣ созам зевари ин навъарӯс,
То ба чашми хостгоронаш фазояд зебу зайн?» ¹⁶
Гуфт: «Дурҳои санои шахриёри комгор —
Нусрат-уд-дунё ¹⁷, муизз-уд-давла ¹⁸, каҳф-ул-ҳофиқайн, ¹⁹
Ахтари бурчи чалолат, ²⁰ гавҳари дурчи шараф, ²¹
Шамъи базми дудай ²² Темурхон-султон Ҳусайн,
Осмонқадре, ки чун ҳур холи зарроти чаҳон
Бошад аз чашми иноят ²³ дидан ӯро фарзи айн...» ²⁴

Қитъа

«Гулистон» гарчи Саъдӣ кард аз ин пеш
Ба номи Саъд бин Зангӣ ²⁵ тамомаш,

«Баҳористон»-и ман ном аз касе ёфт,
Ки бошад Саъд бин Зангӣ гуломаш!

Қитъа

Гузаре кун дар ин баҳористон,
То бибинӣ дар ӯ гулистонҳо!²⁶
В-аз латойиф²⁷ ба ҳар гулистоне
Раста гулҳо, дамида райхонҳо!

Ва тартиби ин «Баҳористон» бар ҳашт равза иттифоқ афтодааст, ҳар равзае бихиштойин муштамил²⁸ ба ранги дигар аз шақоиқ²⁹ ва бўи дигар аз раёҳин³⁰, на шақоиқашро аз поймоли боди хазон пажмурдагӣ ва на раёҳинашро аз дастбурди барди дай³¹ афсурдагӣ!

Маснави

Дамида марғзораш бар чавониб,³²
Шукуфта лолазораш дар навоҳӣ!³³
Зи шабнам лоларо х(в) ай³⁴ дар баногӯш,
Зи борон ғунчаро май дар суроҳӣ!³⁵

Илтимос аз тамошойиёни ин риёзи³⁶ холӣ аз хори мулоҳазаи аъроз³⁷ ва хошоки мутолабаи³⁸ аъвоз³⁹ он, ки чун ба қадами эҳтимом⁴⁰ бар инон бигзаранд ва ба назари эътибор дар инҳо бингаранд, боғбонро, ки дар тарбияташон хуни чигар хӯрдаасту дар танмияташон⁴¹ қони ширин бар лаб оварда, ба дуъое ёд кунанду ба саное шод гардонанд.

Қитъа

Ҳар кас зи некбахтон з-ин тозарас дарахтон
Дар сояе нишинад ё мевае бичинад,
Он бих, ки пеш гирад ойини ҳақгузорӣ,
Роҳи қарам сипорад, расми дуъо гузинад!
Гӯяд, ки банда Қомӣ, к-ин равза сохт, ё раб,
Ҳамвора аз Худо пур в-аз худ тихӣ нишинад!
Қуз роҳи ӯ напӯяд, қуз васли ӯ начӯяд,
Қуз номи ӯ нагӯяд, қуз рӯи ӯ набинад!

Равзаи нахустин

ДАР НАШРИ РАЁҶИНИ ЧИДА АЗ БАСОТИНИ ДУРБИНОНИ РОҶИ ҶИДОЯТ ВА САДРНИШИНОНИ БОРГОҶИ ВИЛОЯТ

Пири Ҷирот ¹, разияллоху анху ², асҳоби ³ худро васият кардааст, ки аз хар пире сухане ёд гиреду агар натавонед, номи эшонро ба ёд доред, то баҳрае ёбед.

Рубоӣ

Онӣ ту, ки аз номи ту меборад ишқ
В-аз номаву пайғоми ту меборад ишқ!
Ошиқ гардад, ҳар ки ба кӯят гузарад,
Оре, зи дару боми ту меборад ишқ!

Сарии Сақатӣ ⁴ Ҷунайдро коре фармуд ва ба мӯчиби дилхоҳӣ вай ба он қиём намуда⁵, коғазпорае ба вай андохт, дар вай навишта, ки:

Самияту ҳодиян яҳда фи-л- бодияти
Яқулу абақӣ ва мо ядрука мо ябқинӣ.
Абқӣ ҳизарани тафориқинӣ,
Ва тақтаъӣ ҳаблӣ ва таҳқиринӣ⁶.

Рубоӣ

Хун мегирам, аз ту чӣ пинҳон дорам,
К-аз баҳри ту ин ду чашми гирён дорам!
Ҷарчанд диле зи васл шодон дорам,
Сад доғ бар он зи бими ҳичрон дорам.

Ҷикоят

Ҷунайд⁷ гӯяд, ки рӯзе ба хонаи Сарӣ омадам. Ин байт мехонду мегирист:

Не шаб ниҳиям, на рӯз аз нолаву оҳ,
Хоҳӣ шаби ман дароз, хоҳӣ кӯтоҳ.

Абӯхошими Сӯфӣ⁸ гуфтааст, ки кӯхро ба нӯги сӯзан аз бех баркандан осонтар аст аз занги кибр аз дил бияфгандан.

Қитъа

Лофи бекибрӣ мазан, к-он аз нишони пой мӯр
Дар шаби торик бар санги сияҳ пинҳонтар аст.
В-аз дарун кардан бурун осон магир онро, к-аз он
Кӯхро кандан ба сӯзан аз замин осонтар аст.

Маъруфи Кархӣ ⁹ гуфтааст, ки сӯфӣ ин ҷо меҳмон аст. Тақозои¹⁰ меҳмон бар мизбон ҷафост. Меҳмон, ки боадаб бувад, мунтазир бувад, на мутақозӣ.¹¹

Қ и т ъ а

Меҳмони туам дар сафи арбоби иродат,
Биншаста ба ҳар чиз, ки ояд зи ту, розӣ,
Бинҳода ба хони карамат дидаи уммед,
Инъоми туро мунтазирам, не мутақозӣ.

Боязидро ¹² пурсиданд, ки суннат ¹³ кадом асту фарз ¹⁴ кадом? Фармуд, ки суннат тарки дунёст ва фарз сӯҳбати мавло;¹⁵ Маснавӣ:

Ай, ки дар шаръи худовандони ҳол
Мекунӣ аз суннату фарзvam суол!
Суннат омад рух зи дунё тофтан,
Фарз — роҳи қурби¹⁶ мавло ёфтан.

Шиблиро ¹⁷ шӯре афтод, ба бемористон бурданд. Ҷамъе ба назораи вай рафтанд. Пурсид, ки: «Шумо киёнед?» Гуфтанд: «Дӯстони ту». Санг бардошт ва бар эшон ҳамла кард. Ҷумла бигурехтанд. Бихандид. Гуфт: «Боз оед Ай муддаиён ¹⁸, ки дӯстон аз дӯстон нагурезанд ва аз санги ҷафояшон напарҳезанд».

Қ и т ъ а

Он аст дӯстдор, ки ҳарчанд душманӣ
Бинад зи дӯст, беш шавад дӯстдортар.
Ба сар ҳазор санги ситам гар хӯрад аз ӯ,
Гардад бинои ишқаш аз он устувортар.

Ва ҳам аз вай оранд, ки вақте бемор шуд, халифа табиби тарсо ба муолиҷоти вай фиристод. Аз вай пурсид, ки хотири ту чи меҳоҳад? Гуфт: «Он, ки ту мусулмон шавӣ». Гуфт: «Агар ман мусулмон шавам, ту нек мешавӣ ва аз бистари беморӣ бармеҳезӣ?» Гуфт: «Оре!» Пас имон бар вай арза кард ва вай имон овард ва Шиблӣ аз бистар бархост ва бар вай аз беморӣ асар на. Пае ҳар ду қамроҳ пеши халифа рафтанду қиссаро бозгуфтанд. Халифа гуфт: «Пиндоштам, ки табиб пеши бемор фиристодам, ман худ бемор пеши табиб фиристода будам».

Қ и т ъ а

Ҳар кас, ки аз ҳучуми муҳаббат мариз шуд,
Донад табиби хеш лиқои ҳабибро.
Чун бар сараш табиби бихиштӣ ниҳад қадам,
Бахшад шифо зи иллоти ҳастӣ табибро.

Саҳл Абдуллоҳи Тустарӣ ¹⁹ мегӯяд, ки ҳар кӣ бомдод кунад ва ҳиммати

вай он бошад, ки чӣ хӯрад, даст аз вай бишӯй.

Қ и т ъ а

Ҳар кӣ хезад бомдод аз хобу набвад дар сараш
Ҷуз хаёли хӯрд, аз ӯ ойини бедорӣ маҷӯй.
В-он ки шӯяд даст, чун пой аз сари бистар кашид,
То ба хону суфра орад даст, даст аз вай бишӯй.

Абӯсаъиди Харроз ²⁰ гуфта, ҳар кӣ гумон бурда, ба кӯшиш тавон расид, ранҷе кашида беҳуда ва ҳар кӣ тасаввур карда, ки бе кӯшиш тавон расид, ҷуз роҳи орзу напаймуда.

Р у б о ӣ

Аз ранҷ касе ба ганҷи васлат нарасид
В-ин турфа, ки бе ранҷ кас он ганҷ надид.
Ҳар кас, ки давид, г-ӯр нагрифт ба дашт,
Лекин нагирифт гӯр, ҷуз он кас, ки давид.

Абулҳасани Нури ²¹ гӯяд: «Ҳар кӣ Худои таоло худро аз вай бипӯшонад, ҳеҷ далелу хабар ӯро ба вай нарасонад».

Р у б о ӣ

Чун дилбари мо зи парда рӯ нанмояд,
Кас натавонад, ки парда з-ӯ бикшояд.
В-ар чумла чаҳон парда шавад, боке нест
Он ҷо, ки паи чилва чамол орояд.

Абӯбақри Воситӣ²² мегӯяд: «Он кӣ гӯяд, наздикам, дур аст ва он кӣ гӯяд, дурам, ба нестии худ дар ҳастии ӯ мастур».²³

Қ и т ъ а

Ҳар кӣ гӯяд, ки ба он ҷони чаҳон наздикам,
Бошад он даъвии наздики ӯ аз дурӣ:
В-он кӣ гӯяд, ки аз ӯ дурам, он дурии ӯ
Ҳаст дар пардаи наздикии ӯ мастурӣ.

Абулҳасани Фушанҷӣ²⁴ гуфтааст, ки дар дунё ҳеҷ чиз нохуштар нест аз дӯсте, ки дӯстии вай аз барои ғаразе бошад ё ивазе.

Рубоӣ

Ошик, ки зи ҳаҷри дӯст доде хоҳад,
Ё бар дари васлаш истоде хоҳад,
Нокастар аз ӯ кас набувад дар олам,
К-аз дӯст ба ҷуз дӯст муроде хоҳад.

Абӯалии Даққоқ²⁵ гӯянд, дар охири умр чандон дард бар вай паид

омада буд, ки охири ҳар рӯз ба бом баромадӣ ва рӯй ба офтоб кардӣ ва гуфтӣ:

«Ай саргардони мамлакат, имрӯз чун будӣ ва чун гузаронидӣ? Ҳеч чой бар андӯхгини ин ҳадис тофтӣ, ҳеч чой аз зеру забаршудагони ин воқеа хабар ёфтӣ?» Вай ҳам аз ин чинс суханон мегуфтӣ, то офтоб фурӯ шудӣ. Рубоӣ:

Ай меҳр, ки нест чун ту оламгарде,
3-ин раҳравиям бибахш раҳоварде.
Имрӯз киро дидӣ, к-андар раҳи ишқ
Бар рух бувадаш гардею дар дил дарде?

Шайх Абулҳасани Харақонӣ²⁶ рӯзе ба асҳоби худ гуфт, ки чи беҳтар бувад? Гуфтанд: «Шайхо, ҳам ту бигӯй!» Гуфт: «Диле, ки дар вай ҳама ёд кардӣ ӯ бувад».

Рубоӣ

Дорам дилаке, ки бо ҳар андеша, ки дошт
Ҷуз ёди ту бар сафҳаи хотир нанигошт.
Ёди ту чунон фурӯ гирифташ, ки дар ӯ
Гунҷойии ҳеч чизи дигар нагузошт.

Шайх Абӯсаид Абулхайро²⁷ пурсиданд, ки: Тасаввуф чист? Гуфт: «Он чӣ дар сар дорӣ, биниҳӣ ва он чӣ дар каф дорӣ, бидиҳӣ ва аз он чӣ бар ту ояд, наҷаҳӣ».

Рубоӣ

Хоҳӣ, ки ба сӯфигарӣ аз худ бираҳӣ,
Бояд, ки ҳавову ҳавас аз сар биниҳӣ;
В-он чиз, ки дорӣ ба каф, аз каф бидиҳӣ,
Сад захми бало хӯрию аз ҷо наҷаҳӣ.

Рӯйям ²⁸ гуфтааст: «Ҷавонмардӣ он аст, ки бародарони худро маъзур дорӣ ва бар зиллате²⁹, ки аз эшон воқеъ шавад, бо эшон чунон муомала накунӣ, ки аз эшон узр бояд хост».

Қитъа

Ҷавонмардӣ ду чиз аст, Ай ҷавонмард,
Ба сӯям гӯш кун, то гӯямат рост:
Яке он, к-аз рафиқон даргузорӣ,
Агар ҳар лаҳза бинӣ сад каму кост.
Дуюм он, к-аз ту н-ояд ҳеч гоҳе
Чунон коре, ки бояд узрашон хост.

Бушри Ҳофиро³⁰ муриде бо вай гуфт: «Чун нон ба даст оварам, намедонам, ки ба кадом нонхуриш хӯрам». Фармуд, ки неъматӣ офиятро

фаро ёд ор ва онро нонхуриши хеш ангор ³¹ .

Қ и т ъ а

Чун нони хушк ниҳад пеши хеш нодоре,
Ки рӯхро диҳад аз хони фақр парварише.
Ба нонхуриш чу шавад табъаш он замон моил,
Чу зикри офияташ нест ҳеч нонхурише.

Шақиқи Балхӣ ³² гуфтааст: «Бипарҳез аз сӯҳбати тавонгар, зеро ки чун дилат бад-ӯ пайванд гирифт ва ба додаи вай хурсанд шудӣ, парвардигоре гирифтӣ, ғайри Худои таоло».

Қ и т ъ а

Гар дарояд тавонгаре бо ту,
Баҳри рӯзӣ бад-ӯ макун пайванд.
Мумсикеро кафили худ машмор,
Мудбиреро ³³ Худои худ мапсанд.

Юсуф ибн-ал-Ҳусайн³⁴ гуфтааст: «Ҳама некӯиҳо дар хонаест ва калиди он тавозӯъ ³⁵ ва фурутанӣ ва ҳама бадиҳо дар хокаест ва калиди он мойӣ ва манӣ» ³⁶.

Қ и т ъ а

Чамъ аст хайрҳо ҳама дар хонаеву нест
Он хонаро калид ба ғайр аз фурутанӣ.
Шарҳо бад-ин қиёс ба як хона аст чамъ
В-онро калид нест ба чуз моюю манӣ.
Ҳон, эҳтиёт кун, ки налағжӣ зи роҳи хайр,
Худро ба маърази³⁷ хатари шар нааяфганӣ!

Абӯбакри Варроқ ³⁸ гуфтааст: «Агар тамаъро пурсанд, ки падарат кист, гӯяд: шак дар муқаддароти³⁹ кирдигорӣ. Ва агар гӯянд: пешаи ту чист, гӯяд: иктисоби⁴⁰ мазаллату хорӣ. Ва агар гӯянд: ғояти ту чист, гӯяд: ба меҳнати ҳирмон⁴¹ гирифторӣ».

Қ и т ъ а

Агар пурсӣ тамаъро, к-ат падар кист?
Бигӯяд: «Шак дар ақдори илоҳӣ».
В-агар гӯйӣ, ки корат чист, гӯяд:
Ба меҳнатҳои ҳирмон умрқоҳӣ.

Иброҳими Хавос⁴² гуфтааст: «Ранҷ мақаш дар талаби он чӣ дар қисмати азали барои ту кифоят кардаанд ва он рӯзист ва зоеъ магардон он чӣ аз ту талаби кифояти он кардаанд ва он инқиёди ⁴³ аққоми ⁴⁴ илоҳист ва авомир ⁴⁵ ва навоҳӣ» ⁴⁶; қитъа:

Қисмати ризқат зи азал кардаанд,
Чанд паи ризқ парокандагӣ?
Фоидаи зиндагият бандагист,
Сар макаш аз қоидаи бандагӣ.

Абӯалии Рӯдборӣ⁴⁷ гуфтааст: «Тангтарини зиндонҳо муошарати ⁴⁸
аздод ⁴⁹ аст».

Қ и т ъ а

Гарчи зиндон аст бар соҳибдилон,
Қар кучо бӯе зи васли ёр нест,
Ҳеч зиндон ошиқи муштоқро
Тангтар аз сӯхбати ағёр нест.

Шайх Абулаббоси Қассоб⁵⁰ дарвешеро дид, ки чомаи худро медӯхт.
Ҳар дарзеро, ки рост намеомадӣ, бикӯшодӣ ва боз дӯхтӣ. Шайх фармуд:
«Он бути туст».

Сӯфӣ, ки ба хирқадӯзияш⁵¹ бозорест,
Гар баҳри фақр мезанад, хуш корест.
В-аз чунбиши табъ дасти ӯ чунбонад,
Ҳар баҳяву риштааш буту зуннорест⁵².

Хоча Баҳоуддини Нақшбандиро⁵³ пурсиданд, ки: «Силсилаи⁵⁴ шумо ба
кучо мерасад?» Фармуданд, ки аз силсила касе ба чое намерасад; рубоӣ:

Аз далку ⁵⁵ асо сидку сафое нарасад
В-аз сабҳа ба чуз бӯйи риёе нарасад.
Гӯянд, кучо расад, бигӯ, силсилаат,
К-аз силсила ҳеч кас ба чое нарасад!

Равзаи дувум

**ДАР ТАШРЕҲИ¹ ШАҚОИҚИ ДАҚОИҚИ² ҲИКАМ, КИ БА
РАШАҲОТИ³ САҲОБИ КАРАМ ДАР ЗАМИНИ ҚУЛУБИ⁴
ҲУҚАМО⁵ ВА АРОЗИИ⁶ ХАВОТИРАШОН⁷ ХОСТА ВА БА
ШАРҲУ БАЁНИ ОН МАТОВИИ⁸ ДАФОТИРАШОН⁹ ОРОСТА**

Ф о и д а

Ҳаким касеро гӯянд, ки ҳақиқати чизҳоро ба он қадар, ки тавонад, бидонад ва амал ба муқтазои¹⁰ он чӣ тааллуқ ба амал дорад, маликаи нафси худ гардонад.

Р у б о й

Хуш он, ки ба тарки ҳаззи фонӣ¹¹ бикунӣ,
Тадбири бақои ҷовидонӣ бикунӣ,
Кӯшиш бикунуио ҳар чӣ битвон донист,
Донӣ, пас аз он ҳар чӣ бидонӣ, бикунӣ.

Ҳ и к о я т

Искандари Румӣ ¹² дар овони ҷаҳонگیرӣ бо ҳилаи тамом ҳисореро бикунушод ва ба вайрон карданн он фармон дод. Гуфтанд: «Дар он ҷо ҳакимест доно ва бар ҳалли мушкилоти ҳикмат тавоно». Вайро талаб дошт. Чун биёмад, шакле дид аз қабули табъ дур ва табъи ақли қабул аз вай нуфур. Гуфт; «Ин чӣ сурати ғариб ва шакли муҳиб ¹³ аст?» Ҳаким аз он сухан барошуфт ва хандон-хандон дар он ошуфтагӣ гуфт:

Қ и т ъ а

Таъна бар ман мазан ба сурати зишт
Ай тижӣ аз файлати инсоф!
Тан бувад чун ғилофу ҷон шамшер,
Кор шамшер мекунад, на ғилоф!

Дигар гуфт: «Ҳар киро хулқ бо халқ на накӯст бар бадан зиндони ӯст. Чунон аз вучуди худ дар тангноест афтода, ки зиндон дар ҷанби ¹⁴ он базмгоҳест кушода».

Қ и т ъ а

Касе, ки бо ҳама кас хӯи бад ба кор барад,
Ҳамеша дар кафи сад ғусса мумтаҳан ¹⁵ донаш.
Марав ба шаҳна, ки зиндон мақоми ӯ гардон,
Ки пӯст бар тани бадхӯ бас аст зиндонаш.

Ва дигар гуфт: «Ҳасуд ҳамеша дар ранҷ аст ва бо парвардигори хеш ситезасанҷ, ҳар чӣ дигаронро диҳад, вай написандад ва ҳар чӣ на

насиби вай, дил дар он бандад».

Қ и т ъ а

Эътироз аст бар аҳкоми чаҳондори ҳаким
Одати марди ҳасадпеша, ки хокаш ба даҳан.
Ҳар чӣ бинад ба кафи ғайр, фиғон бардорад,
Ки чаро дод ба вай бесабаб онро, на ба ман?

Дигар гуфт: «Хирадмандони карим мол бар дӯстон шуморанд ва бехирадони лаим аз барои душманон бигузоранд».

Қ и т ъ а

Чӣ омад ба дасти марди карим,
Ҳама дар пой дӯстон афшонд,
В-он чӣ андӯхт сифлатабъи ¹⁶ лаим ¹⁷,
Баъди марг аз барои душман монд.

Дигар гуфт: «Бо хурдон дар ҳазлу фисус ¹⁸ овехтан обрӯи бузургӣ рехтан аст ва ғубори зиллату ¹⁹ хорӣ ангехтан».

Қ и т ъ а

Ай, ки бар сифла медарӣ чома,
Ном, тарсам, ба гургият биравад.
Машав афсӯспеша бо хурдон,
Варна фарри ²⁰ бузургият биравад.

Дигар гуфт: «Ҳар кӣ бо зердастон шеваи муштзанӣ бар даст гирад, дар лагаткӯби забардастон бимирад».

Қ и т ъ а

Дило, гӯш кун аз ман ин нуктаи хуш,
Ки мондаст дар гӯшам аз нуктадонон,
Ки ҳар кас кашад теғи номехрубонӣ,
Шавад куштаи теғи номехрубонон.

Чун Искандар гӯши хеш аз он чавоҳири ҳикмат пур ёфт, даҳонашро чун гӯши худ пур чавоҳир кард ва инон аз харобии он ҳисор бартофт.

Ҳ и к м а т

Афридун²¹, ки дар замини шафқат чуз тухми насиҳат накишт, ба фарзандони худ ин тавқеъ²² навишт, ки сафаҳоти айём сафҳаи эъмор²³ аст, дар он манависед чуз он чӣ беҳтарини аъмол ва осор аст.

Қ и т ъ а

Сафҳаи даҳр бувад дафтари умри ҳама халқ,
Инчунин гуфт хирадманд, чу андеша гумошт;

Хуррам он кас, ки бар ин дафтари пок аз хама ҳарф
Рақами хайр кашиду асари хайр гузошт.

Х и к м а т

Яке аз ҳукамо гуфтааст: «Чиҳил дафтар дар ҳикмат навиштам ва ба он мунтафеъ²⁴ нагаштам; чиҳил калима аз он ихтиёр кардам, аз он низ баҳра ба даст наёвардам; чаҳор калима аз он баргузидам, дар он ёфтам, он чӣ металбдам:

«Аввал, он ки занонро чун мардон маҳали эътимод нагардон, зеро ки зан агарчӣ аз қабилаи мӯътамадон ояд, аз он қабил нест, ки мӯътамаде рошид»; қитъа:

Ақли зан ноқис асту динаш низ,
Ҳаргизаш комилэътимод макун.
Гар бад аст аз вай эътибор магир,
В-ар накӯ бар вай эътимод макун.

«Дуюм, он ки ба мол мағрур машав, агарчӣ биёр бувад, зеро ки оқибат поймоли ҳаводиси рӯзгор шавад».

Қ и т ъ а

Мағрур машав ба мол чун беҳабарон,
Зеро ки бувад мол чу абри гузарон.
Абри гузарон агарчӣ гавҳар борад,
Хотир наниҳад марди хирадманд бар он.

«Сеюм, он ки асрори ниҳон доштани худро ба ҳеч дӯст дар миён манех, зеро ки бисёр бошад, ки дар дӯстӣ халал афтад ва ба душманӣ бадал гардад».

Қ и т ъ а

Ай писар, сирре, к-аш аз душман нуҳуфтан лозим аст,
Беҳ, ки аз ифшои он бо дӯстон кам дам занӣ.
Дидаам бисёр, к-аз сайри сипеҳри қачниход
Дӯстон душман шаванду дӯстиҳо — душманӣ.

«Чаҳорум, он ки чуз илмеро фаро нагирӣ, ки ба тарки он базехманд²⁶ мирӣ. Аз фузулӣ²⁷ бигурез ва он чӣ зарурист, дар он овоз».

Қ и т ъ а

Илме, ки ногузири ту бошад, бад-он гирой²⁸,
В-онро, к-аз он гузир бувад, ҷустуҷӯ макун.
В-он дам, ки ҳосили ту шавад илми ногузир,
Ғайр аз амал ба мӯҷиби он орзу макун!

Ҳикмат

Ибни Муқоффаъ²⁹ гӯяд: «Кутубхонаи ҳукамои Ҳиндро бар сад шутур мекашиданд. Малики эшон истидъои³⁰ ихтисор кард, ба ду шутур бозоварданд ва ба такрори истидъо ба чаҳор калима қарор гирифт: калимаи нахустин дар далолати подшоҳон ба адолат.

Маснавӣ

Чу гардад шоҳи олам адлпеша,
Шавад осоиши гаҳ-гаҳ ҳамеша.
Чу нолад бедиле аз синарешӣ,
Бувад яксар зи неши зулмкеше.
Халосиро зи даҳри печ дар печ
Зи шоҳон адл мебояд, дигар ҳеч.

Калимаи дуом дар васияти раият ба некӯкорӣ ва фармонбардорӣ.

Шеър

Тухми зулми шоҳ нофармони мардум бувад,
Чав чу корӣ, ҳосили он кишта кай гандум бувад?

Калимаи сеюм дар муҳофизати сиҳҳати абдон³¹, ки то гурусна нашаванд, даст ба таом наёваранд ва чун бихӯранд, пеш аз он ки сершаванд, даст аз таом бидоранд.

Рубоӣ

Он беҳ, ки зи асбоби мараз³² парҳезӣ,
В-аз нанги табибони дағал бигрезӣ.
Ногашта тихӣ меъда, ба хон наншинӣ,
З-он пеш, ки меъда пур кунӣ, барҳезӣ.

Калимаи чаҳорум дар насихати занон, ки чашм аз рӯи бегонагон дурдоранд ва рӯй аз чашми номаҳрамон мастур³³.

Қитъа

Зан он бувад, ки ба ҳар кас, ки нест маҳрами ӯ,
Агарчӣ мардуми чашм аст, рӯй нанмояд.
Ба рӯи ҳар кӣ на ҷуфти вай аст, агарчӣ ба ҳусн
Бувад чу моҳи фалак тоқ, чашм накшояд.

Ҳикоят

Чаҳор калима аст, ки чаҳор подшоҳ пардохтаанд, ки гӯё як тир аст, ки аз чаҳор камон андохта.

Кисро гуфтааст: «Ҳаргиз пушаймон нашудам аз он чӣ нагуфтаам ва басо гуфта, ки аз пушаймони он дар хоку хун хуфтаам».

Қ и т ъ а

Хомӯш нишин, ки чамъ нишастан ба хомӯшӣ
Беҳтар зи гуфтани, ки парешонӣ оварад!
Аз сирри сарбамӯҳр пушаймон нашуд касе,
Бас фош гашта сир, ки пушаймонӣ оварад.

Қайсар фармудааст: «Қудрати ман бар ногуфта беш аз он аст, ки бар гуфта, яъне он чӣ нагуфтаам, битавонам гуфт ва он чӣ гуфтаам, натавонам нухуфт».

Қ и т ъ а

Ҳар чӣ ифшои он бувад душвор,
Ба ҳарифон мағӯ ба осонӣ,
К-он чӣ дорӣ нухуфта, битвон гуфт,
В-он чӣ гуфтӣ, нухуфт натвонӣ!

Ҳокони Чин дар ин маънӣ сухан чунон рондааст, ки бисёр бошад, ки парешонии гуфтан сахттар бошад аз пушаймони нухуфтан.

Қ и т ъ а

Ҳар сирри сарбамӯҳр, ки дар хотир афтадат,
Суръат макун ба лавҳи баёнаш нигоштан.
Тарсам, шавад фаромати ³⁴ изҳори он туро
Мушкилтар аз надомати пӯшида доштан.

Малики Ҳинд бад-ин нукта забон кушодааст, ки ҳар ҳарф, ки аз забон частааст, дасти тасарруфи маро аз худ бастааст ва ҳар чӣ нагуфтаам, молики ³⁵ ӯям, агар хоҳам, бигӯям ва агар хоҳам нагӯям.

Қ и т ъ а :

Бихрадеро ³⁶ зи рози фошу ниҳон
Масале нек бар забон рафта,
К-ин чу тирест монда дар қабза,
В-он чу тирест аз камон часта.

Ҳ и к о я т

Малики Ҳинд ба халифаи Бағдод тӯҳфаҳо фиристод ва ҳамроҳ табибе файласуф, ба маҳорат дар тиббу ҳикмат мавсуф ³⁷. Пеши халифа ба пой хост, ки се чиз овардаам, ки чуз мулукро набояд ва чуз салотинро нашоад. Фармуд, ки он кадом аст. Гуфт: «Аввал, хизобе ³⁸, ки мӯи сафедро сиёҳ гардонад ба вачҳе, ки ҳаргиз мутағайир нашавад ва сафед нагардад. Дуюм, маъчуне ³⁹, ки ҳарчанд таом хӯрад, меъда гарон нагардад ва мизоч аз эътидол наафтад. Сеюм, таркибе, ки ӯ пуштро қавӣ гардонад ва аз он на заъфи басар хезад ва на нуқсони қувват».

Халифа лаҳзае тааммул карду гуфт: «Ман туро аз ин донотар гумон доштам ва зирактар мепиндоштам. Аммо он хизоб, ки гуфтӣ, сармоџи гурур ва пирояи кизбу⁴⁰ зӯр аст, сиёҳии мӯй зулф ва сафедии он нур аст. Зиҳӣ, нодон касе, ки дар он кӯшад, ки нурро ба зулмат бипӯшад.

Қ и т ъ а

Аблаҳе, к-ӯ мекунад мӯйи сафеди худ сиёҳ,
Аз пайи пирӣ чавониро ҳамедорад умед.
Пеши доноён, ки дар банди шикори давлатанд,
Кай бувад зоғи сияхро равнақи бози сафед?

Ва аммо он маъҷун, ки зикр кардӣ, ман аз он қабил нестам, ки таоми бисёр хӯрам ва ба он лаззат гирам. Чӣ аз он нохуштар, ки ҳар лаҳза ба чое бояд рафт, ки дар ӯ нодиданиро бояд дид ва ношуниданиро бояд шунид ва нобӯйданиро бояд бӯйд. Ҳукамо гуфтаанд: «Гуруснагӣ беморист дар мизоч ва таому шароб онро моддаи илоҷ». Нодон касе, ки худро ба ихтиёр бемор созад, то ба изтиро⁴¹ тимор кунад⁴².

Қ и т ъ а

Мекунад касби иштиҳо хоҷа,
То ба он раҳна дар мизоч кунад
В-он гаҳ он раҳнаро зи пухтаву хом
Ҳар чӣ ёбад, ба он илоҷ кунад.

Ва аммо он таркиб, ки фармудӣ мубошират бо занон шӯъбаест аз ҷунун. Аз қоидаи хирад дур аст, ки халифае рӯйи замин пеши духтараке ба ду зону дарояд ва чоплуссӣ намояд.

Қ и т ъ а

Ай зада лофи хирад чанд ба шаҳватгирӣ
Гесӯйи шоҳиду занҷири ҷунунҷунбонӣ.
Чӣ ҷунун бошад аз ин беш, ки пеши занаке
Биншинӣ ба сари зонуву кун ҷунбонӣ.

Ҳ и к о я т

Дар маҷлиси Кисро⁴³ се тан аз ҳукамо чамъ омаданд: файласуфи рум, ҳакими ҳинд ва Бузургмеҳр⁴⁴. Сухан ба он ҷо расид, ки сахттарини чизҳо чист? Румӣ гуфт: «Пирию сустӣ ва нодорию тангдастӣ». Ҳиндӣ гуфт: «Тани бемор бо андӯҳи бисёр». Бузургмеҳр гуфт: «Наздикии аҷал бо дурӣ аз ҳусни амал».

Ҳама ба қавли Бузургмеҳр бозомаданд.

Қ и т ъ а

Пеши Кисро зи хирадманд ҳакимон мерафт
Сухан аз сахттарин мавҷ дар ин лучҷаи⁴⁵ ғам.

Он яке гуфт, ки беморию андӯхи дароз,
В-он дигар гуфт, ки нодорию пирист ба ҳам.
Саввумин гуфт, ки қурби ⁴⁶ ачалу сӯи ⁴⁷ амал,
Оқибат рафт ба тарчеҳи ⁴⁸ савум ҳукми ҳикам.

Ҳикмат

Ҳакимеро пурсиданд, ки одамизод кай ба хӯрдан шитобад? Гуфт:
«Тавонгар ҳар гоҳ гурусна шавад ва дарвеш ҳар гоҳ, ки биёбад».

Қитъа

Бихӯр чандон, ки нанҳад хонаи тан
Зи бешию камӣ рӯ дар харобӣ.
Агар дорандаӣ, ҳар гоҳ хоҳӣ,
В-агар нодор, ҳар гоҳе, ки ёбӣ.

Ҳикмат

Ҳакиме бо писари худ гуфт: «Бояд, ки бомдод аз хона берун наёӣ, то
нахуст ба таоме лаб накушӣ, зеро ки серӣ тухми ҳилму бурдборист ва
гуруснагӣ мойи хушкмағзию сабуксорӣ.

Қитъа

Хӯи худро зи рӯза тира макун,
К-аз ҳама ҳилму бурдборӣ беҳ.
Чун шавад рӯза мойи озор,
Рузахорӣ зи рӯзадорӣ беҳ.

Чун гурусна бошӣ, ҳар ош ё нон, ки бинӣ, аз табиати ту шаҳвати он
хезад ва ба ошноён, ки нишинӣ, томеаи ⁴⁸ ту дар эшон овезад.

Қитъа

Ҳар чӣ ёбӣ ба хона аз тару хушк,
Беҳ, к-аз он то ҳади шабаъ⁵⁰ бихурӣ,
То таоми касон ҳавас накунӣ,
В-аз атои ҳасон тамаъ бибури».

Ҳикмат

Чун мизбон бар канори хон нишинад ва худро дар миён бинад, тӯма
аз чигари худ хӯрӣ беҳ, ки аз нони ӯ ва шарбат аз хуни чигар ошомӣ беҳ, ки
аз хони ӯ.

Қитъа

Ҳар кӣ гӯяд хону нонии ман, бикаш
Пойи хеш аз хону даст аз нони ӯ.

Таррае, к-аз бӯстони худ хӯрӣ,
Хуштар аст аз барраи бирёни ӯ.

Ҳ и к м а т

Панҷ чиз аст, ки ба ҳар кас, ки доданд, зимоми зиндагонии хуш дар дасти ӯ ниҳоданд: аввал сихати бадан, дуом аминӣ, сеюм вусъати ризқ, чаҳорум рафиқи шафиқ, панҷум фароғат. Ҳар киро аз ин маҳрум карданд, дари зиндагонии хуш бар рӯйи вай бар-оварданд.

Қ и т ъ а

Ба панҷ мерасад асбоби зиндагонии хуш
Ба иттифоқи ҳақимони шӯҳра дар офоқ:
Фароғу эминию сихҳату кифофи маош,
Рафиқи хубсияр-ҳамдами накӯахлоқ.

Ҳ и к м а т

Ҳар неъмат, ки бар марг завол пазирад, онро хирадманд дар ҳисоби неъмат нагирад. Умр агарчӣ дароз бувад, чун марг рӯй намуд, аз он дарозӣ чӣ суд. Нӯҳ⁵¹, алайҳиссалом ⁵², ҳазор сол дар чаҳон ба сар бурдааст. Имрӯз панҷ ҳазор сол аст, ки мурдааст. Қадр неъматеро бувад, ки ҷовидона бошад ва аз офати завол бар карона.

Қ и т ъ а

Ба назди марди доно наъмат он аст,
К-аз ӯ ҷонат бувад ҷовид масрур.
На симу зар, ки чун гӯрат шавад ҷой,
Бимонад ҳамчу сангат бар сари гӯр.

Ҳ и к м а т

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки кадом подшоҳ покизатар?
Гуфт: «Он, ки покизагон аз вай эмин бошанд ва гуноҳгорон аз вай битарсанд».

Б а й т

Шоҳ он бошад, ки равшанхотиру бихрад бувад,
Некувонро ҳол аз ӯ некӯ, бадонро бад бувад.

Ҳ и к о я т

Ҳачҷочро гуфтанд: «Аз худой битарс ва бо мусулмонон зулм макун».
Ба минбар баромад (вай бағоят фасеҳ буд) ва гуфт:
— Худой таоло маро бар шумо мусаллат⁵³ кардааст. Агар ман бимирам, шумо баъд аз ман аз зулм нахоҳед раст ба ин феъл, ки шуморост.

Худои таолоро чуз ман бандагон бисёранд, агар ман бимирам, яке батар аз ман биёяд.

Қ и т ъ а

Хоҳӣ, ки шоҳ адл кунад, адлпеша бош
Дар кори худ, ки маъракаи гирудори туст,
Шоҳ ойина аст, ҳар чӣ ҳаме бинӣ андар ў,
Партав фиганда коидаи корубори туст.

Ҳ и к о я т

Подшоҳе аз ҳакиме талаби насихат кард. Ҳаким гуфт: «Аз ту масъалае бипурсам, бе нифоқ ҷавоб гӯй: зарро дӯсттар медорӣ ё хасро?» Гуфт: «Зарро». Гуфт: «Чун аст, ки онро дӯсттар медорӣ, яъне зарро ин ҷо мегузори ва он чӣ дӯст намедорӣ, яъне хасро бо худ мебарӣ?». Подшоҳ бигиристу гуфт: «Некӯ панде додӣ, ки ҳама пандҳо дар ин дарҷ аст».

Қ и т ъ а

Ҳазор гуна хусумат кунӣ ба халқи ҷаҳон,
Зи бас ки дар ҳаваси симу орзуи зарӣ.
Турост дӯст зару сим, хасм соҳиби он,
Ки гири аз кафаш онро ба зулму ҳилагарӣ.
На муқтазои⁵⁴ хирад бошаду натиҷаи ақл,
Ки дӯстро бигузорию хасро бибарӣ.

Ҳ и к о я т

Искандар яке аз кордоронро аз амале шариф азл кард ⁵⁵ ва амале хасис ба вай дод. Рӯзе он мард ба Искандар даромад. Гуфт: «Чӣ гуна мебинӣ амали хешро?» Гуфт: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод, на мард ба амал бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу шариф шавад. Дар ҳар амале, ки ҳаст, некӯсиратӣ мебояд ва инсофу дод». Искандарро хуш омад, амали вайро ба вай боз дод.

Қ и т ъ а

Боядат мансаби баланд, бикӯш,
То ба фазлу ҳунар кунӣ пайванд.
На ба мансаб бувад баландии мард,
Балки мансаб шавад ба мард баланд.

Ҳ и к м а т

Се кор аз се гурӯҳ зишт ояд: тундӣ аз подшоҳон ва хирс бар мол аз доноён ва бухл аз тавонгарон.

Қ и т ъ а

Ин се кор аст, к-иш нигорад зишт
Аз се кас хомаи нигоранда:

Тундхӯйи подшоҳи қавӣ,
Ҳирси донову бухли доранда.

Ҳ и к м а т

Ҳакимон гуфтаанд, ки ҳамчунон ки ба адл ҷаҳон ободон гардад, ба ҷавр вайрон шавад. Адл аз ноҳияти хеш ба ҳазор фарсанг рӯшноӣ бахшад ва ҷавр аз ҷойи худ ба ҳазор фарсанг торикӣ диҳад.

Қ и т ъ а

Ба адл кӯш, ки чун субҳи он тулӯъ кунад,
Фурӯғи ӯ биравад то ҳазор фарсангӣ.
Заломи зулм чу зоҳир шавад, барояд бар
Ҷаҳон зи тирагию талхайшию тангӣ.

Ҳ и к о я т

Дарвеше қавиҳиммат бо подшоҳе соҳибшавкат тариқаи ихтилот ⁵⁶ ва собикаи инбисот ⁵⁷ дошт. Рӯзе аз вай нисбат ба худ гаронӣ тафарруч ⁵⁸ кард. Ҳарчанд таҷассус ⁵⁹ намуд, ҷуз касрати ⁶⁰ тараддуд ⁶¹ ва бисёрии омадшуд онро сабабе наёфт. Доман аз ихтилоти ӯ дарчид ва бисоти инбисот аз ӯ дарнавардид. Рӯзе он подшохро бо вай дар мамаре иттифоқи мулоқот афтод. Забон ба мулоқот бидушод, ки «Ай дарвеш, мӯчиб чист, ки аз мо бибуридӣ ва қадам аз омадшудӣ мо даркашидӣ?» Гуфт: «Мӯчиб он, ки дониستم, ки аз сабаби номадан суол бех, ки аз ҷиҳати омадан изҳори малол».

Қ и т ъ а

Ба дарвеш гуфт он тавонгар: «Чаро
Ба пешам пас аз дерҳо н-омадӣ?»
Бигуфто: «Чаро н-омадӣ?» пеши ман
Басе хуштар аст аз «Чаро омадӣ?».

Равзаи савум

ДАР БАЁНИ ШУКУФТАНИ ШУКУФАҲОИ БОҒИСТОНИ ҲУКУМАТ ВА ИЁЛАТ¹, КИ МУТАЗАММИИ МЕВАҲОИ НАСАФАТ² ВА АДОЛАТ АСТ

Ф о и д а

Ҳукумат дар вучуди салотин зухури насафат ва адолат аст, на зухур ба сифати азамату чалолат.

Нушервон ⁴ бо он, ки аз дин бегона буд, дар адлу ростӣ ягона. Лочарам, сарвари коинот⁵, алайҳи афзал-ус-салавот⁶, тафохуркунон ⁷ мегуфт: «Вулидту фӣ замани-с-султони-л-одил» ⁸.

М а с н а в ӣ

Паямбар, ки дар аҳди Нӯшервон
Ба рух гашт чашму чароғи ҷаҳон,
Ҳаме гуфт: «Аэ зулм аз он содаам,
Ки дар аҳди Нӯшервон зодаам».
Чӣ хуш гуфт он носеҳи некхоҳ
Ба гӯши дили он ситамкора шох,
Ки аз зулмати зулм андеша кун,
Пайи озмун адлро пеша кун!
Агар адлат аз зулм н-ояд фарех⁹,
Дигарбора по дар раҳи зулм неҳ!

Дар таворих чунон мастур аст, ки панҷ ҳазор сол салтанати олам тааллуқ ба габрону муғон ¹⁰ дошт ва ин давлат дар хонадони эшон буд, зеро бо раоё адл мекарданд ва зулм раво намедоштанд.

Дар хабар аст, ки Ҳудои таоло ба Довуд ¹¹, алайҳи-с-салом, ваҳй ¹² кард, ки қавми хешро бигӯй, ки подшоҳони Аҷамро¹³ бад нагӯяндӯ дашном надиханд, ки эшон ҷаҳонро ба адл ободон карданд, то бандагони ман дар вай зиндагонӣ кунанд.

Қ и т ъ а

Адлу инсоф дон, на куфру на дин,
Он чӣ дар ҳифзи мулк даркор аст.
Адли бедин низоми оламо
Бехтар аз зулми шоҳи диндор аст!

Ҳ и к м а т

Қарини подшоҳ ҳакими фикратпеша бояд, на надими ҳазландеша, зеро ки аз он ба дараҷоти камол барояд ва аз ин ба даракоти¹⁴ нуқсон гирояд.

Қ и т ъ а

Ҳар нукта, к-ояд аз лаби донанда, гавҳарест,
Хуш он кӣ сохт ганчи гуҳар дурчи синаро,
Донодил аз чавоҳири ҳикмат хазинаест,
Аз хештан мадор чудо ин хазинаро.

Бомдоде мӯбади мӯбадон ¹⁵ бо Қубод ¹⁶ ҳамъинон мерафт, Маркаби вай ба дафъи фузалот ¹⁷ қавоими ¹⁸ худро аз дум то сум биёлуд. Ташвири ¹⁹ тамом ба вай роҳ ёфт. Дар он асно Қубод вайро аз одоби ҳамрикобии мулук ва ҳамъинонии салотин суол кард.

Гуфт:

— Яке он аст, ки дар шабе, ки бомдоди он бо подшоҳ саворӣ хоҳад кард, маркаби худро чандон алаф надихад, ки бомдодон мӯчиби ташвири рокиб ²⁰ гардад.

Қубод истехсони вай карду гуфт:

— Бад-ин ҳусни қиёсат ²² ва сидқи фиросат, ки расидаӣ, ба он чӣ расидаӣ.

Қ и т ъ а

Нохирадманд, ки бар қоидаи табъ равад,
Ҳама одоби вай афтад зи раҳи сидку савоб.
Лек бихрад, ки ба дастури хирад кор кунад,
Шавад аз ҳусни қиёсат адабомӯзи давоб ²³.

Ҳ и к м а т

Муқаррабони салотин чун гурӯҳеанд, ки ба кӯҳи баланд боло мераванд, аммо оқибат ба залозили ²⁴ қаҳр ва навозили ²⁵ даҳр аз он кӯҳ ба зер хоҳанд афтод. Шак нест, ки афтодани баландтари он сахттар хоҳад буд, ба зер омадани фурутар- сахлтар.

М а с н а в ӣ

Бувад айвони қурби шоҳ воло,
Ба ин айвон марав бисёр боло,
Ки тарсам, чун аз он айвон дарафтӣ,
Зи ҳар афтодае маҳкамтар афтӣ.

Ҳ и к м а т

Мебояд, ки подшоҳонро мунҳиёни ²⁶ росткирдоре бар кор бошанд, ки аҳволи раоё ва гумоштагон барояшонро бар вай расонанд, Гӯянд, Ардашер ²⁷ подшоҳе огоҳ буд ва чун надимон бомдод биёмадандӣ, бигуфтӣ, ки фалон кас чӣ хӯрдааст ва бо фалон зан ё каниз чӣ сӯхбат доштааст ва ҳар чӣ карда будӣ, бигуфтӣ, то мардумон гумон бурдандӣ, ки

магар аз осмон ба вай фариштае ояд ва огоҳӣ диҳад ва Маҳмуди Сабуктагин²⁸ низ ин қабил будааст.

Қ и т ъ а

Чу шоҳро набувад огоҳӣ зи ҳоли сипоҳ,
Кучо сипоҳ зи қаҳри вай эҳтироз кунанд?

Ба қасди зулм ҳазорон баҳона пеш оранд,
Ба чанги фисқ ҳазорон тарона соз кунанд.

Ҳ и к о я т

Аристотелис²⁹ гӯяд: «Беҳтарини подшоҳон он аст, ба каргас монад, гирдогирди ӯ мурдор, на он, ки ба мурдор монад, гирдогирди ӯ каргас, яъне мебояд, ки вай аз ҳоли ҳаволии худ огоҳ бошад ҳаволии³⁰ вай ғофил, на вай аз ҳоли ҳаволии худ ғофил бошад ҳаволии вай аз ҳоли вай огоҳ».

Қ и т ъ а

Подшоҳ бояд, ки бошад ҳамчун каргас бохабар,
З-он чӣ афтодаст гирдогирди ӯ мурдорҳо,
Не чу мурдоре, ки гирдаш саф кашида каргасон,
Тез карда баҳри нафъи худ бар ӯ минқорҳо.

Ҳ и к о я т

Нӯшервон рӯзи Наврӯз ё Меҳрчон³¹ маҷлисе медошт. Дид, яке аз хозирон, ки бо вай нисбати хешӣ дошт, чоми заррин дар бағал ниҳод. Тағофул кард³² ва ҳеч нагуфт. Чун маҷлис баршикаст, шаробдор гуфт:

— Ҳеч кас берун наравад, то таҷассус³³ кунем, ки як чоми заррин дармебояд. Нӯшервон гуфт:

— Бигзор, он кас, ки гирифт, боз нахоҳад дод ва он кас, ки гирифт боздид, наммомӣ³⁴ нахоҳад кард.

Баъд аз чанд рӯз он шахс даромад: чомаҳои нав пӯшида ва мӯзаи нав дар по карда. Нӯшервон ишорат ба чомаҳои вай кард, ки инҳо аз он аст? Вай доман аз мӯза бардошт, ки ин низ аз он аст.

Нӯшервон бихандид ва донист, ки онро ба зарурати эҳтиёҷ карда буд. Пас, фармуд, то ҳазор мисқол зар ба вай диҳанд.

Қ и т ъ а

Аз гуноҳи ту чу огоҳ шавад шоҳи карим,
Мӯътариф³⁵ бош ба он в-аз карамаш узр бихоҳ.
Макун инкори гунаҳ, з-он ки гуноҳи дигар аст,
Балки бисёре аз он ҳам батар инкори гуноҳ.

Ҳ и к о я т

Маъмун³⁶ ғуломе дошт, ки тартиби оби таҳорат ба ўҳдаи вай буд. Дар хар чанд рӯз офтоба ё сатиле гум мешуд. Як рӯз Маъмун бо вай гуфт:

— Кош, он офтобаву сатил, ки аз мо мебарӣ, ҳам ба мо фурушӣ.

Гуфт:

— Ҳамчунон кунам. Ин сатили ҳозирро бихар.

Фармуд, ки ба чанд мефурӯшӣ?

Гуфт:

— Ба ду динар.

Фармуд, то ба вай ду динар доданд. Пас гуфт;

— Ин сатид аз ту дар амон шуд?

Гуфт:

— Оре!

Қ и т ъ а

Сим³⁷ бар зарҳарида³⁸ танг магир,

То бад-он нафси ў биёромад.

Тан ба итлофи³⁹ мол аз ў дардеҳ.

То ба итлофи чон наянҷомад.

Ҳ и к о я т

Миёни Муовияву⁴⁰ Уқайл ибни Абутолиб⁴¹ дӯстии тамом буду мусоҳабати бардавом. Рӯзе дар роҳи муҳаббаташон хоре афтод ва бар чехраи муваддаташон⁴² ғуборе нишаст. Уқайл аз Муовия бибурид ва аз омадшуди маҷлиси ў пой даркашид. Муовия узрхоҳон ба вай навишт, ки Ай матлаби аълои бани Абдулмуталлиб⁴³ ва Ай мақсади ақсои оли Қусо⁴⁴ ва Ай оҳуи нофакушои Абдманоф⁴⁵ ва Ай манбаи макорими⁴⁶ бани Ҳошим⁴⁷, оят ба нубувват дар шумост ва иззи рисолат дар хонадони шумо! Кучо шуд он хама бузургворию ҳилму бародарӣ? Боз ой, ки аз рафта пушаймонаму аз гузашта парешон.

Р у б о ӣ

То кай ҳадафи новаки кин хоҳам буд,

В-аз дурии ту бедилу дин хоҳам буд?

Бар рӯи замин пеши туам рӯ ба замин,

Дар зери замин низ чунин хоҳам буд.

Уқайл ба ў навишт, ки... чун карим аз дӯсте биранҷад, бояд ки кунчи муфорақат⁴⁸ гираду ба кӯйи муҳочарат гирояд, на он ки ба бадӣ миён бандаду ба бадгӯйи забон кушояд.

М а с н а в ӣ

Чун шавад бо ту ёр чангандеш,

Қуз ҷудойӣ магир бо ў беш.

Қид макун дар хусумати бисёр,

Андаке рӯйи ошті бигзор.

Боз Муовия иътизори⁴⁹ муовадат⁵⁰ ва илтимоси сулҳ кард ва сад ҳазор дирам бадали сулҳ фиристод ва бунёди аҳд ниҳод.

Қ и т ъ а

Узрхоҳӣ бикуну афвталаб шав, чу фитад,
Рахна дар қоидаи ёрии ёрони қадим.
В- ар наёяд ба ҳам он рахна ба гуфтори забон,
Дар иморатгарияш кӯш ба хишти зару сим.

Ҳ и к о я т

Ҳачҷоҷ⁵¹ дар шикоргоҳе аз лашкариён чудо афтоду ба тале баромад, дид, ки аъробие⁵² нишаста, аз хирқаи худ чунбандагон мечинад ва шутурон гирди ӯ мечаранд. Чун шутурон Ҳачҷоҷро бидиданд, бирамиданд. Аъробӣ сар боло кард хашмноку гуфт:

— Кист, ки аз ин биёбон ба ҷомаҳои дурахшон баромад, ки лаънати Худой бар вай бод!

Ҳачҷоҷ ҳеч нагуфт ва пеш омад, ки:

— Ассалому алайка, ё аъробӣ. : Гуфт:

— Ло алайкассалом ва ло раҳматуллоҳ ва ло баракотух⁵³.

Аз вай об талабид. Гуфт :

— Фурӯд ой ва ба зиллату хорӣ об бихӯр, ки валлоҳ⁵⁴, ман рафику навқари касе нестам.

Ҳачҷоҷ фурӯд омаду об бихӯрд ва пас гуфт:

— Ай аъробӣ, беҳтарини мардумон кист?

Гуфт :

— Расули Худой, салла-л-лоҳу алайҳи ва саллам, бар рағми⁵⁵ ту!

Боз гуфт:

— Чӣ мегӯӣ дар ҳаққи Алӣ ибни Абутолиб? ⁵⁶

Гуфт :

— Аз қараму бузургворӣ номи вай дар даҳан намегунҷад.

Пас гуфт:

— Чӣ мегӯӣ дар ҳаққи Абдулмалик ибни Марвон?⁵⁷

Ҳеч нагуфт.

Гуфт:

— Ҷавоби ман бигӯӣ, Ай аъробӣ.

Гуфт:

— Бад мардест.

Пурсид, ки:

— Чаро?

— Хатое аз вай дар вучуд омадааст, ки аз машриқ то мағриб аз он пур баромада.

Пурсид, ки:

— Он кадом аст?

Гуфт:

— Он, ки фосиқи фочир⁵⁸ Ҳачҷоҷро бар мусулмонон гумоштааст.

Ҳаҷҷоч қеч нагуфт.

Ногоҳ мурғе бипариду овоз кард. Аъробӣ рӯй ба Ҳаҷҷоч карду гуфт:

— Ту чӣ касӣ, Ай мард?

Гуфт:

— Ин чӣ савол аст, ки мекунӣ?

Гуфт:

— Ин мурғ маро хабар дод, ки лашкаре мерасад, ки сардори эшон туйӣ.

Дар ин суҳан буд, ки лашкариёни вай расиданду бар вай салом гуфтанд. Аъробӣ чун онро бидид, ранги ӯ мутағайир гашт. Ҳаҷҷоч фармуд, то вайро ҳамроҳ бибаранд. Чун рӯзи дигар бомдод карду моида ⁵⁹ биниход ва мардумон чамъ омаданд, аъробиро овоз доданд. Чун даромад, гуфт:

— Ассалому алайка, аюҳа-л-амир ва раҳматуллоҳи баракотух.

Ҳаҷҷоч гуфт:

— Ман чунон намегӯям, ки ту гуфтӣ: Ва алайка-с-салом!

Пас гуфт:

— Таом мехӯрӣ?

Гуфт:

— Таоми туст, агар иҷозат диқӣ, мехӯрам.

Гуфт:

— Иҷозат додам.

Аъробӣ пеш нишаст ва даст дароз карду гуфт:

— Бисмиллоҳ, иншоаллоҳ ⁶⁰, ки он чӣ баъд аз таом ояд, хайр бошад.

Ҳаҷҷоч бихандиду гуфт:

— Ҳеч медонед, ки дирӯз аз ин бар ман чӣ гузашта?

Аъробӣ гуфт:

— Аслаҳуллоҳу-л-амир ⁶¹, сирре, ки дирӯз миёни ману ту гузаштааст, имрӯз дар ифшои он макӯш.

Баъд аз он Ҳаҷҷоч гуфт:

— Ай аъробӣ, яке аз ду кор ихтиёр кун: ё пеши ман бош, ки туро аз хосон гардонам ё туро пеши Абдулмалики Марвон фиристам ва он чӣ ӯро гуфгаӣ, ахбор кунам, то ҳар чӣ хоҳад, он кунад.

Аъробӣ гуфт:

— Сурати дигар ҳам метавонад буд.

Пурсид, ки:

— Он кадом аст?

Гуфт:

— Он, ки маро бигузори, ки саломат ба билоди худ бозравам ва дигар на ту маро бинӣ ва на ман туро.

Ҳаҷҷоч бихандид, фармуд, то вайро даҳҳазор дирам доданду ба диёраш фиристоданд.

Қ и т ъ а

Мард бояд, ки ба лутфи суҳану ҳусни хитоб
Таъби арбоби ситамро зи ситам боз орад.

Ҳар лаиме, ки зи эҳсону карам рам кардаст,
Ба фусуни сухан ӯро ба карам боз орад.

Ҳ и к о я т

Яздичурд⁶² писари худ Баҳромро⁶³ дар мавзеъе дид аз ҳарами худ, ки муносиб набуд вайро. Фармуд, ки берун раву ҳочибро ⁶⁴ сӣ тозиёна бизану аз дари пардасаро⁶⁵ дур кун ва касе дигарро ном бурд, ки вайро ба ҷойи ӯ бинишон.

Баҳром ба мӯчиби фармудаи падар амал кард. Аммо ҳанӯз сездаҳсола беш набуд, надонист, ки сабаби ғазаби вай бар ҳочиб чӣ буд. Баъд аз он рӯзе ба дари пардасаро омаду хост, ки дарояд. Ҳочиби дувум даст бар сини вай заду нагузошт, ки дарояд ва гуфт:

— Агар баъд аз ин туро дар ин мавзеъ бинам, сӣ тозиёнаат бизанам аз ҷиҳати хиёнате, ки бо ҳочиби пешин кардӣ ва сии дигар аз барои хиёнате, ки мехоҳӣ, бо ман кунӣ.

Ин хабар ба Яздичурд расид, ҳочиби дуюмро бихонду таҳсин кард ва эҳсон фармуду хилъат пӯшонид.

Қ и т ъ а

Ҳифзи шаҳ бояд чунон к-аз остони ӯ убур
Дар замири бандаву озод натвонад гузашт.
Дар ҳарими ҳурмати иззаш, ки ситри⁶⁶ давлат аст,
Боз натвонад париду бод натвонад гузашт.

Ҳ и к о я т

Вазири Ҳурмузи писари Шопур⁶⁷, ба вай нома навишт, ки бозаргонони дарё бори ҷавохир бисёр овардаанд ва онро ба сад ҳазор динор барои подшоҳ харидаем. Шундаам, ки подшоҳ онро намехоҳад. Агар рост аст, фулон бозаргон ба сад ҳазор динор суд мехарад» .

Ҳурмуз дар ҷавоб навишт, ки ҳазор динору сад ҳазор динор чандон пеши мо қадре надорад. Ва чун мо бозаргонӣ кунем, подшоҳӣ кӣ кунад ва бозаргонон чӣ кунанд?

Қ и т ъ а

На таври мансаби шоҳов бувад, ки байъу шаро⁶⁸
Ба қасди касби маоши худ ихтиёр кунанд.
Чу шоҳ пеша кунад кори тоҷирони ҷаҳон,
Ту худ бигӯ, ки дигар тоҷирон чӣ кор кунанд?!

Амир-ал-мӯъминин Умар ⁶⁹, разия-л-лоҳу анҳу, дар вақти хилофати худ дар Мадина деворе гил мекард. Яҳудие пеши вай тазаллум кард⁷⁰, ки ҳокими Басра матое аз ман ба сад ҳазор дирам харидаасту дар адои самани⁷¹ он тааллул мекунад⁷². Фармуд, ки коғазпорае дорӣ? Гуфт: Не.

Сафоле бардошту бар он чо навишит, ки шикояткунандагон аз ту беҳисобанду шукргузорандагон—ноёб. Аз мӯчиботи шикоят бипарҳез ё аз маснади ҳукумат барҳез. Ва дар охир навишт, ки «катабаҳу⁷³ Умар бин ал-Хаттоб». На бар он мӯҳр заду на тугрое кард⁷⁴. Аммо чандон савлати адолату ҳайбати сиёсати вай дар хотирҳо нишаста буд, ки чун яҳудӣ он сафолро ба ҳокими Басра дод, вай савор буд, аз асп фуруд омаду замин бибӯсид, вачҳи⁷⁵ яҳудиро тамомадо кард ва вай савор истода буд.

Қ и т ъ а

Чу набвад шоҳро иззу сиёсат,
Кашад аз дасти густохон залилӣ⁷³.
Чу резад шерро дандону нохун,
Хӯрад аз рӯбахони ланг силӣ.⁷⁴

Ҳ и к о я т

Чавонеро ба дуздӣ гирифтанд. Халифа ҳукм кард, ки дасташ бибуранд, то аз моли мусулмонон кӯтоҳ шавад. Чавон бинолиду гуфт:
— Ай халифа!

Б а й т

Маро ба дасти чапу рост чув Худо ороост,
Раво мадор, ки монад чапам чудо аз рост.

Халифа фармуд, ки дасташ бибуред, ки ин ҳаддест худуди Худои таоло, мусоҳала⁷⁸ дар он аз мусулмонӣ нест. Модараш ҳамроҳ буд. Барҳост, ки Ай халифа, ин фарзанди ман аст. Ба дастёрии вай рӯз ба шаб меовараму аз дастранчи ӯ рӯзӣ мехӯрам.

Қ и т ъ а

Фарзанд бувад чу қон, бибахшой
Бар қони мани ситамрасида!
Серриштаи рӯзиям кафи ӯст,
Мапсанд, ки он шавад бурида!

Халифа гуфт:

— Дасташ бибуред, ки ман ин гуноҳ аз вай дарнамегузаронаму гуноҳгории тарки ин ҳад бар худ раво намедорам!

Модараш гуфт:

— Ай халифа, инро ҳам дигаре аз он гуноҳон шумору аз он маосӣ⁷⁹ ангор⁸⁰, ки ҳамвора аз он истиғфор⁸¹ мекуни ва омурзиш мехоҳӣ.

Халифаро ин сухан хуш омад. Гуфт:

— Бигузоредаш!

Қ и т ъ а

Ай хуш он доно, ки пеши шоқ дам
Гоҳи қаҳр аз нуктаи хуш мезанад.

Нуктае чун об меорад латиф,
Шохро обе бар оташ мезанад.

Х и к о я т

Гуноҳгореро пеши халифа оварданд. Халифа ба укубате», ки мустаҳикқи ⁸² он шуда буд, фармон дод.

Гуфт:

— Ай, амира-л-мӯъминин ⁸³, интиқом бар гуноҳ адл асту таҷовуз аз он фазл. Ва пояйи ҳиммати амир-ал-мӯъминин аз он олитар аст, ки аз он чӣ баландтар аст, таҷовуз намояд ва ба он чӣ фурутар аст, фуруд ояд.

Халифаро сухани у хуш омад. Гуноҳи вайро афв фармуд; қитъа:

Афв аз гуноҳ фазл бувад, интиқом — адл,
З-он то ба ин зи чархи барин то замин раҳ аст.
Кай фазлро гузораду орад ба адл рӯй
Доно, ки аз тафовути ин ҳар ду оғаҳ аст?

Х и к о я т

Кӯдаке аз бани Ҳошим бо яке аз арбоби макорим беадабӣ кард. Шикоят ба аммаш бурданд⁸⁴. Хост, то вайро адаб кунад.

Гуфт:

— Ай ам, ман кардам, он чӣ кардам ва ақли ман бо ман набуд. Ту бикун, он чӣ мекуни ва ақли ту бо туст.

Қ и т ъ а

Гар сафехе⁸⁵ ба ҳукми нафсу ҳаво
На ба вафқи⁸⁶ хирад кунад коре.
Бар ту нафсу ҳаво чу ғолиб нест,
Ҷуз ба роҳи хирад марав боре.

Х и к о я т

Занеро аз ҷамоате, ки бар Ҳачҷоч хурӯҷ карда буданд, пеши вай оварданд. Ҳачҷоч бо вай сухан мегуфт: вай сар дар пеш андохта буду назар бар замин дӯхта: на ҷавоби вай медоду на назар ба вай мекард. Яке аз ҳозирон бо вай гуфт:

— Амир сухан мегӯяду ту аз вай эъроз мекуни.

Гуфт:

— Ман аз Худои таоло шарм медорам, ба марде назар кунам, ки Худои таоло ба вай назар намекунад!

Қ и т ъ а

Рӯи золим мабин, ки бар рӯят
Он зи дӯзах дарест бикшода.

Сӯйи ӯ то кушода шуд зи Худой
Назари раҳмате наяфтода.

Ҳ и к о я т

Искандарро гуфтанд:

— Ба чӣ сабаб ёфтӣ, он чӣ ёфтӣ аз давлати салтанату вусъати мамлакат ба асғари син⁸⁷ ва ҳадосати ⁸⁸ аҳд?

Гуфт:

— Ба истимолати⁸⁹ душманон, то аз ғоилаи⁹⁰ душманӣ зимом тофтанд ва аз таохуди⁹¹ дӯстон, то дар коидаи дӯстӣ истехком ёфтанд.

Б а й т

Бояда-т мулки Сикандар, чун вай аз хусни сияр⁹²
Душманонро дӯст гардон, дӯстонро дӯсттар.

Ҳ и к о я т

Рӯзе Искандар бо сарҳангони⁹³ хеш барнишаста буд. Яке аз эшон гуфт:

— Худованд субҳонаху туро мулки бузург додааст, занони бисёр кун, то фарзандони ту бисёр гарданд ва ёдгори ту андар ҷаҳон бимонад.

Ҷавоб дод, ки ёдгори мард на фарзанди ӯст, балки суннатҳои⁹⁴ хуб ва сиратҳои некӯст, некӯ набувад, ки он кас кӣ бар мардони ҷаҳон ғалаба кардааст, занон бар вай ғалаба кунанд.

Қ и т ъ а

Чу нест пеши падар ин қадар яқин, ки писар
Зи хели беҳирадон аст ё хирадмандон.
Бас аст сирати некӯ ҳақимро фарзанд,
Бабуни зан чӣ шавад бар умеди фарзандон?

Равзаи чаҳорум

ДАР ВАСФИ МЕВАБАХШИИ ДАРАХТОНИ БОҒИСТОНИ ЧҶУДУ КАРАМ ВА ШУКУФАРЕЗИАШОН БА БАЗЛИ¹ ДИНОРУ ДИРАМ

Ф о и д а

Чуд—бахшидани чизест, боистӣ бе мулоҳазаи ғаразеву мутолабаи
авазе, агарчӣ он ғараз ё аваз савоби ҷамил² ё савоби ҷазил³ бошад.

Қ и т ъ а

Кист карим? — Он кӣ на баҳри ҷазост
Ҳар караме, к-ояд аз ӯ дар вучуд.
Ҳар чӣ бувад баҳри санову савоб,
Байъу шаро гир, на эҳсону чӯд.

Қ и т ъ а

Ҳар ки мақсудаш аз карам он аст,
Ки барорад ба олам овоза,
Бошад аз мисри⁴ ҷуду шаҳри карам
Хонаи ӯ буруни дарвоза.

Ҳ и к о я т

Ҷаводеро⁵ пурсиданд, ки аз чӣ ба мӯҳточон медиҳию бар соилон⁶
мерезӣ, ҳеч дар ботини худ раунате⁷ ва дар фақирон миннате боз меёбӣ?

Гуфт:

— Ҳайҳот! Ҳукми ман дар кӯшишу бахшиш ҳукми он кафлез аст, ки
дар дасти таббоҳ⁸ аст: агарчӣ тяббоҳ медиҳад, бар кафлез мегузорад, аммо
кафлез ба худ гумони диҳандагӣ намебарад.

Қ и т ъ а

Гарчӣ рӯзӣ аз кафи хоча-ст, рӯзидеҳ кучост,
Бар сари рӯзихӯрон хуш нест, з-ӯ миннат ниҳӣ.
Нест ӯ ҷуз косаву кафлез деги ризқро,
Беҳ, ки бошад косаву кафлез аз миннат тикӣ.

Ҳ и к о я т

Сӯфие дигареро сифат карда ва сифате аз рӯйи шиносоию маърифат
оварда, фармуда, ки фулон кас суфраор аст, на суфрадор ва худро шараки
суфра медорад, на малики⁹ суфра мешуморад. Бо соири¹⁰ хӯрандагон
яксон аст, балки дар назари худ туфайли эшон аст.

Қ и т ъ а

Чун ба меҳмонсарои хеш ниҳад
Хоҷа хон аз барои дарвешон.
Тифли роҳ аст, агар намедонад
Хештанро туфайлии эшон.

Х и к о я т

Аъробие бар амиралмӯъминин Алӣ, карамаллоҳу таоло вачҳаҳу¹¹, даромаду хомӯш бинишаст. Зулли ¹² фақру фоқа бар ҷабини ӯ зоҳир буд. Ҳазрати амир аз вай пурсид, ки чӣ хоҷат дорӣ? Шарм дошт, ки ба забон гӯяд. Бар замин навишт, ки ман марде фақирам. Вайро ду хулла ато дод ва ғайр аз он молики ҳеҷ чиз набуд. Аъробӣ якеро ридо сохт ва дигареро изор ва биистод ва чанд байт муносиби ҳол дар камоли фасоҳат бар бадеҳа иншо кард. Ҳазрати амирро бисёр хуш омад. Сӣ динори дигар аз ҳаққи амиралмӯъминин Ҳасану амиралмӯъминин Ҳусайн, разияллоҳу анҳумо¹³ пеши вай буд, ато додаш. Аъробӣ онро гирифтӣ гуфт:

— Ай амиралмӯъминин, маро тавонгартарини аҳли байти ман гардондӣ. Ва бирафт.

Ҳазрати амир гуфт:

— Шунда аз ҳазрати рисолатпаноҳӣ¹⁴, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ки фармуд: «Қайимату кулли имраин мо юҳсаҳу», яъне қимати ҳар кас ба қадри он чизест, ки вайро меорояд аз маҳосини афъолу бадоеъи ақвол».

Ш е ъ р

Қимати мард на аз симу зар аст,
Қимати мард ба қадри ҳунар аст.
Ай басо банда, ки аз касби ҳунар
Қадраш аз хоҷа басе бештар аст.
В-Ай, басо хоҷа, ки аз беҳунари
Дар раҳи бандаи худ пайсипар аст!

Х и к о я т

Аз Абдуллоҳ ибни Ҷаъфар¹⁵, разияллоҳу анҳу, овардаанд, ки рӯзе азимати сафар карда буд. Дар нахлистони қавме фурӯд омад, ки ғулуме сиёҳ нигоҳбони он буд. Дид, ки се қурси нон ба чиҳати қӯти вай оварданд. Саге он чо ҳозир шуд. Он ғулом як курсро пеши вай андохт, бихӯрд. Ва пас дигареро бияндохт, онро ҳам бихӯрд. Пас дигареро бияндохт, онро ҳам бихӯрд. Абдуллоҳ, разияллоҳу анҳу, аз вай пурсид, ки:

— Қар рӯз қӯти ту чист?

Гуфт:

— Он чӣ дидӣ.

Фармуд:

— Чаро вайро бар нафси худ исор ¹⁶ накардӣ?

Гуфт;

— Вай дар ин замин ғариб аст, чунин гумон мебарам, ки аз масофати дур омадааст ва гурусна аст. Нахостам, ки вайро гурусна гузорам.

Пас гуфт:

— Имрӯз чӣ хоҳӣ хӯрд?

Гуфт:

— Рӯза хоҳам дошт.

Абдуллоҳ бо худ гуфт: «Ҷама халқ маро дар саҳо маломат мекунанду ин ғулом аз ман сахитар аст». Он ғуломро ва нахлистонро ва ҳар чӣ дар вай буд, ҳамаро бихарид. Пас ғуломро озод кард ва онҳоро ба ӯ бахшид.

Қ и т ъ а

Нафси сагро ба як-ду лукмаи нон
Бар саги нафс ҳар кӣ кард исор,
Гар бувад банда, филмасал, шояд
Хочагонро ба бандагиш иқро.

Ҳ и к о я т

Дар Мадина олиме буд ва дар чамаи улуми динӣ комил. Рӯзе гузараш бар дори нахосин ¹⁷ уфтод. Канизаке дид муғанния, ки ба ҳусни савт ғайрати Ноҳид буд ва ба чамоли сурат ҳайрати Хуршед. Шефтаи чамолу фирефтаи зулфу холи ӯ шуд. Аз самоъи ¹⁸ ғанояш ¹⁹ раҳти ҳастӣ ба сахрои нестӣ бурд ва ба истимоъи²⁰ навояш аз мазиқи²¹ бихрадӣ роҳи фусхатсарои беҳудӣ сипурд.

Қ и т ъ а

Хубии рӯю хубии овоз
Мебарад ҳар яке ба танҳо дил,
Чун шавад чамъ ҳар ду дар як чо,
Кори соҳибдилон шавад мушкил.

Либоси доной бияфганду палоси расвоӣ пӯшид ва халибулғузор ²² дар кӯю бозори Мадина мегардид. Дӯстон ба маломати ӯ бархостанд, аммо ҳеч суд нашофт. Забони ҳолаш ба ин калима мутакаллим буду ба ин тарона мутаранним.

Р у б о ӣ

З-ин гуна, ки ҷилва он диловез кунад,
Ошиқ зи бало чӣ гуна парҳез кунад?
Бод аст насихати касон дар гӯшам,
Лекин боде, ки оташам тез кунад.

Ин қиссаро ба Абдуллоҳи Чаъфар, разияллоҳу анҳу, бозгуфтанд. Соҳиби канизакро талабиду ба чиҳил ҳазор динор канизакро бихарид ва фармуд, то ба ҳамон савт, ки он олим ба самоъи он гирифтор шуда буд, тағанӣ кард.

Пурсид, ки:

— Инро аз кӣ омӯхтаӣ?

Гуфт:

— Аз фулон муғанния.

ӯро низ талаб дошт. Баъд аз он олимро бихонду гуфт:

— Мехоҳӣ, ки он савтро, ки шефтав он шудӣ, аз устои он канизак бишунавӣ? Гуфт:

— Бале.

Он муғаннияро фармуд, то ба он тағаннӣ кард.

Олим беҳуд бияфтод, чунон ки тасаввур карданд, магар ки бимурд.

Абдуллоҳи Ҷаъфар гуфт:

— Дидед, ки мо ба куштанӣ ин мард дар гуноҳ афтодем!?

Баъд аз он бифармуд, ки об бар рӯи ӯ заданд. Ба худ боз омад.

Гуфт:

— Мо надониста будем, ки ту дар ишқи он канизак бад-ин мартаба расида бошӣ.

Гуфт:

— Валлоҳ, ки он чӣ пинҳон аст, беш аз он аст, ки ошкор шуд.

Пурсид, ки:

— Мехоҳӣ, ки ин савтро аз он канизак бишунавӣ?

Гуфт:

— Дидӣ, ки чун онро аз дигаре шунидам, ки ошиқи ӯ нестам, бар ман чӣ гузашт? Ҳоли ман чӣ гуна шавад, агар онро аз лабу даҳони маъшукаи худ бишунавам?

Пурсид, ки:

— Агар вайро бибинӣ, бишиносӣ?

Бигристу гуфт:

Б а й т

Гуфтӣ, ки шиносӣ, ки кӣ бурд аз ту дилу дин?

Валлоҳ, ки дар офоқ ҷуз ӯро нашиносам!

Бифармуд, то канизакро берун оварданд ва таслими вай карданд. Ва гуфт:

— Мар турост ин. Валлоҳ, ки дар вай ҷуз ба гӯшаи чашм нигоҳ накардаам.

Он олим дар дасту пойи Абдуллоҳи Ҷаъфар афтоду гуфт:

Р у б о ӣ

Обам зи карам ба рӯи кор овардӣ,

В-аз мавчи фироқам ба канор овардӣ,

Сабрам ба дил аз ғами фиғор овардӣ,

Хобам ба ду чашми ашкбор овардӣ.

Пас дасти канизакро бигрифту ба хонаи худ равон шуд. Абдуллоҳ ғуломеро фармуд, ки:

— Чихил ҳазор дирами дигар бигиру ҳамроҳи эшон бибар, то ба чихати фикри маишат ғуборе бар хотири эшон нанишинад ва ба фароғати хотир аз якдигар таматтӯъ тавонанд гирифт²³.

Х и к о я т

Абдуллоҳи Чаъфарро дар аҳди Муовия аз хазонаи байтулмол ²⁴ ҳар сол ҳазор дирам меоданд. Чун навбат ба Язид расид, онро ба панҷ ҳазор дирам расонид. Маломаташ карданд, ки ин ҳуқуқи²⁴ ҳамаи мусулмонон аст. Чаро ба як кас медахӣ?

Гуфт:

— Ман инро ба ҳамаи мӯхтоҷони Мадина медахам, зеро ки вай ҳеч аз арбоби ҳочот дарег²⁶ намедорад.

Ва пинҳон аз вай касеро ҳамроҳи вай ба Мадина фиристоданд.

Дар муддати як моҳ ҳамаро сарф кард, чунон ки ба қарз мӯхтоҷ шуд.

Ф о и д а

Агар ба дасти карим уфтад чаҳон яксар,
Чаҳон чӣ бошад, сад бор аз чаҳон ҳам беш.
Чаро шавад дили дарвеш реш аз он ҳасрат,
Чу ҳаст кисаи чӯдаш хазинаи дарвеш.

Х и к о я т

Халифаи Бағдод дар мавкиби²⁷ ҳашмату шавкати худ меронд. Девонае пеши вай расиду гуфт:

— Ай халифа, инон кашида дор, ки дар мадеҳи ²³ ту се байт гуфтаам.
Гуфт :

— Бихон!

Бихонд. Халифаро хуш омад. Девона чун онро бидид, гуфт:

— Маро се дирам иноят кун, то рӯғану хурмо бихараму сер бихӯрам.

Халифа фармон дод, то ба ҳар байте вайро ҳазор дирам бидиҳанд.

Қ и т ь а

Чун зулли фоқа зӯр кунад бар суханваре,
Гар мадҳи подшоҳи саховар кунад, сазост.
Мандӯх ²⁹ чун карим ³⁰ бувад, музди шеъри ӯ
Ҳар байтро хазинаи гавҳар кунад, сазост.

Х и к о я т

Иброҳим бинни Сулаймон бинни Абдулмалики Марвон³¹ гӯяд, ки:

— Дар он вақт, ки навбати хилофат аз бақӣ Умийя ба банӣ Аббос ннтиқол³² ёфт ва бани Аббос бани Умийяро мегирифтанду мекуштанд, ман беруни Кӯфа, бар боми сарое, ки ба сахро мушриф³³ буд, нишаста будам. Дидам, ки аламҳои сиёҳ аз Кӯфа берун омад. Дар хотири ман чунон афтод,

ки он ҷамоат ба талаби ман меоянд. Аз бом фурӯд омадаму мутанаккирвор ба Кӯфа даромадам ва ҳеҷ қасро намешинохтам, ки пеши вай пинҳон шавам. Ба дари сарое бузург расидам, даромадам. Дидам, ки марде хубсурат савор истода ва ҷамъе аз ғуломону ходимон гирди ӯ даромадаанд. Салом кардам.

Гуфт:

— Ту кистӣ ва ҳоҷати ту чист?

Гуфтам:

— Мардеам гурехта, ки аз хасмони худ метарсам. Ба манзили ту паноҳ овардам.

Маро ба манзили худ дароварду дар ҳучрае, ки наздик ба ҳарами ӯ буд, бинишонд. Чанд рӯз он ҷо будам ба беҳтарин ҳоле. Ҳар чӣ дӯсттар медоштам аз матоиму машорибу малобис³⁴, ҳама пеши ман ҳозир буд. Аз ман ҳеҷ чиз намепурсид. Ҳар рӯз як бор савор мешуд ва боз меомад. Як рӯз аз ӯ пурсидам, ки:

— Ҳар рӯз туро мебинам, ки савор мешавию зуд меоӣ. Ба чӣ кор меравӣ?

Гуфт:

— Иброҳим бинни Сулаймон падари маро куштааст. Шунидам, ки пинҳон шудааст. Ҳар рӯз меравам, ба умеди он, ки шояд ки вайро биёбам ва ба қасоси падари худ бирасонам.

Чун инро шунидам, аз идбори³⁵ худ дар таачҷуб мондам, ки қазо маро ба манзили қасе андохтааст, ки толиби қатли ман аст. Аз ҳаёти худ сер омадам. Он мардро номи ваю номи падари вай пурсидам. Донистам, ки рост мегӯяд.

Гуфтам:

— Ай ҷавонмард, туро дар зиммаи ман ҳуқуқи бисёр аст. Вочиб аст бар ман, ки туро бар хасми ту далолат кунам ва ин роҳи омадшудро ба ту кӯтоҳ гардонам. Иброҳим бинни Сулаймон манам. Хуни падари худро аз ман бихоҳ.

Аз ман бовар накарду гуфт:

— Ҳамоно аз ҳаёти худ ба танг омадаӣ, мехоҳӣ аз ин меҳнат халос шавӣ.

Гуфтам:

— Ло, валлоҳ³⁶, ки ман ӯро куштаам,— ва нишонихо гуфтам.

Донист, ки рост мегӯям, ранги ӯ афрӯхта шуду чашмони ӯ сурх гардид. Замоне сар дар пеш андохт, баъд аз он гуфт:

— Зуд бошад, ки ба падари ман бирасӣ ва ӯ хуни худ аз ту хоҳад, ман зинҳоре, ки додаам туро, ботил накунам. Берун рав, ки бар нафси худ эмин нестам. Мабодо, ки газанде ба ту расонам.

Ва ҳазор динор ато фармуд. Нагирифтаму берун омадам.

Маснавӣ

Ҷавонмардо, ҷавонмардӣ биёмӯз,
Зи мардони ҷаҳон мардӣ биёмӯз!

Дарун аз кини кинчӯён ниғаҳ дор,
Забон аз таъни бадгӯён ниғаҳ дор.
Накӯйӣ кун ба он, к-ӯ бо ту бад қард,
К-аз он бад раҳна дар иқболи х(в)ад қард:
Чу ойини накӯкорӣ кунӣ соз,
Нагардад чуз ба ту он некӯйӣ боз.

Ҳ и к о я т

Шабе дар масҷиди ҷомеи Миср оташ афтоду бисӯхт. Мусулмононро таваҳҳуми³⁷ он шуд, ки онро насоро³⁸ кардаанд. Ба мукофоти он оташ дар хонаҳои эшон андохтанду бисӯхтанд. Султони Миср ҷамоатеро, ки оташ дар хонаҳои эшон андохта буданд, бигирифтудар як ҷо ҷамъ қард ва бифармуд, то ба адади эшон руқъаҳо навиштанд: дар баъзе куштану дар баъзе даст буридану дар баъзе тозиёна задан. Ва он руқъаҳо бар эшон афшонданд. Вар қар қас ҳар руқъа, ки афтод, бо вай ба мазмуни он муомала қарданд. Як руқъа, ки мазмуни он ба куштан буд, бар қасе афтод. Гуфт:

— Аа куштан боқе надорам, аммо модаре дораму чуз ман қасе надорад. Дар пақлуи вай дигаре буд, ки дар руқъаи вай тозиёна задан буд. Вай руқъаи худро ба он қас доду руқъаи вайро гирифтудар гуфт:

— Ман модаре надорам.

Инро ба ҷойи ӯ бикӯштанд ва онро ба ҷойи ин тозиёна заданд.

М а с н а в и

Ба симу зар ҷавонмардӣ тавон қард,
Хуш он қас, к-ӯ ҷавонмардӣ ба ҷон қард,
Ба ҷон чун эҳтиёҷи ёр бишнохт,
Ҳаёти худ фидои ҷони ӯ сохт.

Ҳ и к о я т

Асмаъӣ³⁹ гӯяд: Бо қариме ошноӣ доштам, ки ҳамвора ба таваққӯи⁴⁰ қараму эҳсон ба қари хонаи вай мерафтам. Як бор ба қари хонаи вай расидам. Дарбоне шинонда буд. Маро манъ қард аз он, ки бар вай дароям. Баъд аз он гуфт:

— Ай, Асмаъӣ! Ин сабаби манъ қардани ман аз даромадан бар вай тангдастию нодорист, ки вайро пеш омадааст.

Ман ин байтро навиштам!

Ш е ь р

Изо қона-л-қариму лаҳу ҳиҷобун,
Фа мо афазлу-л-қариму ала-а-лаими⁴¹

ва ба он дарбон додам, ки инро ба вай расон. Замоне барнаёмаду рукъаро овард. Бар пушти вай набишта, ки:

Ш е ъ р

Изо кона-л-кариму қалила молин,
Тастара би-л-ҳичоби ани-л-азими ⁴²

ва ҳамроҳи рукъа суррае⁴³ понсад динор дар вай. Бо худ гуфтам: «Ҳаргиз қиссаи аз ин ғарибтар бар ман нагузаштааст. Инро тӯҳфаи маҷлиси Маъмун хоҳам сохт!» Пеши вай рафтам.

Гуфт:

— Аз кучо мерасӣ, Ай Асмаъӣ?

Гуфтам:

— Аз пеши каримтарин касе аз аҳёи ⁴⁴ араб.

Пурсид, ки кист? Гуфтам, ки марде, ки маро аз илму моли худ баҳравар сохтааст. Ва он рукъаву сурраро пеши вай бар замин ниҳодам. Чун сурраро дид, ранги вай баромаду гуфт:

— Ин мӯҳри хазонаи ман аст. Мехоҳам, ки он касро талабдорам.

Гуфтам:

— Ай амиралмӯъминин! Валлоҳ, шарм медорам, ки ба чихати баъзе гумоштағони ту хавфе ба хотири вай роҳ ёбад.

Маъмун яке аз хавоси худро гуфт, ки ҳамроҳи Асмаъӣ бирав. Чун он мард бибинӣ, бигӯй: амиралмӯъминин туро металабад, бе он ки тафриқае ба хотири вай расад.

Чун он мард ҳозир омад, Маъмун ба вай гуфт:

— Ту он шахсе нестӣ, ки дирӯз пеши мо омадӣ ва изхори фақру фоқа кардӣ, ин сурраро ба ту додем, то сарфи маоши худ кунӣ, ки ба як байт шеър, ки Асмаъӣ пеши ту фиристонд, онро ба вай додӣ?

Гуфт:

— Валлоҳ, ки дар изхори фақру фоқа, ки дӣ кардам, дурӯғ нагуфтам. Валекин нахостам, ки қосиди вайро боз гардонам, магар чунон ки амиралмӯъминин маро боз гардонида.

Пас бифармуд, то ҳазор динор ба вай доданд.

Асмаъӣ гуфт:

— Ай амиралмӯъминин! Маро низ дар ин ато ба вай мулҳақ гардон!

Фармуд, то ҳазор вайро низ такмил карданд. Ва он мардро аз зумраи надимони худ гардонид.

Қ и т њ а

Кафи соҳибкарам чун бедирам монд,
Зи нодорӣ шумар, гар дар бибандад.
Вале дар бастани мудхил чунон аст,
Ки ҳамёни дирамро сар бибандад!

Ҳ и к о я т

Ҳотамро ⁴⁵ пурсиданд, ки:

— Ҳаргиз аз худ каримтар дидӣ?

Гуфт:

— Бале! Рӯзе ба хонаи ғуломе ятим фуруд омадаму вай даҳ сар гӯсфанд дошт. Филҳол як сар гӯсфандро кушту пеши ман овард ва маро қитъае аз он хуш омад. Бихӯрдаму гуфтам: «Валлоҳ, ин бaсе хуш буд». Он ғулом берун рафту як-як гӯсфандро мекушту он мавзеъро мепухт, пеши ман меовард. Ман аз он огоҳ не. Чун берун омадам, савор шудам, дидам, ки беруни хона хуни бисёр рехтааст. Пурсидам, ки:

— Ин чист?

Гуфтанд, ки:

— Вай ҳамаи гӯсфандони худро кушт.

Вайро маломат кардам, ки чаро чунин кардӣ?

Гуфт:

— Субҳоналлоҳ, туро хуш ояд чизе, ки ман молики он бошам ва дар он бахилӣ кунам, ин зиштсиратӣ бошад дар миёни араб.

Пас, Ҳотамро пурсиданд, ки:

— Ту ба муқобалаи он чӣ додӣ?

Гуфт:

— Сесад шутури сурхмӯю понсад гӯсфанд.

Гуфтанд:

— Ту каримтар бошӣ?!

Гуфт:

— Ҳайҳот! Вай ҳар чӣ дошт доду ман аз он чӣ доштам, андаке беш надодам.

Қ и т ъ а

Чун гадое, ки ними нон дорад,
Ба тамоми диҳад зи хонаи хеш,

Бештар з-он бувад, ки шоҳи ҷаҳон
Бидиҳад нима аз хазонаи хеш.

Ҳ и к о я т

Шоире ба таваққӯи фоида ба дари хонаи Маъни Зоида⁴⁶ омад. Чанд рӯз он ҷо буд, бознаёфт. Аз боғбони вай илтимос кард, ки чун Маън ба боғ дарояду бар канори об нишинад, маро огоҳ кун. Чун он даромад, боғбон вайро огоҳ сохт. Ин байтро

Ш е ъ р

Або ҷӯда Маъну ноҷа Маънан би ҳоҷатӣ,
Фа молӣ ила Маънин сивока шафиъун ⁴⁷

бар тахтапорае ваишту ба об сар дод. Чун ба пеши Маън расид, бифармуд, то онро бигирифтанд. Чун онро бихонд, шоирро талабиду дах бадра зар ба вай дод ва он чӯбро дар зери бисоти худ ниҳод.

Рӯзи дуюм он чӯбро аз зери бисот берун карду бихонд ва шоирро талабиду сад ҳазор дирами дигар ба вай дод.

Ва дар рӯзи сеюм ба ҳамин дастур амал кард. Шоир битарсид, ки мабодо, ки пушаймон шаваду додаро биситонад, бигурехт.

Рӯзи чаҳорум боз он чӯбпораро берун карду шоирро талабиду наёфт. Фармуд, ки дар зиммаи ман чандон карам буд, ки вайро чандон ато диҳам, ки дар ҳазинаи ман як динору як дирам намонад, аммо ўро ҳавсалаи он набуд.

Қ и т ъ а

Кист аҳли карам? — Он кас, ки чу соил ба дараш
Оварад он қадар уммед, ки дар дил гунҷад.
Бикушояд кафи эҳсону бибахшад чандон,
Ки на дар ҳавсалаи ҳиммати соил гунҷад.

Ҳ и к о я т

Аъробие таҳнияти⁴⁸ кудуми кариме аз руасои⁴⁹ арабро қасидае гуфту бар вай хонд ва дар охир гуфт:

— Дароз кун ба сӯйи ман дастеро, ки кафи вай одат кардааст ба бахшиши зару мол ва пушти ў ба тақбили аҳли ҳочату суол.

Он карим даст ба сӯи вай дароз кард. Чун бибӯсид, бар вачҳи тибат⁵⁰ гуфт:

— Мӯйҳои лаби ту дасти маро бихарошид!

Аъробӣ гуфт:

— Панҷаи шери жаёнро аз хори дурушти хорпушт чӣ зиён?!

Он каримро ин калима бисёр хуш омад. Гуфт, ки ин калима пеши ман аз он қасида хуштар аст. Бифармуд, то вайро дар баробари қасида ҳазор дирам доданду дар баробари он калима се ҳазор дирам.

Қ и т ъ а

Онро, ки ба мидҳат зи фалак сар гузаронид,
Чун нест сухандон, бувад аз ҷумла фурӯтар.
Донӣ, ки сухандон кӣ бувад? — Он кӣ бидонад
Беҳро зи наку бозу накуро зи накутар.

**ДАР ТАҚРИРИ¹ РИҚҚАТИ² ҲОЛИ БУЛБУЛОНИ ЧАМАНИ
ИШҚУ МУҲАББАТ ВА ҲИРҚАТИ³ БОЛИ ПАРВОНАГОНИ
АНҶУМАНИ ШАВҚИ МУВАДДАТ⁴**

Аз муқтабисоти машкути нубувват аст ин ҳадис, ки: «Ман ашақа ва аффа ва катама фа мота мота шаҳидан», яъне ҳар кӣ дар ҷозибай ишқ овезад ва бо латоифи ишқ овезад ва дар он тариқай иффат ва китмон пеш гирад чун бимирад шаҳид мирад. Ва шарти иффат ва китмон аз барои он аст, ки чун ба майли табъ ва ҳавои нафс олуда бошад ва дар вусул бо он васоити тавассул ҷӯяд ва изҳор кунанд аз қабилӣ шаҳвоти нафси ҳайвонӣ аст, на аз фазоили рӯҳи инсонӣ.

Қ и т ъ а

Он ишқ, ки мунқабати хоси одам аст,
Ҳар ҷо ҳаст иффату сатр аз лавозим аст.
Ишқе, ки ҳаст шаҳвати табъу ҳавои нафс
Ҳосияти табоъи сабоъи баҳоим аст.

Ҳ и к о я т

Миёни ду хирадманд сухани ишқ мерафт.

Яке гуфт:

— Ҳосияти ишқ ҳама балову ранҷ аст ва ошиқ ҳама вақт меҳнаткашу балосанҷ.

Дигаре гуфт:

— Хомӯш бош! Ҳамоно, ки ту ҳаргиз оштии пас аз ҷанг надидаӣ ва ҷошнӣ⁵ висоли баъд аз фиروق начашаидаӣ! Ҳеҷ кас дар олам аз софдилони ишқпеша латифтар нест ва аз гаронҷонони дур аз ин андеша касифтар⁶ не.

Қ и т ъ а

Партави шоҳиди ишқ аст ҷамоли дили мард,
Кай кунад майли ҷамол он кӣ ба дил нест ҷамил?
Гар аз ин қоида ҳуҷҷат талабад нодоне,
Ҳуҷҷатам бас бувад: «Алчинсу илал чинса ямил⁷».

Ҳ и к о я т

Вақте Сиддиқи Акбар⁹, разияллоҳу анҳу, дар айёми хилофати худ дар канори кӯчаҳои Мадина мегашту бар дари хона-хона мегузашт, ногоҳ бар дари хонае расид ва аз он овози гиряе шунид, ки зане байте меҳонду аз дида сиришки гарм меронд. Мазмуни байт он, ки:

Р у б о њ

Ай талъати ту ба хубї аз Моҳ фузун,
Пеши маҳи талъати ту Хуршед забун.

З-он пеш, ки доя бар лабам шир ниҳад,
Бар ёди лаби лаъли ту мехӯрдам хун.

Самоњи¹⁰ ин байт дар дили Сиддиқ асар кард. Дар бикӯфт. Соҳиби байт берун омад. Аз вай пурсид, ки:

— Озодї ё банда?

Гуфт:

— Банда.

Фармуд, ки:

— Ин байт дар ҳавои кї мехондї ва ин ашк аз барои кї мерезондї?

Гуфт:

— Ай халифа, ба равзаи пайғамбар, ки аз ман бигузар.

Фармуд, ки:

— Аз ин мақом гом барнадорам, то сирри дили туро бар сар наёрам!

Канизак охи сард бароварду яке аз чавонони бани Ҳошимро зикр кард. Сиддиқ ба масҷид рафту хоҷаи канизакро талабид. Вайро бихариду баҳои вай тамом бидод ва пеши маъшуқаш фиристод.

Қ и т њ а

Дило, ба шоҳиди комат кї чуфт донад ¹¹ сохт,
Чуз он кї аз ҳама коми замона фард ояд?
Ба дард кор барояд, ва-гар туро он нест,
Бинол, то дили аҳли диле ба дард ояд!

Ҳ и к о я т

Канизаке муғанния, ки ба ҳусни ғано мавсуф буду ба лутфи наво маъруф, чамоле бебадал дошту хусне- беҳалал, рӯзе дар манзари ¹² хоҷаи худ созе менавохту ғазале мепардохт. Навҷавоне, ки дар дил ҳавои ӯ дошту дар сар савдои ӯ, дар зери манзар истода буд ва гӯш бар овоз ниҳода ва дар вақти ашъори вай тааммуле мекарду аз лаззати илҳони вай тамоюле менамуд.

Б а й т

Хуррам он дпододаи маҳрум аз дидори дӯст,
К-аз паси девори хирмон¹³ гӯш бар гуфтори ӯст.

Ногоҳ хоҷа сар аз манзар фуру кард, чавонро дид. Наздики худаш хонд ва бо худ бар як моида нишонд. Аз ҳар ҷо бо вай хабаре мегуфт ва ҳар лаҳза дар ҳунаре бо вай гуҳаре месуфт. Чавон бо хотири фориг аз ҳама чиз гӯш бо хоҷа дошту чашм бар канизак Ҳар чї он ба ғамаза суол мекард, ин

ба абрӯ ҷавоб меод ва ҳар чӣ он ба турра гирех мебаст, ин ба шакарханда мекушод.

М а с н а в ӣ

Чӣ хуштар аз висоли он ду ошиқ,
Ба рағми¹⁴ душманон **бо ҳам** мувофиқ.
Ба ҳам **аз** чашму абрӯ дар фасона
Канору бӯсро чӯён баҳона.

Чун сӯҳбат мутамоид¹⁵ шуд, хоҷа, чунон ки донӣ, ба зарурати баъзе хоҷоти инсонӣ кадам бардошт ва он ҳар ду орзуманди муштоқро ба ҳам бигузошт. Маҷлис холи гашт ва даввоии ¹⁶ мувосалат ¹⁷ аз ҷонибайн¹⁸ мутаволӣ¹⁹, канизак забон бикӯшоду дар мухотабаи ӯ ин нидо дардод, ки:

Ба Худое, ки ошкору ниҳон
Бандаи ӯст одамию парӣ,
Ки аз ҳар кас, ки дар ҷаҳон бинам,
Пеши ман аз ҳама азизтарӣ!

Чун ҷавон ин нуқтаро гӯш кард, фарёд баровард, ки:

Р у б о ӣ

Ай он, ки маро дадаву дил манзили туст,
Ҳусни ҳама хубони ҷаҳон ҳосили туст.
Гар ҳаст дилам моили ту, нест аҷаб,
Санг аст, на дил, диле, ки не моили туст.

Бори дигар канизак гуфт, ки:

— Дар ҷаҳон ҳамин орзу дорам, ки даст дар миёни якдигар кунем ва аз лабу даҳони якдигар шакар хӯрем.

Ҷавон гуфт:

— Ман низ ҳамин орзу дорам, аммо чӣ кунам?.. Намехоҳам, ки фардо бинои муҳаббати мо халал гираду дӯстии мо ба душманӣ бадал гардад. Ва ин бигуфту домани сӯҳбат бигузошт ва бад-ин тарона раҳи рафтани бардошт:

Р у б о ӣ

Ин ишқи дурӯзаро, дило, бозгузор,
К-аз ишқи дурӯза барнамеояд кор.
З-он сон ишқи гузин, ки дар рӯзи шумор
Бо он гирӣ қарор дар дори қарор²⁰.

Ҳ и к о я т

Ҷавоне Салил ном аз сулолаи киром ²¹ дор қабоили²² араб ба чамолу адаб машҳур буд ва дар бешаи шерону маъракаи далерон аз заъфу сустӣ

дур, дар дил аз духтари ам ҳавое дошт ва дар сар аз васвасаи ишқи ӯ савдое. Умрҳо ранҷи талаб бурд, то ба матлуб расид ва зарбати ишқ хӯрд, то чамоли маъшуқ бидид. Ҳанӯз дар базми висол ҷой гарм накарда буд ва аз ҷоми висол ҷуръае беш нахӯрда, азимати онаш хост, ки аз он манзил дар ҷойи дигар мақом кунад ва дар муваттани ²³ тозатар ором гирад. Он мохро дар иморӣ ²⁴ нишонду имориро бад-он роҳ, ки дилаш мехост, биронд. Чун як марҳала бибуриду ²⁵ ба ҷойи х(ва)ш ва манзили дилкаш расид, нузул²⁶ карду имориро фуруд овард. Ногоҳ дид, ки аз як ҷониб сӣ савор ошкоро шуданд. Бархосту силоҳ баст ва дар хонаи зин нишаст. Чун наздик омаданд, донист, ки душманони ваянд ва қасди ӯ доранд. Ба муқобала ²⁷ ва муқоталаи ²⁸ эшон машғул гашт ва бештари эшонро кушт, аммо захмҳои корӣ хӯрд. Ба пеши духтари ам бозгашту гуфт:

Р у б о ӣ

Омад зи адӯ ба куштани ман хабаре,
Биншин, ки бибинамат ба ҳасрат назаре,
Резам хунат, ки то чу хунам резанд,
То ки зи лабат ком нагирад дигаре.

Духтар гуфт:

— Валлоҳ, агар ту хунӣ ман нарезӣ, ман хуни худ худ хоҳам рехт ва бо хуни ту хоҳам омехт. Аммо он беҳ, ки ту пешдастӣ намоӣ ва ин уқдаро аз дили худ бидушӣ.

Салил бархосту ин тарона оғоз кард:

Аз куштии ²⁹ нодурусти ин чархи дурушт,
Бингар, ки маро чӣ сон ба хок омад пушт?
Он, к-аз ваям ин нақди ҳаёт аст ба мушт,
Имрӯз ба дасти худ ҳаме бояд кушт.

Пас бар гулӯе, ки бар он аз зеҳи гиребон рашк мебурд ва аз ғайрати иқди ³⁰ ҳамоил ашк мерехт, як теғ биронду он шамъи ҷаҳонафрӯзро ба як дам бинишонд ва рӯйи хоколуди худро дар хуни ӯ молид ва ба он сурхрӯйи бори дигар рӯ дар он сияхрӯзон оварду чанд тани дигарро сар бардошт ва охир сар биниҳод. Ва чун қавми Салил аз ин воқеа хабар ёфтанд, ҷомадарону мӯякунон ³¹ бишифтанду он ҳар ду куштаро ба мақобири ³² қабила бурданду дар як қабр ба хок супурданд.

Қ и т ъ а

Ҳар дуру зери замин аз сари иззат бурданд,
То на дар рӯзи ҷазо хору диҷам бархезанд.
Дар таҳи хок ба як бистарашон ҷо карданд,
То ба ҳам шод бихуспанду ба ҳам бархезанд.

Ҳ и к о я т

Чавоне бо камоли адаб ба Аштар мулакқаб бар духтаре чамила аз меҳтарони қабила Чидо ном ошиқ шуд ва робитаи видоду ³³ қоидаи иттиҳод миёни эшон маҳкам гашт. Ин розро аз наздику дур мепӯшиданду дар ихфои ³⁴ он ҳасбалмақдур ³⁵ мекӯшиданд. Аммо ба ҳукми он, ки гуфтаанд:

Б а й т

Ишқ сиррест, ки гуфтан натавон,
Ба дусад парда нухуфтан натавон,-

оқибат рози эшон бар рӯйи рӯз афтоду сирри эшон аз нишемани камун ба анҷумани бурун омад. Миёни ду қавми эшон чангҳо ангехта шуду хунҳо рехта гашт. Қавми Чидо хаймаи таваттун аз он диёр барканданду бори иқомат дар диёри дигар афганданд. Чун шадоиди ³⁶ фироқ мутамоиди шуд ва давоии иштиёқ мутақозӣ гашт, рӯзе Аштар бо яке аз дӯстони худ гуфт:

— Ҳеҷ тавонӣ, ки бо ман биёй ва маро дар зиёрати Чидо мададгорӣ намоӣ, ки чони ман дар орзуи ӯ ба лаб расида ва рӯзи ман дар муфорақати ӯ ба шаб анҷомида.

Гуфт:

— Самъан ва тоатан!³⁷ Ҳар чӣ гӯӣ, бандаам ва ҳар чӣ фармойӣ, ба он шитобанда.

Ҳар ду бархостанду роҳилаҳо биёростанд. Як рӯзу як шаб ва як рӯзи дигар то ба шаб роҳ буриданд, то ба он диёр расиданд. Дар шаъби ³⁸ кӯҳе наздик ба он қавм фуруд омаданду роҳилаҳоро бихобониданд. Аштар он дӯстро гуфт:

— Бархезу он уштури гумшударо суроғқунон ба он қабила бигузар ва бо ҳеҷ кас номи ман мабар, магар бо канизаке фулона ном, ки роӣи ³⁹ гӯсфандон ва маҳрами розҳои пинҳони вай аст. Саломии ман ба ӯ бирасону аз вай хабари Чидо бипурс ва мавзеи фуруд омадани мо ӯро нишон деҳ!

Он дӯст гӯяд: Ман хостаму ба он қабила даромадам. Аввал касе, ки маро пеш омад, он канизак буд. Саломии Аштар расонидаму холи Чидо пурсидам.

Гуфт:

— Шавҳари вай бар вай танг гирифтааст ва дар муҳофазати вай эҳтиёте менамояд, аммо мавъиди⁴⁰ шумо он дарахтон аст, ки дар ақиби фулон пушта аст. Бояд, ки вақти намози хуфтан он ҷо бошад.

Ман зуд баргаштаму оҳиста роҳилаҳоро мекашидем, то вақти мавъудро ба мавъиди маъхуд ⁴¹ расидем.

Р у б о ӣ

Будем дар интизор бо гираву оҳ,
Биншаста ба роҳи ёр, к-аз раҳ ногоҳ
Овози ҳалию бонги халхол омад,
Яъне хезад, к-омад он чорда (х) моҳ.

Аштар аз ҷой бархосту истиқбол кард ва салом гуфту даст бӯсид. Ман рӯй аз эшон бартофтам ва ба ҷониби дигар шитофтам. Маро овоз доданд, ки биё, ҳеҷ ношоисте дар миён нест ва ҷуз гуфтугӯй ба сари забон не. Ман боз омадам. Ҳар ду бинишастанду бо ҳам суханон аз гузаштаву оянда дарпайвастанд. Дар охир Аштар гуфт, ки:

— Имшаб чашти оня дорам, ки бо ман бошӣ ва чеҳраи умеди маро ба нохуни муфорақат нахарошӣ.

Ҷидо гуфт:

— Ло, валлоҳ, ин ба ҳеҷ гуна муяссар нест ва коре бар ман аз ин душвортар не. Меҳоҳӣ, ки боз он воқеаҳои пешин пеш ояду гардиши айём ба тозагӣ абвоби шадоиду олом ⁴² бар ман бикушояд?

Аштар гуфт:

— Валлоҳ, ки туро намегузорам ва даст аз доманат намедорам. Мисраъ «Ҳар кӣ ояд, гӯ биёву ҳар чӣ хоҳад, гӯ: «-Бишав!».

Ҷидо гуфт:

— Ин дӯсти ту тоқати он дорад, ки ҳар чӣ ман гӯям, ба ҷо орад?

Ман бархостаму гуфтам :

— Ҳар чӣ ту гӯӣ, ҷунон кунам ва ҳазор миннат ба ҷони худ ниҳам ва агарчӣ ҷони ман дар сари он равад.

Ва ҷомаҳои худро берун карду гуфт:

— Инро бипӯшу ҷомаҳои худро ба ман деҳ.

Пас гуфт:

— Бархезу ба хаймаи ман дарою дар паси парда бинишин. Шавҳари ман хоҳад омад ва қадаҳи шир хоҳад овард ва хоҳад гуфт: «Ин шоми туст, биситон». Ту дар гирифтани он таъҷил макун ва андак тааллуле⁴³ пеш гир. Онро ба дасти ту хоҳад дод ё бар замин хоҳад ниҳоду рафт. То бомдод дигар нахоҳад омад.

Ҳар чӣ гуфт, ҷунон кардам. Чун шавҳари вай қадаҳи шир овард, ман ноzi дароз пеш гирифтам. Вай хост, ки бар замин ниҳад ва ман хостам, ки аз дасти вай биситонам. Дасти ман бар қадаҳ омаду сарнагун шуд ва ширҳо бирехт. Дар ғазаб шуду гуфт:

— Ин бо ман ситеза мекунад?

Ва даст дароз карду аз он хона тозиёнае аз чарми гови гавазн аз пасин гардан то дум бурида ва ба сарпанҷаи шиддату чалодат ⁴⁴ дар ҳам печида,

Қ и т ъ а

Дар ситабрӣ⁴⁵ намунаи афъӣ,
Дар дарозӣ қаринаи суъбон⁴⁶.
Буд тасвири мор санъати ӯ,
Лавҳи тасвири ӯ тани урён,—

бардошт ва пушти маро чун шиками табл бараҳна сохт ва чун табболи ⁴⁷ рӯзи ҷанг ба зароботи мутаоқиб ва нақароти мутаволӣ бинавохт. На маро захираи фарёд, ки метарсидем, ки овози маро бидонад ва на тоқати сабр, меапдешидам, ки пӯст бар ман бидаронад. Бар он шудам, ки бархезаму ба ханҷар ханҷари ⁴⁸ ӯро бибураму хуни ӯ бирезам. Боз гуфтам, ки фитна ба

пой хоҳад шуд, ки нишондани он аз дасти ҳеҷ кас наёяд. Сабр кардам. Модару хоҳари вай огоҳ шуданду маро аз дасти ӯ кашиданд. Вайро берун бурданд. Соате барнаёмад, ки модари Чидо даромад бар гумони он, ки Чидоам. Ман ба гирия даромадаму нола бардоштам ва чома дар сар кашидаму пушт бар вай кардам.

Гуфт;

— Ай духтар, аз Худо битарс ва коре, ки хилофи таби шавҳар аст, пеш магир, ки як мӯй аз шавҳари ту хуштар аз ҳазор Аштар! Аштар худ кист, ки ту аз барои вай меҳнат кашию ин шарбат чашӣ?

Пас, бархосту гуфт:

— Хоҳаратро хоҳам фиристод, ки имшаб дамсозу ҳамрози ту бошад,— ва бирафт.

Баъд аз соате хоҳари Чидо омаду гирия баргирифт ва бар занандаи ман дуъои бад кард. Бо вай сухан нагуфтам. Дар паҳлуи ман бихуфт. Чун қарор гирифт, даст дароз кардаму даҳони вайро саҳт гирифтам ва гуфтам:

— Хоҳари ту бо Аштар аст ва ман ба чойи вай ин ҳама меҳнат кашидам. Ин роз пӯшида дор, вагарна ҳам шумо фазиҳат ⁴⁹ мешаведу ҳам ман.

Аввал ваҳшати тамом бар вай роҳ ёфт ва охир он ваҳшат ба мувонасат⁵⁰ бадал шуд ва то субҳ он қиссаро мегуфт ва механдид. Чун субҳ бидамид, Чидо даромад. Чун моро бо ҳам бидид, битарсиду гуфт:

— Ин кист дар паҳлуи ту?

Гуфтам:

— Хоҳари туст ва ин нек хоҳарест мар туро.

Пас гуфт:

— Вай ин чо чун афтод?

Гуфтам:

— Инро аз вай пурс, ки фурсат танг аст.

Чомаи худ бар гирифтаму ба Аштар пайвастам ва ҳар ду савор шудему дар роҳ даромадем. Дар аснон роҳ ин қиссаро бо вай гуфтам. Пушти маро бикушоду чароҳатҳои тозиёнаро бидид, узрҳои бисёр карду гуфт:

— Хукамо гуфтаанд: Ёр аз барои рӯзи меҳнат бояд, вагарна дар рӯзи роҳат ёр кам наёяд.

Қ и т ъ а

Дило, гар оядат рӯзе ғаме пеш,
Чу ёре бошадат ғамхор, ғам нест.
Барои рӯзи меҳнат ёр бояд,
Вагарна рӯзи роҳат ёр кам нест.

Ҳ и к о я т

Вақте Рашид⁵¹ ба Кӯфа расид, вазири вай ба наххосӣ⁵² даромад. Ғулуме бар вай арз карданд, ки чун оҳанги ғино⁵² кардӣ, мурғро аз ҳаво даровардӣ. Хабарӣ ӯро ба Рашид расониданд. Бифармуд, то ӯро бихариданд.

Чун ба Кӯфа азми реҳлат карданд, шуниданд, ки дар рӯзи аввал мегиристу худокунон⁵⁴ мегуфт:

Қ и т ъ а

Он кӣ резад бе гунаҳ хунам ба теги ҳаҷри ёр,
Беҳ, ки аз хуни чу ман шӯридаҳоле бигзарад.
Ман, ки аз якрӯза ҳичрон инчунин рафтам зи даст,
Войи чони ман, агар моҳею соли бигзарад!

Ин хабар ба Рашид расид. Вайро эҳзор⁵⁵ фармуд ва аз ҳоли вай истифсор⁵⁶ намуд. Донист, ки дар Кӯфа ба ишқи касе гирифтор аст. Тарахҳум карду вайро озод сохт.

Вазир гуфт:

— Ҳайф бошад, ки чунин хушовозеро озод кунанд.

Рашид гуфт:

— Дареғ бошад, ки чунин баландпарвозеро банда гиранд.

Р у б о й

Ай он, ки туро давлати шоҳӣ ҳавас аст,
В-озодии бандагон туро дастрас аст,
Озод кун ўро, ки бувад бандаи ишқ,
К-он дилшударо бандагии ишқ бас аст.

Ҳ и к о я т

Хубрӯеро, ки ҳазор доно аз савдои ў шайдо буд ва ҳар лаҳза бар сари кӯяш аз омадшуди савдоиён ҳазор ғавғо, навбати хубӣ сар омаду накбати⁵⁷ зиштӣ аз дару бом даромад. Ошиқон бисоти инбисот⁵⁸ бозчиданд ва пойи ихтилот⁵⁸ даркашиданд.

Бо яке аз эшон гуфтам:

— Ин ҳамон ёр аст, ки пор буд? Ҳамон чашму абрӯ ба ҷост ва ҳамон лабу даҳон барқарор; қомат аз он баландтар асту тан аз он нирӯмандтар. Ин чӣ вақоҳату⁶⁰ бешармист ва бевафоию беозармӣ⁶¹, ки домани сӯҳбат аз ў дарчидӣ ва пойи иродат аз ў даркашидӣ?

Гуфт:

— Ҳайҳот, чӣ мегӯӣ! Он чӣ дил мебурду хуш мерабуд, рӯхе буд дар қолаби таносуби аъзову нуумати⁶² бадан, латофати ҷилду мулоимати овоз дамида. Чун он рӯҳ аз ин қолаб муфорақат⁶³ кард, бо қолаби мурда чӣ ишқ бозам ва бар гули пажмурда чӣ нағма оғозам?!

Р у б о й

Гул рафт зи бор, хору хасро чӣ кунам?
Шаҳ нест ба шаҳр — дар, асасро чӣ кунам?

Хубон қафасанду хусни хубӣ — тӯтӣ,
Тӯтӣ чу парид, ман қафасро чӣ кунам?!

Х и к о я т

Дарвеше ба ишқи чафокеше гирифтор шуд. Ба сари роҳе медавид ва ашке мерехт ва оҳе мекашид ва аз вай ба чашми марҳамат ҳаргиз нигоҳе намедид.

Ба ӯ гуфтанд:

— Маъшуқи ту ҳамвора ҳамхонаи мастон аст ва ҳамхобаи майпарастон, бо дарвешон ёр нест ва бо мӯътақидон чуз бар сари инкор не. Толиби ӯ ҳамчу ӯ мебояд ва мусоҳиби ӯ ҳамчу ӯ мешояд. Ҳеҷ аз он беҳтар нест, ки доман аз ӯ дарчинӣ ва пайи кори худ нишинӣ.

Дарвеш чун ин насиҳат бишунид, бихандиду гуфт:

Қ и т ъ а

Дарди ишқ аст маро баҳра зи чонон, нахӯрам
Ғусса, гар з-ӯ дигаре хусни таҷаммул⁶⁴ бинад.
ӯ гулистони чамол аст, аҷаб нест, к-аз ӯ
Хоркаш хор барад, толиби гул гул чинад.

**ДАР ВАЗИДАНИ НАСОИМИ МУЛОТАФОТ¹ ВА РАВОЕҶИ²
МУТОЯБОТ, КИ ҒУНЧАИ ЛАБҲОРО БИХАНДОНАД ВА
ШУКУФАИ ДИЛҲОРО БИШУКУФОНАД**

Аз ҳазрати рисолат, саллаллоҳи алайҳи ва саллам, оранд, ки фармудааст, ки мӯъмин мазохкун ва ширинсухан бошад ва мунофиқ туршрӯ ва гираҳ бар абрӯ. Ва амиралмӯъминин Алӣ, карамаллоҳу ваҷҳаҳу, гуфтааст, ки ҳеч бок нест агар касе чандон мазох кунад, ки мӯъмин аз ҳадиди хубӣ ва доираи туршрӯӣ берун ояд. Расул, саллалоҳи алайҳи ва саллам, мар ачузаро гуфт, ки «аҷойиз ба бихишт дар наёянд». Он ачуза ба гиря даромад. Фармуд, ки «Худойи таоло эшонро чавон гардонад ва чавонтар аз он чӣ буданд барангезонад, он гаҳ ба бихишт барад». Ва низ мар занеро аз Ансор гуфт: «Ба шавҳари худ бирас, ки дар чашми вай сафедӣ воқеъ аст». Он зан ба суръат ва изтироби тамом пеши шавҳари худ давид. Шавҳар аз вай сабаби изтироб пурсид. Он чӣ Ҳазрат фармуда буданд боз гуфт.

Гуфт:

--Рост фармудаанд. Дар чашми ман сафедӣ ҳасту сиёҳӣ ҳаст, аммо на ба бадӣ».

Қ и т ъ а

Гар муқбиле мазох кунад, айби ӯ макун,
Шуғлест он ба қоидаи ақлу дин мубоҳ.
Дил ойина-сту кулфати қид санги ойина,
Он зангро чӣ сайқали имкон, ба чуз мазох?!

М у т о я б а

Рӯзе Асмай бар моидаи Ҳорун ҳозир буд. Зикри полуда ³ карданд. Асмай гуфт:

— Бисёре аз аъроб бошанд, ки ҳаргиз полуда надида бошанду номи ӯ нашунида.

Ҳорун гуфт:

— Бар ин даъво, ки кардӣ, гувоҳе бигузарон, вагарна дурӯғ аст ин.

Иттифоқан рӯзе Ҳорун ба шикор берун рафт ва Асмай бо вай буд. Диданд, ки аъробие ҳоло аз бодия мерасад. Ҳорун ба Асмай гуфт:

— Вайро пеши ман ор.

Асмай пеши вай рафту гуфт:

— Амиралмӯъминин туро мехонад, иҷобат кун.

Гуфт:

— Мӯъминонро амир мебошад?

Асмай гуфт:

— Оре!

Аъробӣ гуфт:

— Ман ба вай имон надорам.
 Асмай вайро дашном доду гуфт:
 — Ё ибн-уз-зония ⁴.
 Аъробӣ дар ғазаб шуду дашном медод ва Ҳорун механдид.
 Баъд аз он пеши Ҳорун омаду гуфт:
 — Ай амиралмӯъминин, чунончӣ, ин мард гумон мебарад, доди ман аз вай биситон, ки маро дашном додааст.
 Ҳорун гуфт:
 — Ду дирам ба вай деҳ.
 Аъробӣ гуфт:
 — Субҳоналлоҳ, маро дашном додааст, маро ду дирами дигар бар вай мебояд дод?
 Ҳорун гуфт:
 — Оре, ҳукми мо чунин аст.
 Аъробӣ рӯй ба Асмай карду гуфт:
 — Е ибн-уз-зонийин⁵, равон бош ва ба ҳукми амиралмӯъминин чаҳор дирам бидеҳ.
 Ҳорун аз ханда ба пушт афтод.
 Пас, вайро ҳамроҳ бурданд. Чун ба қасри Ҳорун даромад, он азамату шавкат бидиду маҷлиси Ҳорунро мушоҳада кард, дар чашми вай бузург намуд. Пеш омаду гуфт:
 — Ассалому алайка, ё Аллоҳ ⁶.
 Ҳорун гуфт:
 — Хомӯш бош, чӣ мегӯӣ!
 Гуфт:
 — Ассалому алайка, ё набиюллоҳ!⁷
 Гуфтанд:
 — Вайҳақа, чӣ мегӯӣ! Вай амиралмӯъминин аст.
 Гуфт: . -
 — Ассалому алайка, ё амиралмӯъминин!
 Ҳорун гуфт:
 — Ва алайкассалом!
 Пас вайро бинишонданду моида кашиданд ва аз ҳар чизе бихӯрд. Дар охир полуда оварданд. Асмай гуфт:
 — Умед медорам, ки ӯ надонад, ки полуда чӣ чиз аст.
 Ҳорун гуфт:
 — Агар чунин бошад, туро як бадра⁸ бидиҳам.
 Пас аъробӣ даст дароз карду полударо хӯрдан гирифт, ба вачҳе, ки ба он мемонист, ки ҳаргиз нахӯрдааст.
 Ҳорун аз вай пурсид, ки:
 — Ин чӣ чиз аст, ки мехӯрӣ?
 Гуфт:
 — Савганд ба он Худой, ки туро хилофат мукаррам кардааст, ки ман намедонам, ки ин чӣ чиз аст. Аммо Худой таоло дар Қуръон мегӯяд: «ва фокиҳатин ва нахлин ва руммонин» ⁹. Нахл наздики мо ҳаст. Гумон мебарам, ки ин руммон аст.

Асмай гуфт:

— Ай амиралмӯъминин, акнун ду бадра бар ту вочиб¹⁰ шуд, зеро ки вай ҳамчунон, ки полударо намедонад, руммонро низ намедонад.

Ҳорун бифармуд, то Асмаиро ду бадра доданд ва аъробиро чандон, ки гани шуд.

Қ и т ъ а

Кист донӣ карим? — Он, ки зи банд
Нест огаҳ хазонаи дирамаш.
Ҳар чӣ ояд бад-ӯ, чӣ чидду чӣ хазл,
Ҳама гардад баҳонаи карамаш.

М у т о я б а

Халифа рӯзе чошт меҳӯрду баррабирён пеши вай ниҳода буданд. Аъробие аз бодия даррасид. Вайро пеш хонд. Аъробӣ бинишаст ва ба башараи тамом дар хӯрдан истод. Халифа гуфт:

— Чӣ мешавӣ, ки чунон ин барраро аз ҳам мебарӣ ва ба рағбат меҳӯрӣ, ки гӯё модари ӯ туро ба суру задааст!

Аъробӣ гуфт:

— Ин хӯрданист. Аммо ту чунон ба чашми шафқат дар ӯ менигарӣ ва аз даридану хӯрдани ӯ бад мебарӣ, ки гӯё модари ӯ туро шир додааст.

Қ и т ъ а

Хоча бар моли худ он гуна раҳим асту шафиқ,
Ки ба чашми шафақат менигарад бар ҳама чиз.
Гар фитад дар бараву меши вай андак хатаре
Ба фидошон бидихад модару фарзанди азиз.

Қ и т ъ а и о х и р ӣ

Филмасал, гар хоча нону барраи бирён ниҳад
Пешя ту бар хон, агар рӯзе шавӣ меҳмони ӯ.
Гар кунӣ сад раҳна дар дандонаш аз санги ситам,
Беҳ, ки аз дандонат афтад раҳнае дар нони ӯ.
Гар хӯрад аз дасти ту сад захм бар паҳлӯву пушт,
Беҳ, ки пур сози тихигоҳи¹¹ худ аз бирёни ӯ.

М у т о я б а

Баҳлулро¹³ гуфтанд:

— Девонағони Басраро бишумор!

Гуфт:

— Он аз ҳаййизи¹³ шумор берун аст. Агар гӯед, оқилонро бишуморам, ки маъдуде чанд беш нестанд.

Қ и т ъ а

Ҳар кӣ оқил бинӣ, ўро баҳраест,
Нақди вақт аз мояи девонагӣ.
Мезияд аз офтоби ҳодисот
Шодмон дар сояи девонагӣ.

М у т о я б а

Фозиле ба яке аз дӯстони соҳибрози худ нома менавишт. Шахсе дар паҳлӯи ӯ нишаста буду ба гӯшаи чашм навиштаи вайро меҳонд. Бар вай душвор омад. Бинвишт, ки агар на дар паҳлӯи ман дузде — зани ба музде нақишаста будӣ ва навиштаи маро намехондӣ, ҳамаи асрори худ бинавиштаме.

Он шахс гуфт:

— Валлоҳ, Ай мавлоно, ки ман номаи туро мутолаа накардаму нахондам!

Гуфт:

— Ай нодон, пас инро, ки мегӯӣ, аз кучо мегӯӣ!

Қ и т ъ а

Ҳар он кас, ки дуздида бар сирри мард
Шавад мутгалеъ ¹⁴, шоядаш хонд дузд.
Ба он кор агар музд дорад тамаъ,
Ҳамин беҳ, ки номаш ниҳӣ зан ба музд.

М у т о я б а

Қозии Бағдод ба азимати масҷиди одина ¹⁵ пиёда берун омад. Масте пеши вай расид, вайро бишинохт.

Гуфт:

— Азизакаллоҳ, айюҳалқозӣ!¹⁶ Раво бошад, ки ту пиёда равӣ?!

Он гоҳ ба талоқ савганд хӯрд, ки қозиро бар гардани худ савор кунад.

Қозӣ гуфт:

— Пеш ой, Ай малъун!

Чун бар гардани ӯ савор шуд, рӯй бозпас кард, ки ба таки ¹⁷ тез равам ё оҳиста? Гуфт:

— Миёни ину он. Аммо бояд, ки рам нақунӣ ва налағзӣ ва ба пойи деворҳо наздик равӣ, то аз музоҳамати равандагон маъмун ¹⁸ бошам.

Гуфт:

— Боракаллоҳ ¹⁹, айюҳалқозӣ! Ту худ қоидаи саворӣ некӯ медонистайӣ.

Чун қозиро ба масҷид расонид, фармуд, то вайро ба зиндон маҳбус кунанд.

Гуфт:

— Аслиҳакаллоҳ айюҳалқозӣ²⁰ . Ин сазои касест, ки туро аз мазаллати²¹ пиёдагӣ бираҳонад ва ба маркубии²² ту тан дардихад ва ба иззати саворӣ ба масҷид расонад?

Қозӣ бихандиду вайро бигузошт.

Қ и т ъ а

Масте ба қасди арбада²³ чун роҳ гирадат,
Бо ӯ ба рифқ²⁴ кор кун, Ай кордон ҳақим.
Мӯест ирзи²⁵ марди хирадманди хурдадон,
Мапсандаш аз кашокаши нобихрадон ду ним.

Ҳ и к о я т

Масте аз хона берун омаду дар миёнаи роҳ бияфтод ва қай карда лабу даҳони худ биёлуд. Саге омаду онро лесидан гирифт. Пиндошт, ки одамест онро пок мекунад. Дуъо мекард, ки Худои таоло фарзандону фарзандони фарзандонатро хидматгори ту гардонад. Баъд аз он саг пой бардошту бар рӯйи ӯ бавл кард.

Гуфт:

— Боракаллоҳ, Ай сайидӣ²⁶, ки оби гарм овардӣ, то рӯйи маро бишӯйӣ!

Қ и т ъ а

Шаробхора чу бар хештан раво дорад,
Ки саблат²⁷ аз қайи нопоки май биёлояд,
Саг аз масона²⁸ гар ибриқи²⁹ оби гарм орад,
Ки ғусли сиблати нопоки ӯ кунад, шояд!

М у т о я б а

Қулоҳе³⁰ дар хонаи донишманде вадияте³¹ ниҳод. Чун якчанд рӯз баромад, бар он мӯхточ шуд. Пеши вай рафт. Дид, ки бар дари сарои худ бар маснади тадрис³² нишаста ва чамъе аз шогирдон пеши ӯ саф баста.

Гуфт:

— Ай, устод, ба он вадият эҳтиёҷ дорам.

Гуфт:

— Соате бинишин, то аз дарс фориг шавам.

Қулоҳ биншаст. Муддати дарси ӯ дер кашид ва вай мустаъчил³³ буд. Ба одати он донишманд он буд, ки дар вақти дарс гуфтан сари худ мечунбонид. Қулоҳро тасаввур он шуд, ки дарс гуфтан ҳамон сар чунбонидан аст.

Гуфт:

— Ай устод, бархезу маро то омадан нойби худ гардон, то ман ба ҷойи ту саре чунбонам. Ту вадияти маро берун овар, ки таъчил дорам.

Донишманд чун он шунид, бихандиду гуфт:

Қ и т ъ а

Фақеҳи шаҳр занад лофи он ба маҷлиси ом,
Ки ошкору ниҳони улум медонад.
Чавоби ҳар чӣ аз ӯ пурсӣ, он бувад, ки ба даст
Ишорате бикунад ё саре бичунбонад.

М у т о я б а

Нобиное дар шаби торик чароғе дар даст ва сабӯе бар дӯш дар роҳе
мерафт. Фузуле ³⁴ ба ӯ расиду гуфт:

— Ай нодон, рӯзу шаб пеши ту як сон аст ва равшанию торикӣ дар
чашии ту баробар. Ин чароғро фоида чист?

Нобино бихандид, ки:

— Ин чароғ на аз баҳри худ аст, аз барои чун ту кӯрдилони беҳирад
аст, то ба ман пахлӯ назананду сабӯи маро нашикананд.

Қ и т ъ а

Ҳоли нодонро зи нодон беҳ намедонад касе,
Гарчӣ дар дониш фузун аз Бӯалӣ Сино³⁵ бувад.
Таъни нобино мазан, Ай дам зи бинойӣ зада,
З- он ки нобино ба кори хештан бино бувад.

М у т о я б а

Фозиле, ки сурате кабеҳу ҳайате кареҳ дошт, ба Фароздақ³⁶ расид.
Вайро дид, ки рӯйи ӯ ба чихати маразе зард шуда. Гуфт:

— Туро чӣ будааст, ки ранги ту чунин зард шудааст?

Гуфт:

— Чун туро дидам, аз гуноҳони худ андешидам, ранги ман чунин зард
баромад. Гуфт:

— Дар вақти дидани ман чаро аз гуноҳони худ ёд кардӣ? Гуфт:

— Тарсидам, ки Худои таоло маро уқубат кунду ³⁷ хамчун ту масх ³⁸
гардонад.

Қ и т ъ а

Чун рухи зишти ту бинам, дили ман
Иқди исрори гунаҳ фасх ³⁹ кунад.
З- он ки тарсан, ки зи шумии гуноҳ
Қаҳри эзид чу туям масх кунад!

М у т о я б а

Ва ҳамин фозил гӯяд, ки бо дӯсте дар роҳе истода будаму сухан
мегуфтам. Зане омаду дар баробари ман истоду дар рӯйи ман назар
мекард. Чун назар кардани вай аз ҳад даргузашт, ғуломро гуфтам;

— Пеши он зан раву бипурс, ки чӣ мешавад?

Ғулом боз омад, ки мегӯяд, ки чашми ман гуноҳе азим карда буд ва мехостам, ки вайро укубате кунам. Ҳеч укубат зиёдат аз он наёфтам, ки ба ин зиштрӯ назар кунам.

Қ и т ь а

Номаи мардуми чашмам зи гунаҳ шуста нашуд,
Гарчи аз гиря дусад бор пуробаш кардам.
То раҳад з-оташи фардойи қиёмат, имрӯз
Ба назар дар руҳи зишти ту азобаш кардам.

М у т о я б а

Ҷоҳиз⁴⁰ гӯяд: ҳаргиз худро чунон хичил надидам, ки рӯзе маро зане биғрифту ба дари дӯкони устои рехтагар бурд. Ман мутаҳаййир шудам, ки он чӣ буд? Аз он устод бипурсидам.

Гуфт:

— Маро фармуда буд, ки тимсоле⁴¹ бар сурати шайтон барои ман бисоз. Гуфтам: «Намедонам, ки бар чӣ шакл мебояд сохт?» Туро овард, ки бад-ин шакл.

Қ и т ь а

Булъачаб рӯю гунае дорӣ,
Кас бад-ин рӯю гуна натвон кард.
Баҳри тасвири сурати шайтон
Ҷуз рухатро намуна натвон кард.

М у т о я б а

Шахсе зиштрӯеро дид, ки аз гуноҳон истиғфор мекарду начот аз оташи дӯзах металабид. Гуфт:

— Бад-ин рӯй чаро ба дӯзах бахилӣ мекунӣ ва онро аз оташ дарег медорӣ!

Қ и т ь а

Чун набинӣ ту рӯйи худ, з-он рӯ
Бар касон нохуш аст, не бар ту.
Гар бад-ни рӯ дар оташат фиғананд,
Ҳайф бар оташ аст, не бар ту.

М у т о я б а

Зиштрӯе пеши табиб рафт, ки бар зишттарин ҷое думмале⁴² баровардаам. Табиб тез бар рӯйи ӯ нигаристу гуфт:

— Дурӯғ мегӯӣ. Инак рӯйи туро мебинам, бар вай ҳеч думмале нест! -

Қ и т ь а

Зи зиштӣ аст, ки султони шаръ напсандад,
Ки узвҳои фурӯд аз камар бараҳна кунӣ.
Чу рӯяш аз ҳама ҷо зишттар бувад, чӣ аҷаб,
Ки рӯ бипӯшию ҷойи дигар бараҳна кунӣ!

М у т о я б а

Шахсе бузургбинӣ занеро хосгорӣ карду дар таърифи худ мегуфт, ки ман мардеам аз хуфту сабуксорӣ дур ва бар эҳтимоли маккора сабур.

Зан гуфт:

— Агар бар эҳтимоли маккора сабур набудӣ, ин биниро чихил сол натавонистӣ кашидан.

Қ и т ъ а

Аз бинии бузурги ту борест бар ҳама,
То кай ба ҳарза рӯй сӯи ону ин ниҳӣ?
Ҳар лаҳза сачдаи ту на аз баҳри тоат аст,
Бори гарони бинии худ бар замин ниҳӣ.

М у т о я б а

Зарифе шахсеро дид, ки мӯи бисёр бар рӯи ӯ дамида буд.

Гуфт:

— Ин мӯйҳо бикан, пеш аз он, ки рӯи ту сар гардад.

Қ и т ъ а

Хоҷа ҳар рӯз агар ба мӯчина
Аз рӯхи худ на мӯй баргирад,
Чанд рӯзе чу бигзарад бар вай,
Рӯяш аз мӯй ҳукми сар гирад.

М у т о я б а

Муовия ва Уқайл бинни Абутолиб бо ҳам нишаста буданд. Муовия гуфт:

— Ай, аҳли Шом! Ҳеҷ шундаед қавли Аллоҳ таолоро, он ҷо ки мегӯяд: «Таббат ядо Абелаҳабин ва таб»? ⁴³

Гуфтанд:

— Оре!

Гуфт:

— Абӯлаҳаб амми Уқайл аст.

Уқайл гуфт:

— Ай аҳли Шом! Ҳеҷ шундаед қавли Аллоҳ таолоро, он ҷо ки мегӯяд: «Ва амраатуҳу ҳаммолата-л-ҳатаб»? ⁴⁴

Гуфтаанд:

— Оре!

— Ҳаммолатата-л-хатаб аммаи Муовия аст.

Қ и т ъ а

Чун ҳаст дар ту мунқазӣ ⁴⁵ айби дпгаре
Кардан, ба он на қоидаи марди боҳуш аст.
Ў хомӯш аст аз туву аз айби дигарон,
Гӯё кунӣ ба айби худ онро, ки хомӯш аст.

М у т о я б а

Алавие бо шахсе дар аснои хусумат гуфт:

— Маро чун душман медорӣ? Ва ҳол он ки ту маъмурӣ ба он, ки дар
ҳар намоз бар ман салавот ⁴⁶ фиристӣ ва бигӯӣ: «аллоҳума салли ало
Муҳаммадин ва ало оли Муҳаммад»? ⁴⁷

Гуфт:

— «Мина-т-таййибина-т-тоҳирин» ⁴⁸ низ мегӯям ва ту аз он берунӣ!

Қ и т ъ а

Ай, ки з-оли набӣ мешумарӣ хешро,
Ҳаст гувоҳат бар он покии зоту сифот?
Чун ту дам аз таййибот мезанию таййибин,
Ку сифати таййибин ё симмати таййибот?

М у т о я б а

Мӯддаие худро ба сурати алавиён ораста ва ба даъвои он насаби оӣ
бархоста,

Б а й т

Бар даъвийи вай аён на аз сидқ фуруғ,
Ҳамдӯш зи гесувон гувоҳони дурӯғ —

бар соҳибдиле даромад. Аз чой бичасту вайро бар садр ⁴⁹ нишонд ва дар
саффи ниол ⁵⁰ нишаст. Ҳар чӣ талаб дошт, зиёдат аз он ато кард ва дар
вақти хурӯчаш ⁵¹ адаби мушоёя ⁵² ба чой овард.

Асхоб гуфтанд:

— Мо ин шахсро мешиносем. Насаби вай аз ин нисбат дур асту
даъвои вай дар ин сурат кизбу ⁵³ зӯр. На падарашро аз ин хонадон бӯест
на модарашро дар ин хонавода рӯе.

Қ и т ъ а

Модараш шаҳргарду хонагадост,
Падараш дегбанду дуктарош.
Он яке аз қабилаи арзол ⁵⁴
В-ин дигар аз тавилаи авбош!

Соҳибдил гуфт:

— Он чӣ мо кардем, на лоиқи содиқони ин хонавода аст, балки

фароҳури⁵⁵ муддаиёни аз роҳ афтода аст.

Қ и т ъ а

Ҳар кас зи хонадони нубувват насиб ёфт
Таъзими ӯ вазифаи ҳар бенасиб нест.
Ҳаст ӯ ғариби даҳр, ба роҳи муҳаббаташ
Гар молу мулку чоҳ бибозӣ, ғариб⁵⁶ нест.

М у т о я б а

Халифа бо аъробие дар мoidя таом мехӯрад. Дар он асно назараш ба
луқмаи вай афтод, мӯе ба чашми вай даромад. Гуфт:

— Ай аъробӣ, он мӯйро аз луқма дур кун!

Аъроби гуфт:

— Бар мoidаи касе, ки чандон дар луқмаи хӯранда нигарад, ки мӯеро
бинад, таом натавон хӯрд! — даст бозкашид ва савганд хӯрд, ки дигар бар
moidаи вай таом нахӯрад.

Қ и т ъ а

Чу мизбон бинихад хони макрамат⁵⁷, он бех,
Ки аз мулоҳазаи меҳмон канор кунад,
На он ки бар сари хон луқма-луқмаи ӯро
Ба зери чашм бибинад, ба дил шумор кунад.

М у т о я б а

Чамъе нишаста буданд ва сухани камолу нуқсонии ричол⁵⁸ дарпайваста.
Яке аз он миён гуфт:

— Ҳар кӣ ду чашми бино надорад, ним мард аст ва ҳар кӣ дар хона
арӯси зебо надорад, ним мард аст ва ҳар кӣ вуқуф бар сабоҳати⁵⁹ дарё
надорад, ним мард аст.

Нобиное дар маҷлис ҳозир буд, ки зан надошт ва сабоҳат намедонист,
бонг бар вай зад, ки:

— Ай азиз, аҷаб муқаддимае овардӣ ва маро аз доираи мардӣ чунон
дур андохтӣ, ки ҳанӯз ниммарде дармеояд, то номи ҳечмардӣ бар ман
шояд!

Қ и т ъ а

Чунон зи пояи мардӣ фитод хоча бурун,
Зи бас фасурдагию хомрешию сардӣ,
Ки гар ҳазор фазилат расад зи мардонаш,
Қадам бурун наниҳад аз ҳудуди номардӣ.

М у т о я б а

Баҳлул ба Ҳорунаррашид даромад. Яке аз вузаро гуфт:

— Башорат бод мар туро, Ай Бахлул, ки амирал-мӯъминин туро бар сари қарода⁶⁰ ва ханозир⁶¹ сардор ва амир гардонид.

Бахлул гуфт:

— Гӯш ба ман дор ва фармони ман ба чо ор, ки ту низ аз чумлаи раоёйи⁶² мани.

Қ и т ъ а

Ба шаҳриёрии гову харам диҳӣ мужда,
Раийяте, ки бувад хоси шаҳриёр, туйй.
Шумори лашкариёнам зи хирсу хук кунӣ,
Нахуст кас, ки дарояд дар он шумор, туйй!

М у т о я б а

Тавонгаре дар аҳди яке аз золимон бимурд. Вазири он золим писари вайро талаб кард ва пурсид, ки:

— Падари ту чӣ гузоштааст?

Гуфт:

— Аз молу манол чунин ва чунон ва аз ворисон вазири кабир ва ин фақири ҳақирро.

Вазир бихандид ва фармуд, ки мероси вайро ба ду ним карданд: нимеро ба вай гузошт ва нимеро барои подшоҳ бардошт.

Қ и т ъ а

Зулмпеша вазир нашносад
Ҷуз ҳақи подшоҳ моли ятим.
Адл донад, агар барад ба тамом,
Фазл донад, агар кунад ба ду ним.

М у т о я б а

Туркero гуфтаанд:

— Кадомро дӯсттар дорӣ — ғорати имрӯз ё бихишти фардо?

Гуфт:

— Он, ки имрӯз даст ба ғорат бидушоям ва ҳар чӣ ёбам, бирабоям ва фардо бо Фиръавн ба оташ дароям.

Қ и т ъ а

Он шунидастӣ, ки турке васфи чаннат чун шунид,
Гуфт бо воиз, ки: он чо ғорату тороч хаст?
Гуфт: «Не». Гуфто: «Батар бошад зи дӯзах он бихишт,
К-андар ӯ кӯтах бувад аз ғорату тороч даст».

М у т о я б а

Гадое бар дари сарое чизе хост. Кадхудои хона⁶³ аз дарун овоз дод, ки:

— Маъзур дор, ки хонагиён ⁶⁴ ин чо нестанд.

Гадо гуфт:

— Ман порай нон мехоҳам, на мубошират⁶⁵ бо хонагиён.

Қ и т ъ а

Чун гадо бар дари сарой расад,
Ҳар чӣ дорӣ, бидех, баҳона макун!
То наёяд ба хотираш чизе,
Пеши ӯ зикри аҳли хона макун!

Р у б о ӣ

Кас дар ҳарамии сифлаи нопоксияр⁶⁶
Чун нон набувад нуҳуфта аз чашми башар.
Аз хонаи ӯ таваққуи нон батар аст,
К-аз хонагиён таваққуи чизи дигар аст.

М у т о я б а

Муаллимеро писар бемор шуд ва мушриф⁶⁷ бар мавт гашт. Гуфт:

— Ғассолро ⁶⁸ биёваред, то ӯро бишӯяд.

Гуфтанд:

— Ҳанӯз намурдааст.

Гуфт:

— Боке нест, он замон, ки аз ғусли вай фориф шавед, бихоҳад мурд.

Қ и т ъ а

Ҳар кӣ дар кори хеш пеш аз вақт
Менамояд ба ҳукми табъ шитоб,
Меҳӯрад рӯза норасида ба шаб,
Мекашад мӯза норасида ба об.

М у т о я б а

Писари муаллимеро гуфтанд:

— Чӣ бало аҳмақӣ!

Гуфт:

— Агар ман аҳмақ набудаме, валадуззино⁶⁹ будаме?!

Қ и т ъ а

Айби модар бувад, ар фарзанде
Хулқу хӯяш на ба вафқи падар аст.
Гӯши астар⁷⁰, ки дароз аст, гувост,
К-аш на асп аст падар, балки хар аст.

М у т о я б а

Аз муаллиме пурсиданд, ки:

— Ту бузургтарӣ ё бародари ту?

Гуфт:

— Ман бузургтарам, аммо чун як соли дигар бар вай бигзарад, бо ман баробар хоҳад шуд.

Қ и т ь а

Чу ҳеч чиз нашуд ҳосилат, чӣ мепурсӣ,
Ки рӯзгори фалон дар чӣ чиз мегузарад.
Шумори умри касон мекунӣ, намедонӣ,
Ки дар муқобала умри ту низ мегузарад.

М у т о я б а

Беморе бар шуруфи⁷¹ мавт буд. Абхаре⁷², ки аз даҳонаш бӯйи нохуш меомад, бар болини вай нишаста буд, сар наздики вай мебурд ва талқини шаҳодат мекард ва дар вай нафас мезад. Ҳарчанд бемор рӯйи худ метофт, вай илҳоқи⁷³ бештар мекард ва сар наздиктари вай мебурд. Чун кор бар бемор танг омад, гуфт:

— Ай азиз, мегузори, ки ман хушу покиза бимирам ё мехоҳӣ, ки марги маро ба ҳар чӣ аз он нопоктар аст, биёлоӣ?

Қ и т ь а

Дар ҷаҳон аҳли фазл ноёбанд,
Гӯш бар ҳар фазул натвон кард.
Ҳар кӣ бӯйи риё дамад зи лабаш,
Нафасашро қабул натвон кард.

М у т о я б а

Марде ба шахсе расиду оғози гила кард, ки;

— Раво бошад, ки маро намешиносӣ ва риояти ҳаққи ман намеkunӣ?

Он шахс ҳайрон монду гуфт:

— Аз инҳо, ки ту мегӯӣ, ман хабаре надорам!

Гуфт:

— Падарам модари туро хостгорӣ карда будааст. Агар вайро мехост, ман бародари ту мебудам.

Он шахс гуфт:

— Валлоҳ, ин хешиест, ки ба сабаби он мешавад, ки ман аз ту мерос барам ва ту аз ман мерос барӣ.

Қ и т ь а

Гумони хомтамаъ он бувад, ки бар ҳама халқ
Фариза аст, ки бо вай шаванд эҳсонсанҷ.
Чу хомии тамаъи ӯ ба пухтагӣ нарасад,
Фитад зи тангдилӣ дар мазиқи⁷⁴ меҳнату ранҷ.

М у т о я б а

Кӯжпуштеро гуфтанд:

— Он меҳоҳӣ, ки Худои таоло пушти туро чун дигарон рост гардонад ё он ки пушти дигаронро чун ту кӯж гардонад?

Гуфт:

— Он, ки ҳамаро чун ман кӯж гардонад, то бо он чашме, ки эшон дар ман нигаристанд, ман низ ба ҳамон чашм дар эшон нигарам.

Қ и т ь а

Хуш он ки хасм ба айбе, ки таънаи ту занад,
Ба рағми вай зи чунон айб раста биншинӣ.
В-аз ин нишастани беайб хуштар он бошад,
Ки мубтало шуда ўро ба айби худ бинӣ.

М у т о я б а

Шахсе намоз гузорид ва баъд аз намоз оғози дуъо кард. Ва дар дуъои худ даромадан дар бихишту халосӣ аз оташи дӯзах хост. Пиразане дар кафойи ӯ истода буд ва онро мешунид. Мегуфт:

— Худованд, маро дар он чӣ меҳоҳад, шарик гардон!

Чун он шахс онро бишунид, гуфт:

— Худовандо, маро бар дор кашу ба зарби тозиёна бимирон!

Пиразан гуфт:

— Худовандо, маро биёмурз ва аз он чӣ металабад, нигоҳ дор!

Он шахс рӯй бозпас кард, ки ин ачаб норост ҳукместу нописандида қисмате, ки дар роҳату осудагӣ бо ман анбозӣ⁷⁵ ва дар меҳнату фарсудагӣ аз ман мумтоз⁷⁶.

Қ и т ь а

На мунсиф⁷⁷ бошад он томеъ⁷⁸, ки коме
Чу ёбӣ аз Худой, анбоз гардад.
Ва гар дар роҳи нокомӣ ниҳӣ гом,
Ҳам аз гоми нахустин боз гардад.

М у т о я б а

Шахсе даҳ дирам бар Чӯҳӣ⁷⁹ даъво кард. Қозӣ пурсид, ки:

— Гувоҳ дорӣ?

Гуфт:

— Не.

Гуфт:

— Савгандаш диҳам?

Гуфт:

— Савганди вайро чӣ эътибор?

Б а й т

Ҳар лаҳза хӯрад ҳазор савганди дурӯғ,
3-он гуна, ки дар бодия аъробӣ дӯғ.

Чӯхӣ гуфт:

— Ай қозийи мусулмонон, дар маҳаллаи мо имомест парҳезгори
ростгуфтори нёкӯкирдор. Вайро биталаб ва ба чойи ман савганд дех, то
хотири ин мард қарор гирад.

М у т о я б а

Аъробие шутур гум кард. Савганд хӯрд, ки чун биёбад, ба як дирам
бифурӯшад. Чун шутурро биёфт, аз савганди худ пушаймон шуд. Гурбаеро
дар гардани шутур овехту бонг мезад, ки:

— Қӣ мехарад шутуре ба як дирам ва гурба ба сад дирам, аммо бе
яқдигар намефурӯшам.

Шахсе ба он чо бирасид, гуфт:

— Чӣ арзон будӣ ин шутур, агар ин қалода⁸⁰ дар гардан надоштӣ.

Қ и т ъ а

Лаим агар ба шутур бахшадат ато, маситон!
Ки ин зи одати аҳли қарам бурун бошад.
Қалодае, ки зи миннат ба гарданаи бандад,
Ҳазор бор зи бори шутур фузун бошад.

М у т о я б а

Аъробие шутуреро гум кард. Бонг зад, ки:

— Ҳар кӣ шутури маро ба ман орад, мар ўрост ду шутур бо вай.

Гуфтанд:

— Ҳайҳот, ин чӣ қор аст, ки сарборӣ меҳ аз харвор аст.

Гуфт:

— Шумо лаззати ёфт ва ҳаловати виҷдон наҷашидаед, маъзуред.

Қ и т ъ а

Гумшуда гарчӣ ҳақир аст, мағӯй,
Ки инон аз талабаш тофта бех,
Ҳаст дар қоидаи хурдашинос
Лаззати ёфта аз ёфта бех.

М у т о я б а

Табиберо диданд, ки ҳар гоҳ ба гӯристон расидӣ, ридо⁸¹ бар сар
кашидӣ. Аз сабаби онаш суол карданд.

Гуфт:

— Аз мурдагони ин гӯристон шарм медорам: бар ҳар кӣ мегузарам, зарбати ман хӯрдааст ва дар ҳар кӣ менигарам, аз шарбати ман мурдааст.

Рубоӣ

Ай ройи ту дар илоҷи бемор алил,⁸²
Бар омадани марг кудуми ту далел.
Дар кишвари мот⁸³ миннати чон ситадан
Бардоштайи зи гардани Азроил!

Рубоии дигар

Ай санъати тиб шикаста бозор аз ту,
Ҳарчанд бувад ба ранҷ бемор аз ту,
Алминнатулиллаҳ⁸⁴, ки аҷаб хушнуданд
Ғассолу⁸⁵ кафанфурӯшу ҳаффор⁸⁶ аз ту.

Мутояба

Яке аз ҳукамо гуфтааст, ки табиби ноқис вабост мар оммаро.

Қитъа

Ай ки ҳастӣ зи тибби ноқиси хеш
Омаи халқро ба ҷойи вабо.
Чӣ аҷаб, гар кунанд нафринат?!
Ҳаст нафрини ту дуъои вабо.

Мутояба

Рӯзе дар фасли баҳорон бо чамъе аз дӯстдорон ба ҳавои гашт ва тамошои саҳрову дашт берун бирафтем. Чун дар мавзеъе хуррам манил сохтем ва суфра андохтем, саге аз дур онро дид, худро ба он ҷо расонид. Яке аз ҳозирон пораи санг бардошт ва чунон ки нон пеши саг андозанд, пеши вай андохт. Онро бӯй карду бе таваққуф боз гашт. Ҳарчанд овоз доданд, илтифот накард. Асҳоб аз он мутааҷҷиб шуданд.

Яке аз он миён гуфт:

— Медонед, ки он саг чӣ гуфт? — Гуфт: «Ин бадбахтон аз бахилию гуруснагӣ санг мехӯранд. Аз хони эшон чӣ таваққуъ тавон дошт ва аз суфраи эшон чӣ таматтӯъ тавон бардошт?!»

Қитъа

Хоча чун афганда хон наздику дур,
Ҳаззу⁸⁷ баҳра бурда з-он ҷо бедиранг:
Ҳаззи мискин гурба аз наздик – чӯб,
Баҳраи бечора саг аз дур – санг.

Мутояба

Писареро гуфтанд:

— Меохої, ки падари ту бимирад, то мероси вай бигирӣ?

Гуфт:

— Не! Аммо меохоам, ки ӯро бидушанд, то чунончӣ мероси вай бигирам, хунбаҳои вай низ биситонам.

Қ и т ъ а

Фарзанд, ки хоҳад зи пайи мол падарро,
Хоҳад, ки намонад падару мол бимонад.
Хуш нест ба марги падару бурдани мерос,
Хоҳад, ки кушандаш, ки дият⁸⁸ ҳам биситонад.

М у т о я б а

Шахсе бар шоире байте хонд, ки қофия дар як мисраъ ройи мӯҳмалаи⁸⁹ мазмума оварда буд ва дар яке зойи мӯъҷамаи⁹⁰ максур⁹¹.

Шоир гуфт:

— Ин қофия рост нест, зеро ки яке ҳарфи «ро»-ст бенуқта ва яке ҳарфи «зо»-ст бонуқта.

Он шахс гуфт:

— Инро нуқта мазан⁹².

Шоир гуфт:

— Як ҷо қофия мазмум аст ва як ҷо максур.

Гуфт:

— Бингаред, ин чӣ нодон мардест! Ман мегӯям: Нуқта мазан, вай эъроб мекунад⁹³.

Қ и т ъ а

Он сифла, ки мадхро зи зам⁹⁴ нашносад,
Фатҳ⁹⁵ аз касру⁹⁶ касрро зи зам⁹⁷ нашносад,
З-ӯ дар ачабам, ки чун дам аз шеър занад,
К-ӯ шеъру⁹⁸ шаъирро⁹⁹ зи ҳам нашносад!

М у т о я б а

Ду шоир бар як моидае¹⁰⁰ чамъ омаданд. Полудае оварданд бағоят гарм. Яке аз эшон мар дигареро гуфт:

— Ин полуда гармтар аст аз он ҳамиму¹⁰¹ ғисоқ¹⁰², ки фардо дар чаҳаннам хоҳӣ ошомид.

Дигарӣ дар ҷавоб гуфт:

— Яке байт аз ашъори худ бихон ва бар он бидам, то ҳам ту биёсойиву ҳам дигарон!

Қ и т ъ а

Аз хунук шеъри хеш як мисраъ
Гар кунӣ нақш бар дари дӯзах,

Аз чаҳаннам барад ҳарорати нор¹⁰³
Дар ҳамим оварад бурудати ях¹⁰⁴.

М у т о я б а

Шоире пеши Соҳиб Аббод¹⁰⁵ як қасидае овард: ҳар байт аз девоне ва ҳар маънӣ зодаи табъи суҳандоне.

Соҳиб Аббод гуфт:

— Аз барои мо аҷаб қатори шутур овардаӣ, агар касе маҳорашон бикушояд, ҳар як ба галаи дигар гирояд.

Қ и т ъ а

Ҳамегуфтӣ ба даъвӣ дӣ, ки шояд
Ба пеши шеъри азбам¹⁰⁶ ангубин ҳеч,
Зи ҳар ҷо чамъ кардӣ чанд байте,
Ба девонат набинам ғайр аз ин ҳеч.
Агар ҳар як ба ҷойи худ равад боз,
Ба ҷуз коғаз намонад бар замин ҳеч.

М у т о я б а

Фараздақ¹⁰⁷ малики Басраро, ки Холид ном дошт, мадҳ кард ва силаи мадҳ чандон, ки мехост, наёфт. Ба ин ду байташ ҳачв кард...

Р у б о ӣ

Оростаберун сарое дидам,
Дар мадҳи худованди саро печидам.
Олуд шиори шеъри покизаи ман
Аз лавси ҳадас¹⁰⁸, ҷу мадҳаш андешидам.

Чун ин ду байт ба Холид расид, даҳ ҳазор дирам ба вай фиристод ва пайғом дод, ки ба ин дирамҳо маъноеро, ки аз ботини худ намудайӣ ва зоҳири худро ба он олудайӣ, бишӯй!

Қ и т ъ а

Аҷаб мадор зи мамдӯх, агар кунад эҳсон,
Ба ҷойи модихи худ гарчӣ неку бад гӯяд.
Зи баҳри ҷуд кунад рашҳае равон, ки бад-он
Зи лавҳи хотири худ ҳарфи замми худ шӯяд.

М у т о я б а

Шоире бар фозиле шеър хонд. Чун ба итмом расонд, гуфт:

— Инро дар халочо гуфтам.

Фармуд, ки, валлоҳ, рост мегӯӣ! Аз ин буйи он меояд.

Қ и т ъ а

Суханвар магӯ, гӯ, ки ашъори ӯ
Зи баҳри қадар¹⁰⁹ ё сафо омадаст.
Занад соҳиби завқро бар машом
Насиме, ки он аз кучо омадаст.

М у т о я б а

Шоире пеши табиб рафту гуфт:
— Чизе дар дили ман гиреҳ шудааст ва вақти маро нохуш медорад ва аз он
чо фасурдагӣ ба ҳама аъзои ман мерасад ва мӯй бар андоми ман бармехезад.
Табиб марде зариф буд, гуфт:
— Ҳеч шеъре ба тозагӣ гуфтаӣ, ки ҳанӯз бар касе нахонда бошӣ?
Гуфт:
— Оре.
Гуфт:
— Бихон!
Бихонд.
Боз гуфт:
— Бихон!
Бихонд.
Гуфт:
— Бархез, ки наҷот ёфтӣ. Ин шеър буд, ки дар дили ту гиреҳ шуда буд ва
хунукии он ба берун сироят мекард. Чун аз дили худ берун кардӣ, халос ёфтӣ.

Қ и т ь а

Чӣ шеър аст ин, ки чун номаш зи доно
Бипурсӣ, бар забонаш «ҳарза» ояд,
В-агар бар шарбати бемор хонӣ,
Таби мӯҳрик¹¹⁰ равад, табларза ояд.

М у т о я б а

Воизе бар болои минбар шеъре, аз ҳар чӣ гӯянд бемазатар, хонд ва ба
тарвиҷи¹¹¹ он гуфт:
— Валлоҳ, инро дар аснои намоз гуфтаам.
Шунидам, ки яке аз маҷлисиён мегуфт:
— Шеъре, ки дар намоз гуфта шудааст, чунин бемаза аст, намозеро, ки
дар вай чунин шеър гуфта шуда бошад, чӣ маза буда бошад?

Қ и т ь а

Гуфтӣ, ки дӯш гуфтаам андар намози шаб
Шеъре, ки қадри ҷумлаи ашъор аз ӯ шикаст.
Он шеър агар зи манфази сифл¹¹² омадӣ фуруд,
З-он ёфтӣ намози ту ҳамчун вузӯ шикаст.

М у т о я б а и м а н з у м

Шоире хонд пурхалал ғазале,
К-ин ба ҳазфи¹¹³ алиф бувад мавсуф.
Гуфтамаш нест санъате з-он бех
Ки кунӣ ҳазф аз он тамоми хуруф!

М у т о я б а и м а н з у м

Дӣ ҳамехондӣ ба даъвӣ матлаъе,
К-ин на матлаъ, балки баҳри гавҳар ҳаст.
Кай сазад як баҳри танҳо хонданаш,
З-он ки ҳар мисраъ зи баҳре дигар аст.

М у т о я б а и м а н з у м

Гар наёрӣ хонду натвонӣ навиштан ё зи вазн,
Зодаи табъат бурун бошад гаҳи назмоварӣ.
З-ин се хислат кай тавон дар шоирӣ айби ту кард,
Чун наёмад з-он халал дар мансаби пайғамбарӣ.

**ДАР ДОСТОНИ МУРҒОНИ ҚОФИЯСАНЧИ
САРОБҶҶСТОНИ СУХАНВАРӢ ВА ТҶҶТИӢНИ ҶАЗАЛСАРОӢИ
ШАКАРИТОНИ НАЗМГУСТАРИӢ**

Шеър дар урфи кудамои¹ ҳукамо каломест муаллаф² аз муқаддамоти мухайила³, яъне аз шаъни он бошад, ки дар хаёли сомеъ⁴ андозад маъониеро, ки мӯчиби иқбол⁵ бошад бар чизе ё эъроз⁶ аз чизе, хоҳ фӣ нафсиҳӣ содиқ бошад, хоҳ не, хоҳ сомеъ эътиқоди он дошта бошад, хоҳ не, чунон ки гӯянд: «Хамр⁷—лаълест музоб ё ёқутест сайёл»⁸ ё «асал — чизест талх ё шӯри қайкардаи занбӯр».

Ва мутааххирини⁹ ҳукамо ба он вазн ва қофияро эътибор кардаанд. Фааммо дар урфи чумхур¹⁰ ҷузви вазн ва қофия дар он мӯътабар нест.

Пас шеър — каломе бошад мавзун¹¹ ва муқаффӣ¹² ва тахайюл¹³ ва адами¹⁴ тахайюл ва сидқ ва адами сидқро дар он ҳақиқат эътибор не.

М а с н а в ӣ

Ҳеч шоҳид чун сухан мавзун нест,
Сирри хубӣ зи хаташ берун нест.
Сабр аз ӯ саъбу тасаллӣ мушкил,
Хоса вақте, ки пайи бурдани дил,
Кашад аз вазн ба бар хилъати ноз,
Кунад аз қофия домон-ш тироз,
По ба халхоли радиф орояд,
Бар чабин холи хаёл афзояд,
Рух зи ташбеҳ диҳад чилва чу моҳ,
Бибарад ақли сад афтода зи роҳ,
Мӯ ба таҷнис зи ҳам бишкофад,
Холӣ аз фарқ ду гесӯ бофад,
Лаб зи тарсеъ гуҳаррез кунад,
Зулфи мушкин гуҳаровез кунад,
Чашм аз ихом кунад чашмакзан,
Фитна дар анҷумани ваҳмфиган,
Бар сари чехра ниҳад зулфи маҷоз,
Шавад аз парда ҳақиқатпардоз.

...Шеър бар чанд ақсом аст чун қасида ва ғазал ва маснавӣ ва қитъа ва рубой ва шуаро дар муморасати¹⁵ онҳо мутафовит¹⁶. Баъзе мутафаннинанд¹⁷, ки бар чамъи ин ақсом шеър гуфтаанд ва баъзе аз он қабиланд, ки майли эшон ба баъзе аз ин ақсом бештар будааст, чун мутақаддимон, ки эҳтимоми¹⁸ эшон ба қасоид будааст ва дар мадоеҳ¹⁹ ва мавоиз²⁰ ва ғайри он ва эҳтимоми баъзе ба маснавӣ, ба хилофи мутааххирон, ки суханони эшон аксар бар тариқи ғазал воқеъ шудааст ва адади ин тоифа аз ҳаду ҳаср²¹ берун аст ва зикри тафосили²² эшон аз қоидаи

ихота мутачовиз²³. Лочарам²⁴ бар зикри чанде аз машоҳири²⁵ эшон иқтисор²⁶ карда мешавад.

Р Ҷ Д А К Ё²⁷

Вай аз Мовароуннаҳр аст ва аз модар нобино зодааст. Аммо чунон зақӣ ва тезфаҳм буд, ки дар ҳаштсолагӣ Қуръонро ба тамоm ҳифз кард ва қироат биёмӯхт ва шеър гуфтан гирифт ва ба воситаи ҳусни савт дар мутрибӣ афтод ва ӯд биёмӯхт ва дар он моҳир шуд ва Наср ибни Аҳмади Сомонӣ²⁸ ӯро тарбият кард.

Гӯянд, ӯро дувист ғулом буд ва чаҳорсад шутур дар зери рахту бори ӯ мерафт ва баъд аз вай ҳеҷ шоирро ин мукнат²⁹ набуда. Ва ашъори вай, ал-ӯхдату-ала-р-ровӣ³⁰, сад дафтар баромадааст ва дар «Шарҳи Яминӣ»³¹ мазкур аст, ки ашъори вай ҳазор ҳазору сесад байт будааст. Ва аз суханони вай аст, дар сифати шароб:

Он ақиқӣ мае, ки ҳар кӣ бидид,
Аз ақиқи гудохта нашнохт.
Ҳар ду як ҷавҳаранд, лек ба табъ
Ин бияфсурду он дигар бигдохт.
Нобисуда ду даст рангин кард,
Ночашида ба торак - андар тохт,

Ва дар насиҳат гӯяд:

Қ и т ъ а

Замона панде озодвор дод маро,
Замонаро чу накӯ бингарӣ, ҳама панд аст.
Ба рӯзи неки касон, гуфт, ғам махӯр зинҳор,
Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст.

Ва дар баъзе таворих чунон мазкур аст, ки Наср ибни Аҳмад аз Бухоро омад ва ба Марви Шоҳчон нузул фармуда буд ва муддати макси³² вай он чо мутамодӣ³³ шуд. Аркони давлатро хотири Бухоро ва қусуру басотини³⁴ он мекашид. Аз Рӯдакӣ чизи бисёре тақаббул карданд³⁵, то байте чанд мушаввиқ³⁶ ва мурағғиби³⁷ вай ба Бухоро бигӯяд ва дар маҳалле муносиб бар оҳанги ӯд бар он тараннум кунад. Ва дар сахарӣ, ки подшоҳ сабӯҳӣ карда буд, ин абётро бар оҳанги ӯд соз кард ва бихонд:

Қ и т ъ а

Боди ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме,
Бӯи ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Реги Омӯву дуруштиҳои ӯ
Зери по чун парниён ояд ҳаме.
Оби Ҷайхуну шигарфиҳои³⁸ ӯ
Хинги моро то миён ояд ҳаме.

Ай Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Шоҳ наздат меҳмон ояд ҳаме.
Шоҳ моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯйи осмон ояд ҳаме.
Шоҳ сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯйи бӯстон ояд ҳаме.

Чунон дар нафси вай таъсир кард, ки бо шиққай³⁹ хос ва кафш савор шуд ва як манзил бирафт.

Ва дар баъзе таворих ин ҳикоятро ба султон Санҷару амир Муиззӣ нисбат кардаанд. Валлоҳу таоло аълам⁴⁰.

ДАҚИҚӢ⁴¹

Аз ҷумлаи шуарои мотақаддам⁴² аст ва ибтидоӣ «Шоҳнома»-ро вай оғоз кардааст ва бист ҳазор байт камобеш гуфта ва Фирдавсӣ онро ба итмом расонида. Ва аз ҷумлаи суханони вай аст ин ду байт:

Шеър

Ёре гузидам аз ҳама мардум паринажод,
З-он шуд зи пеши чашми ман имрӯз чун парӣ.
Лашкар бирафту он бути лашкаршикан бирафт,
Ҳаргиз мабод кас, ки диҳад дил ба лашкарӣ.

Ва ин қитъаи дигар:

Ман ин чо дер мондам, хор гаштам,
Азиз аз мондани доим шавад хор.
Чу об андар шамар⁴³ бисёр монад,
Уфунат⁴⁴ гирад аз ороми бисёр.

ИМОРА⁴⁵

Вай низ аз мутақаддимон аст ва дар замони давлати Сомониён будааст ва табъе х(в)ашу шеъре дилкаш дошта. Ва аз ҷумлаи суханони вай аст ин ду байт:

Шеър

Ҷаҳон зи барф агар чанд гоҳ симин буд,
Зумуррад омаду бигрифт ҷойи тӯдаи сим.
Нигорхонаи кашмириён ба вақти баҳор
Ба боғ кард ҳама нақши хештан таслим.

Ва ин қитъаи дигар:

Ғарра машав ба он, ки чаҳонат азиз кард,
Ай бас азизро, ки чаҳон кард зуд хор.
Мор аст ин чаҳону чаҳонҷӯй --моргир
В-аз моргир мор барорад гаҳе димор.

Ва дар «Мақомот»- и султонун-т-тариқа Шайх Абӯсаид Абулхайр⁴⁶
мазкур аст, ки рӯзе каввол⁴⁷ дар пеши эшон ин байт бихонд:

Ш е ъ р

Андар ғазали хеш ниҳон хоҳам гаштан,
То бар лаби ту бӯса занам, чун-ш бихонӣ.

Шайхро вақт хуш шуд. Пурсид, ки:

— Ин шеъри кист?

Гуфтанд:

— Аз они Имора.

Гуфт:

— Бархезед, то бар зиёрати вай равем. Ва бо ҷамиғи муридон ба
зиёрати вай рафтанд.

У Н С У Р Ё⁴⁸

Муқаддами шуарои асри худ будааст ва вайро Яминуддавла Маҳмуди
Сабуктегин⁴⁹ ба назари қабул мулоҳазот фармуда ва аз суҳанони вай аст ин
ду байт дар мадҳи ӯ:

Н а з м

Ту он шоҳӣ, ки андар Шарку дар Ғарб
Ҷухуду габру тарсову мусулмон
Ҳамегӯянд дар тасбеҳу таҳлил,
Ки ё раб, оқибат Маҳмуд гардон.

Ва ин рубоӣ ҳам:

Р у б о ӣ

Бигрифт сари зулфи ту ранг аз дили ту,
Биздуд вафову меҳр занг аз дили ту.
То кам нашавад кибри паланг аз дили ту,
Мум аз дили ман баранду санг аз дили ту.

Ва гӯянд вайро маснавиёти бисёр будааст мувашшаҳ ба мадҳи султони
мазкур ва яке аз он ҷумла мавсум аст ба «Вомиқу Азро»⁵⁰. Аммо аз онҳо
айну асар пайдо нест.

А С Ч А Д Ъ⁵¹

Вай аз Марв аст ва аз чумлаи модехони Яминуддавла⁵² буд ва дар тахнияти фатҳи вай Ҳиндустонро қасидае дорад, ки матлаъаш⁵³ ин аст:

Ш е ъ р

То шоҳи хурдабин сафари Суминот⁵⁴ кард,
Кирдори хешро алами мӯъчизот кард.

Ва дар сифати харбуза гӯяд:

Қ и т ъ а

Он забарҷадрангу мушкинбӯю таъмаш таъми шахд,
Ранги дебо дорад ӯ гӯйиву бӯйи ӯди хом.
Чун бибурридӣ, шавад ҳар як аз он даҳ моҳи нав,
В-ар набуррӣ, бошад андар зоти худ моҳи тамом.

Ф А Р Р У Х Ъ⁵⁵

Вай низ дар айёми давлати Яминуддавла буд ва аз фавозили⁵⁶ инъомоти⁵⁷ вай моли хатир⁵⁸ ба даст овард ва азимати тамошои Самарқанд кард. Чун ба наздики он хитта расид, куттоъи тарик⁵⁹ ҳар чӣ дошт, бибурданд. Ба Самарқанд даромад ва худро зоҳир накард⁶⁰. Рӯзе чанд он чо буд. Ин қитъаро бигуфт ва бозгашт.

Қ и т ъ а

Ҳама наими Самарқанд сар ба сар дидам,
Назора кардам дар боғу роғу водию дашт.
Чу буд кисаю чайби ман аз дирам холӣ,
Дилам зи сахни амал фарши хуррамӣ бинвашт,
Басе зи аҳли хунар борҳо ба ҳар шаҳре
Шунида будам: Кавсар як асту чаннат- ҳашт,
Ҳазор кавсар дидам, ҳазор чаннат беш,
Вале чӣ суд, ки лабташна боз хоҳам гашт?!
Чу дида неъмат бинад, ба каф дирам набвад,
Саре бурида бувад дар миёни заррин ташт.

Ф И Р Д А В С Ъ⁶¹

Вай аз Тӯс аст ва фазлу камолоти вай зоҳир. Касеро, ки чун «Шоҳнома» назме бувад, чӣ ҳочат ба мадху таърифи дигарон?! Мегӯянд, ки вай ба даҳқанат машғул мебуд. Бар вай тааддӣ рафт. Ба қасди тазаллум⁶² рӯ ба Ғазнин ниҳод, ки тахтгоҳи Султон Маҳмуд буд. Чун ба он чо расид ва бар

боғистони он чо мегузашт, дид, ки се кас нишастаанду ба муошарат иштиғоли тамом доранд. Донист, ки аз мулозимони султонанд. Бо худ гуфт: «Пеши эшон раваму аз эшон кайфияти ҳол маълум кунам». Чун наздики эшон расид, аз вай мутаваҳҳиш⁶³ шуданд ва гуфтанд: «Ин мард маҷлиси моро мунағғас хоҳад кард. Ҳеч беҳ аз он нест, ки чун биёяд, гӯем: мо шоирони подшоҳем ва бо ғайри шоирон сӯҳбат намедорем ва се мисраъ бигӯем, ки робеъ⁶⁴ надошта бошад. Пас, гӯем: ҳар кас, ки мисраи робеъ бигӯяд, бо вай сӯҳбат медорем, ва агар не, моро маъзур дорад».

Чун Фирдавсӣ ба эшон расид, он чӣ ба худ мухаммар⁶⁵ сохта буданд, бо вай бигуфтанд.

Гуфт:

— Он мисраъҳо, ки гуфтаед, бихонед.

Унсурӣ гуфт:

— *Чун орази ту моҳ набошад равшан.*

Фаррухӣ гуфт:

— *Ҳамранги руҳат гул набувад дар гулишан.*

Асчадӣ гуфт:

— *Мижгон-т гузар ҳаме кунад аз ҷавшан.*

Чун Фирдавсӣ ин се мисроъ бишнид, бадеҳатан гуфт:

— *Монанди синони Гев дар ҷанги Пашан.*

Эшон аз он сухан мутааҷҷиб шуданд ва қиссаи Гев ва Пашан истифсор⁶⁶ намуданд. Онро машрӯҳ бозгуфт. Баъд аз он ба маҷлиси султон афтод ва мақбули назари вай шуд. Ва вайро гуфт:

- Маҷлиси моро Фирдавс сохтӣ.

Ва бад-он сабаб Фирдавсӣ таҳаллус кард. Ва чун чанд моҳ баромад, ба назми «Шоҳнома» маъмур шуд. Ҳазор байт бигуфту пеши султон овард. Таҳсинҳо ёфт ва ҳазор динор зари сурхаш инъом фармуд. Пас, дар муддати сӣ сол «Шоҳнома»-ро тамом сохту пеши султон овард ва ба дастури он чӣ пештар воқеъ шуда буд, дар муқобалаи ҳар байте як динор зари сурх таваққӯъ медошт. Ҳосидон хавз⁶⁷ карданду гуфтанд: «Шоиреро чӣ қадри он, ки вайро бад-ин қадар ато сарфароз гардонанд». Ва силаи вайро бар шаст ҳазор дирам қарор доданд.

Фирдавсӣ аз он маънӣ биранҷид.

Мегӯянд, ки дар он вақт, ки он дирҳамҳо овардандӣ, вай дар ҳаммом буд. Чун аз ҳаммом берун омад, бист ҳазор дирам ба ҳаммомӣ дод ва бист ҳазор ба фақоъие⁶⁸, ки фақоъе чанд ба даст оварда буд ва бист ҳазор дирам ба он касоне, ки дирҳамҳо оварда буданд. Ва султонро ба чихил байт камобеш мазаммат кард, ки аз он ҷумла аст ин чанд байт:

М а с н а в ӣ

Агар шоҳро шоҳ будӣ падар,
Ба сар барниходӣ маро тоҷи зар.
Чу андар табораи бузургӣ набуд,
Наёрист номи бузургон шунуд.

Дарахте, ки талх аст онро сиришт,
В-араш дарнишонӣ ба боғи биҳишт,
В-ар аз чӯйи хулдаш ба ҳангоми об
Ба бех ангубин резию шаҳди ноб,
Саранҷом гавҳар ба кор оварад,
Ҳамон меваи талх ба бор оварад.

Пас аз ин махфӣ шуд. Ҳарчанд вайро талаб карданд, наёфтанд. Баъд аз чанд гоҳ Хоҷа Ҳасани Маймандӣ⁶⁹, ки мартабаи вазорат дошт, дар шикоргоҳе байте чанд аз «Шоҳнома» ба тақрибе, ки воқеъ шуда буд, хонд. Султонро бисёр хуш омад. Пурсид, ки:

— Ин шеъри кист?

Гуфт:

— Шеъри Фирдавсӣ.

Аз кардаи худ пушаймон шуд ва фармон дод, ки шаст ҳазор динори зар бо хилъатҳои хос номзади Фирдавсӣ кунанд ва ба Тӯс баранд. Аммо толеъ мусоадат накард.

Гӯянд, чун он атияи султони аз як дарвозаи Тӯс дароварданд, тобути Фирдавсиро аз дигар дарвозаи Тӯс бароварданд. Аз вай як духтар ворис монда буд, ба вай арз карданд. Ҳиммат варзиду қабул накарду гуфт:

— Маро чандон молу неъмат, ки кифофи маишат бошад, мавҷуд аст. Эҳтиёҷ ба он надорам.

Гумоштағони султон онро ба иморати работе дар он навоҳӣ сарф карданд.

Қ и т ъ а

Хуш аст қадршиносӣ, ки чун хамида сипеҳр
Сихоми⁷⁰ ходисаро кард оқибат қавсӣ.
Бирафт шавкати Маҳмуду дар замона намонд
Ҷуз ин фасона, ки нашнохт қадри Фирдавсӣ.

НОСИРИ ХИСРАВ⁷¹

Дар саноати⁷² шеър мохир буд ва дар фунуни ҳикмат комил. Аммо ба сӯйи эътиқод ва майл ба зандақаву илҳод⁷³ муттаҳам шуда буд ва ўро «Сафарнома»-ест, ки дар аксари маъмура сафар карда ва муҳовароте⁷⁴, ки бо афозил⁷⁵ карда буд, дар он ҷо бо назм оварда ва ин абёт, ки Айнулқуззот⁷⁶ дар китоби «Зубдат-ул-ҳақоик» эрод карда, аз ҷумлаи манзумоти ўст:

Қ и т ъ а

Ҳама чаври ман аз булғориён аст,
Ки модомам ҳаме бояд кашидан.
Гунаҳ булғориёнро низ ҳам нест,
Бигӯям, гар ту битвонӣ шунидан:

Худоё, ин балову фитна аз туст,
Валекин кас намеёрад чахидан.
Ҳаме оранд турконро зи Булғор
Зи баҳри пардаи мардум даридан.
Лабу дандони он хубони чун моҳ
Бад-ин хубӣ набоист офаридан,
Ки аз ишқи лабу дандони эшон
Ба дандон лаб ҳаме бояд газидан.

АЗРАҚИИ ҲАРАВИ⁷⁷

Дар қавоиди шеър ва фазл моҳир буд ва дар қавонини илму ҳикмат
комил... Ва аз суханони вай аст дар васфи шароб.

Қ и т ъ а

Соқӣ, биёр, лаъли мае, к-аз хаёли он
Андеша лолазор шавад, дида гулситон.
Гар бигзарад парӣ ба шаб, андар шуои ӯ
Аз чашми одамӣ натавонад шудан ниҳон.
Хушбӯйтар зи анбару рангинтар аз ақиқ,
Равшантар аз ситораву софитар аз равон.

АМИР МУИЗЗӢ⁷⁸

Вай дар замони давлати муиззуддунё ва-д-дин Санҷар бинбни
Маликшоҳ⁷⁹ буд ва аз маддоҳони ӯст. Ва Муиззӣ нисбат ба ӯст ва он чӣ ӯро
дар замони вай аз улувви⁸⁰ шаън ва рифъати⁸¹ дараҷа муяссар шуд, кам
шоиреро муяссар шуда. Ва гӯянд, ки се кас аз шуаро дар се давлат иқболҳо
диданд ва қабулҳо ёфтанд, ки кас наёфт: Рӯдакӣ дар аҳди Сомониён ва
Унсурӣ дар аҳди Махмудиён ва Муиззӣ дар давлати Санҷариён. Ва сабаби
вафоти вай он буд, ки рӯзе султон аз даруни хиргоҳ тир андохт ва ӯ беруни
хиргоҳ истода буд. Ногоҳ тир хато шуд ва бар вай омад, бияфтод ва дарҳол
ҷон бидод.

Ва аз ҷумлаи суханони вай аст ин чанд байт:

Ш е њ р

То нигори ман зи сунбул бар суман парчин ниҳод,
Доғи ҳасрат бар дили суратгарони Чин ниҳод.
Ҳар диле, к-аз саркашӣ нанҳод сар бар ҳеҷ хат,
Зери зулфи ӯ кунун сар бар хати мушкин ниҳод.
Ман ғуломи он хати мушкин, ки гӯйи мӯрча
Пойи мушколуд бар барги гули насрин ниҳод.

Ва ин чанд байти дигар аз қасидае, ки бар услуби шуарои тозизабон
гуфта:

Н а з м

Ай сорбон, манзил макун чуз дар диёри ёри ман,
То як замон зорӣ кунам бар рабъу⁸² атлолу⁸³ даман:
Рабъ аз дилам пурхун кунам, атлолро Ҷайхун кунам,
Хоки даман гулгун кунам аз оби чашми хештан.
Аз рӯйи ёри хиргаҳӣ айвон намебинам тихӣ
В-аз қадди он сарви сихӣ холӣ намебинам чаман.
Ҷое, ки буд он дилситон бо дӯстон дар бӯстон,
Шуд гургу рӯбахро макон, шуд кӯфу⁸⁴ каргасро ватан.

АБДУЛВОСЕЪИ ҶАБАЛӢ⁸⁵

Вай фозили комил ва шоири моҳир буд ва ба ҳар ду забон — тозӣ⁸⁶ ва форсӣ сухан гуфта. Ва иттифоқ аст, ки ҳеҷ кас аз ӯҳдаи ҷавоби қасидаи машҳури вай, ки матлаъаш ин аст:

Б а й т

Кӣ дорад чун ту маъшуке нигори чобуку дилбар,
Бунафшазулфу наргисчашму лоларӯю насринбар?

чунон ки мебояд, берун наёмадааст ва дар муфтатаҳи⁸⁷ як қасида гуфта:

Қ и т ъ а

Дар даҳр⁸⁸ нест аз ту дилафрӯзтар нигор,
Дар шаҳр нест аз ту чигарсӯзтар писар.
То кардаам ба лолаи сероби ту нигоҳ,
То кардаам ба наргиси пурхоби ту назар,
Гоҳе чу лолаам зи висолат шукуфтарӯй,
Гоҳе чу наргисам зи фироқат фигандасар.

АДИБ СОБИРИ ТИРМИЗӢ⁸⁹

Вай шоири фасеҳ ва фозили лабиб буд ва ашъори вайро латофате комил ва малоҳате тамом ҳосил аст. Ва афозил ба тақаддуми вай мӯътарифанд, чунон ки Анварӣ вайро бар худ тарҷеҳ⁹⁰ ниҳода он ҷо, ки дар қитъае таъдоди⁹¹ камолоти худ мекунад, дар охири он мегӯяд:

Б а й т

Ин ҳама бигзор, бо шеъри мучаррад омадам,
Чун Саной⁹² ҳастам, охир, гар на ҳамчун Собирам.

Ва аз ҷумлаи суханони вай аст ин чанд байт:

Ғ а з а л

Ай орази ту хулду лаби ту чу салсабил,
Бар хулду салсабили ту чону дилам сабил.

Дар тоати ҳавои ту омад дилам, аз он-к
Аз тоат аст ёфтани хулду салсабил.
Ноҳид⁹³ пеши талъати ту кай диҳад фурӯг?
Хуршед назди хидмати ту кай бувад чамил?⁹⁴
Бағдоди хусну Мисри чамолию чашми ман
Бағдодро чу Дачла бувад, Мисрро чу Нил.
Аз бори ранчи ҳачри ту қаддам шуда камон
В-аз захми дасти ишқи ту ҳаддам⁹⁵ шуда чу Нил.

Ва аз ҷумлаи ашъори вай аст ин қитъа:

Қ и т ъ а

Давот⁹⁶, Ай писар, олати давлат аст,
Бад-ӯ давлати тундро ром Кун.
Чу хоҳӣ, ки давлат кунӣ аз давот,
«Алиф»-ро зи пайванд то «лом» кун.

АНВАРӢ⁹⁷

Ҳакиме комил ва фасеҳе фозил буд ва ҳусни шеър ва лутфи назм шаммаест аз улувви ҳол ва холест аз чамоли камоли ӯ. Ва суханони ӯ машҳур аст ва девони ӯ мастур⁹⁸ ва аз латоифи ашъори вай як қитъа, ки мушъир⁹⁹ аст ба насихати шуаро навишта мешавад:

Қ и т ъ а

Дӣ маро шоираке гуфт: «Ғазал мегӯӣ?».
Гуфтам: «Аз мадҳу ҳичо¹⁰⁰ даст бияфшондам ҳам».
Гуфт: «Чун?» Гуфтамаш: «Он ҳолати гумроҳӣ буд,
Ҳолати рафта дигар боз наёяд зи адам.
Ғазалу мадҳу ҳичо ҳар се аз он мегуфтам,
Ки маро хирсу ғазаб буду ба он шаҳват зам.
Он яке шаб, ҳама шаб дар ғами андешаи он,
Ки кунад васфи лаби чун шакару зулфи ба хам.
В-он дигар рӯз ҳама рӯз дар он мехнату ранҷ,
Ки кучо в-аз кию чун касб кунад панҷ дирам.
В-он се дигар чу саги хаста, тасаллиш бад-он,
Ки забунӣ ба каф ояд, ки аз ӯ бошад кам.
Чун худо ин се саги гурснаро, хошо, кам
Боз кард аз сари ман —бандаи очиз ба карам.
Ғазалу мадҳу ҳичо гӯяму, ё раб, зинҳор!
Баски бо ақл ҷафо кардаму бо нафс ситам!
Анварӣ, лоф задан шеваи мардон набувад,
Чун задӣ, боре мардона ниғаҳ дор қадам.
Гӯшае гиру сароеву начоте биталаб,
Ки на бас дер сар ояд ба ту бар ин ду-се дам...

Гӯянд, ба самъи малики Ғӯр расониданд, ки Анварӣ туро ҳичо гуфтааст. Ба малики Ҳирот навишт ва Анвариро талаб кард ва нисбат ба вай изхори таваддуду талаттуф намуд, аммо мақсудаш интиқом буд. Ва малики Ҳирот онро ба фиросат дарёфт, аммо онро ба сарех наметавонист навишт. Дар мактубе, ки аз барои Анварӣ менавишт, ин байтҳоро дарч кард:

Ҳия-д-дунё сақалун би малоъи фиҳо
Ҳузору ҳазирани мин баттишӣ вафатикӣ.
Фа ло юғраркум тулу ибтисомӣ
Фа қавли музҳикун ва-л-фиълу мубкӣ^{100а}.

Анварӣ онро ба ҳусни фаросат дарёфт, василаҳо ангехт ва малики Ҳиротро аз он мутолиба гузаронид. Дигар бор малики Ғӯр вайро талаб кард ва малики Ҳиротро дар муқобалаи вай ҳазор гӯсфанд ваъда кард. Малики Ҳирот касеро муваккали Анварӣ кард, ки ночор сохта бояд шуд ва ба Ғӯр рафт, ки маро дар муқобили ту ҳазор гӯсфанд медиҳанд. Анварӣ гуфт:

— Ай подшоҳ! Марде, ки ўро ҳазор гӯсфанд меарзад, туро ройгон намеарзад?! Маро бигзор, то боқии умр дар силки мулозимони ту бошам ва ҷавоҳири мадоеҳ дар пойи ту пошам!

Малики Ҳиротро ин сухан хуш омад ва ўро нигоҳ дошт.

РАШИДИДДИНИ ВАТВОТ¹⁰¹

Вай аз шуарои Мовароуннаҳр аст. Дар вақти худ устои шуаро ва муқаддаму пешвои он табақа буд ва китоби «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» дар саноеби шеър таснифи ўст. Ва дар муҳотабаи баъзе аз вазаро мегӯяд:

Қ и т ъ а

Ту вазирию мадҳгӯӣи ту ман,
Дасти ман бе ато раво бинӣ?!
Ту вазорат ба ман гузору маро
Мадҳате гӯӣ, то ато бинӣ.

Ва ин ду рубоӣ аз зодаи табъи ўст.

Р у б о ӣ

Бар ёди рухи ту ин ҷаҳони гузарон
Бигзоштам, Ай моҳу ту аз беҳабарон.
Даст аз ҳама шустаму нишастам ба карон,
Чун бе ту гузашт, бигзарад бе дигарон.

Р у б о ӣ

Чашме дорам ҳама пур аз сурати дӯст,
Бо дида маро хуш аст, чун дӯст дар ўст.

Аз дидаю дӯст фарқ кардан на накуст,
Ё дӯст ба чойи дида, ё дида ҳам уст.

АМЪАҚ¹⁰²

Вай низ аз шуарои Мовароуннаҳр аст ва устои шуарои вақти худ аст. Ва ин чанд байт, ки дар муфтатеҳи¹⁰³ яке аз қасоид гуфта, бағоят бадеъу латиф воқеъ шудааст:

Н а з м

Агар мӯре сухан гӯяд в-агар мӯе равон дорад,
Ман он мӯри сухангӯям, ман он мӯям, ки чон дорад.
Танам чун сояи мӯясту дил чун дидаи мӯрон,
Зи ҳачри ғолиямӯе, ки чун мӯрон миён дорад.
Агар бо мӯр ё мӯе шабонрӯзе шавам ҳамрах,
На мӯр аз ман хабар ёбад, на мӯй аз ман нишон дорад.
Ба чашми мӯр даргунҷам, зи бас зорию бас сустӣ,
Агар хоҳад маро мӯре ба чашм андар ниҳон дорад.
Ман он мӯрам, ки аз зорӣ маро мӯе бипӯшонад,
Ман он мӯям, ки аз сустӣ кам аз мӯре тавон дорад.

СҶЗАНӢ¹⁰⁴

Вай аз Насаф будааст. Ба таҳсил ба Бухоро омад ва бар шогирди сӯзангаре ошиқ шуд ва ба шогирдии устои вай рафт ва дар он маҳорате тамом ҳосил кард ва ҳазл бар табиати вай ғолиб буд ва бинобар он ҳазёноти бисёр гуфтааст ва ин ду байт аз қасидаест, ки дар эътизор¹⁰⁵ аз онҳо мегӯяд:

Қ и т ъ а

То кай зи гардиши фалаки обгинаранг
Бар обгинахонаи тоат занем санг?
Бар обгина санг задан — кори мову мо.
Тӯхмат ниҳем бар фалаки обгинаранг.

Ва ин чанд байт аз қасидаи дигар аст, ҳам дар он маънӣ:

Қ и т ъ а

Зи ҳар бадӣ, ки ту донӣ, ҳазор чандонам,
Маро надонад аз ин гуна кас, ки ман донам.
Ба ошкор бадам, дар ниҳон зи бад бадтарам.
Худой донаду ман ошкору пинҳонам.
Ба як сағира маро раҳнамой шайтон буд,
Ба сад кабира кунун раҳнамойи шайтонам.

Ва дар қасидае дигар, аз ин услуб, мегӯяд:

Н а з м

Чу тири ғамза ба нозу карашма андозӣ,
Нишона аз дили мискини ман кун, Ай ғозӣ.
Нахуст бо ту ба дилбозӣ андар омадаам,
Чу дил намонад, тан дардиҳам ба чонбозӣ.
Чу ҳеҷ захми ту, Ай дӯст, бе навозиш нест,
Маро ба ғамза бизан, то ба бӯса бинвозӣ.
Ҳазор ошиқ дорию ман ҳазору якум,
Ба ман наёӣ, то з-он ҳама напардозӣ.

Дар мадҳи Ҳамидуддин Муставфии Чавҳарӣ, ки аз фузалоӣи Мовароуннаҳр буда, қасидае гуфтааст мавқуф. Мегӯянд, ки он мухтареъи хотири вай аст ва матлаъаш ин аст:

Ш е ъ р

Зиндагонии маҷлиси мустав-
Фии давлат Ҳамидуддин ал-Чав-

Ва пӯшида намонад, ки агар дар ин алфоз, ки аз он дар ҳар мисраъ ҷузве меафтад, чунон риоят кунанд, ки баъзе аз он аҷзоро фӣ нафсиҳӣ маънии мустақил бошад муносиби мақсуд, аз латофате холӣ нест.

Чунончӣ, дар ин қитъа:

Дӣ фиристод қитъае сӯйи ман
Нуктадоне зи зумраи фузало.
Карда лафзе се-чор аз он ба ду ним,
То кунад очиз аз ҷавоб маро.
Гуфтам андар ҷавоби вай, к-Ай маф-
Хари халқи Ҳудову қозии ҳо-
Ҷатиасҳоби муттасиф ба фази-
Лати бисёр хоҳамат ба дуъо.

Ва ин рубоии дигар:

Р у б о ӣ

Ай шодии ид, чун ба коми дил аъ-
доям шуда маҳбус дар ин ғамкада маъ-
зурам бар аҳли дил, гар озоди маҳ-
бӯсият ба расми идиям аз ту тамаъ.

АФЗАЛИДДИН ХОҚОНИИ ШЕРВОНИ¹⁰⁶

Вайро ба сабаби камоле, ки дар саноати шеър дошта, «Хассон-ул-Аҷам»¹⁰⁷ лақаб кардаанд. Аз ҳама шуаро дар услуби сухан мумтоз аст ва дар ин шеваи ғариб беанбоз¹⁰⁸. Дар мавоизу ҳикам тариқаи ҳаким Саной сипардааст ва дар гӯи мусобақат аз ақрон бурда ва дар китъае бар вачҳи муфохарат¹⁰⁹ мегӯяд:

Қ и т ъ а

Шоири мубдеъ¹¹⁰ манам, хони маонӣ марост,
Резахӯри хони ман Унсурию Рӯдакӣ.
Зинда чу нафси ҳаким номи ман аз тозагӣ,
Гашта чу моли карим хирси ман аз андакӣ.

Ва Рашидуддини Ватвот дар мадҳи вай гуфтааст:

Қ и т ъ а

Ай сипехри кадрро хуршеду моҳ
В-Ай сарири фазлро дастуру¹¹¹ шох,
Афзалуддин, булфазоил¹¹², баҳри фазл,
Файласуфи динфизойи куфркоҳ.

Ва аз муқаттаоти вай аст ин ду байт.

Қ и т ъ а

Бас кун аз савдои хубон доштан, Хоқонӣ,
К-аз сари савдо хирадро дар сар ояд хирагӣ.
Сурати хубон ба маънӣ чун бубинӣ, ойина-ст,
К-аз бурун сӯ равшанӣ дорад, дарун сӯ тирагӣ.

Ва вайро маснавиест «Тӯҳфат-ул-Ироқайн» ном ва ин чанд байт аз муфтатеҳи он аст.

М а с н а в и

Моем назорагони¹¹³ ғамнок
3-ин ҳуққай сабзу мӯҳраи хок,
К-ин мӯҳраву ҳуққа то ба чояндр,
Саркисаи умр мекушояндр.
В-ин турфа, ки бар бисоти фармон
Мӯҳра зи ман асту ҳуққа гардон.
Худ булғачабони сеҳркорандр,
Ғаҳ қоқуму¹¹⁴ гоҳ қундуз¹¹⁵ орандр.
Вақт аст, ки вақт дар сар ояд,
Селоби адам ба сар дароядр.
Вақт аст, ки ин чаҳор ҳаммол
Бинҳанд миҳаффаи¹¹⁶ маҳу сол.

Вақт аст, ки маркабони анҷум
Ҷам наъл бияфгананду ҳам сум.

ФАҲРИИ ҚУРҚОНӢ¹¹⁷

Аз амосил ¹¹⁸ ва афозили рӯзгор аст. Мизони камоли фазл ва диққати шеърӣ вай китоби «Вис ва Ромин» аст ва он дар ин рӯзгор маҳҷуру ноёб. Ва ин чанд байт аз мавозеи мутааддиди ¹¹⁹ он китоб аст:

М а с н а в ӣ

Хуш аст ин нукта аз гетишиносон,
Ки бошад ҷанг бар наззора осон.
Маро он ташти заррин нест дарх(в)ар,
Ки душман хуни ман бинад бад- ӯ дар.
Набошад морро бачча ба ҷуз мор,
Наёрад шохи бад ҷуз тухми бад бор.
Набошад хуш сафар дар тандурустӣ,
Нигар то чун бувад дар ранҷу сустӣ?!
Гулу наргис накӯ бошад ба дидан,
Валекин талх бошад дар чашидан.
Гуноҳи буда бар мардум нухуфтан
Басе некӯтар аз нобуда гуфтан.
Мисоли¹²⁰ подшоҳ чун оташ омад,
Ба табъ оташ ҳамеша саркаш омад.
Агар бо зӯри пилу табъи шерӣ,
Макун бо оташи сӯзон далерӣ!

ЗАҲИРИ ФОРӢБӢ¹²¹

Вай аз машоҳири¹²² ҷаҳон асту аз афозили даврон. Тамоми девони ӯ матбӯъу¹²³ мақбул аст. Ба латофат ва салосати сухани ӯ ҳеҷ кас нест. Девони вай машҳур аст ва ашъори вай бар забонҳо мазкур. Дар давлати Атобак Абӯбакр тарбиятҳо ёфт. Шабе дар маҷлиси вай ин рубоӣ бигуфт:

Р у б о ӣ

Ай вирди малоика дуъои сари ту,
Сар нест замонаро ба ҷойи сари ту.
Бо душмани ту наёми¹²⁴ шамшери ту гуфт:
«Сирри дили ман бод қазои сари ту».

Бифармуд, то ҳазор динор зари сурх дар маҷлис нисори ӯ карданд Бар асари ин рубоии дигар гуфт:

Р у б о ӣ

Шоҳо, зи ту кори мулку дин бонасак аст
В-аз адли ту чони зулму фитна рамақ аст,
Дар акди ту рофизию суннӣ бо ҳам
Карданд мувофиқат, ки Бӯбакр ҳақ аст.

Ва аз латоифи ашъори вай аст ин чанд байт бар услуби маснавӣ:

М а с н а в ӣ

Олиме бар фарози минбар гуфт:
— Ки чу пайдо шавад сарои нуҳуфт,
Ришҳои сафедро зи гуноҳ
Бахшад эзид ба ришҳои сиёҳ.
Боз риши сиёҳ рӯзи умед
Бошад андар паноҳи риши сафед.
Мардаке сурхриш ҳозир буд,
Даст дар риш зад, чу ин бишнуд.
Гуфт: «Мо худ дар ин шумор наем,
Дар ду гетӣ ба ҳеч кор наем».

Ва камоли вай дар шеър ба масобаест ¹²⁵, ки шуарои мутақаддам ба миёни вай ва Анварӣ ва тарчеҳи яке бар дигаре ихтилоф доштаанд. Чунон ки баъзе бар сабили истифсор ¹²⁶ аз баъзеи дигар гуфтаанд:

Қ и т ъ а

Ай он замини виқор, ки бар осмони фазл
Моҳи хучистапайкару хуршедманзарӣ!
Қавме зи ноқидони ¹²⁷ сухан гуфтаи Заҳир
Тарчеҳ медиҳанд бар ашъори Анварӣ.
Қавме дигар бар ин сухан инкор мекунанд,
Филчумла, дар маҳалли низоъанду доварӣ.
Тарчеҳи як тараф ту бад-эшон намо, ки ҳаст
Зери нигини ҳукми ту мулки суханварӣ.

Ва Имомии Ҳарави ¹²⁸ дар ҷавоби вай гуфтааст:

Ай солики масолики фикрат, дар ин суол
Маъзур нестӣ, ба ҳақиқат чу бингарӣ.
Тамйизро ¹²⁹ зи баъди таносуб дар ин ду тавр
Ҳеч эҳтиёҷ нест дар ин шарҳгустарӣ,
К-ин муъҷиз асту он сеҳр, ин - нуру он - чароғ,
Ин- моҳу он - ситора в- ин - хуру он - парӣ.

Ва дигаре гуфтааст дар ҷавоби ҳамон қитъа;

Қ и т ъ а

Ҳар мубтадӣ, ки беҳуда тарчеҳ мениҳад
Шеъри Заҳир бар сухани поки Анварӣ.

Монад бад-он гурӯҳ, ки нашнохтанд боз
Эъҷози Мӯсавиро аз сеҳри Сомирӣ.

НИЗОМӢ¹³⁰

Вай аз Ганча аст ва фазоилу камолоти вай равшан, эҳтиёҷ ба шарҳ надорад. Он қадар латоифу дақиқу ҳақиқ, ки дар китоби «Панҷ ганҷ» дарҷ кардааст, касро муяссар нест, балки мақдури¹³¹ навъи башар нест. Ва берун аз он китоб аз вай шеър кам ривоят кардаанд ва ин ғазал аз суҳанони вай аст:

Ғаз а л

Чав ба чав меҳнати ман з-он рухи гандумгун аст,
Ки ҳама шаб рухи чун қоҳам аз он пурхун аст.
Донаи гандуми ӯ сунбули тар дорад бор,
Камтарин хӯшай ӯ Сунбулаи¹³² гардун аст.
Аз тарозуи ду зулфаш чу чаве мушк харам,
Гандуме хоҳам афзун, ки суҳан мавзун аст.
Ман чу гандум шудаам аз ғами ӯ ба ду ним
В-ин ғам ӯро ба яке чав, ки Низомӣ чун аст.

КАМОЛ ИСМОИЛИ ИСФАҲОНӢ¹³³

Вайро «Халлоқулмаонӣ»¹³⁴ лақаб кардаанд, аз бас маоние дақиқ, ки дар ашъори худ дарҷ кардааст ва ҳеч кас аз шуарои мутақаддам ва муттааххарро он даст надодааст, ки вайро дода. Аммо муболиғайи вай дар тадқиқи маонӣ иборати вайро аз ҳадди салосат ва равонӣ берун бурдааст ва ашъори вай бисёр асту девони вай машҳур.

САЛМОНИ СОВАҶӢ¹³⁵

Вай шоире фасеҳ ва суҳангузоре балиғ аст. Дар салосати иборот ва диққати ишорот беназир афтодааст. Ва дар ҷавоби устодон қасоид дорад ва баъзе аз асл хубтар ва баъзе фурутар ва баъзе баробар. Ва вайро маъонии хосса бисёр аст ва бисёр аз маонии устодонро, ба таҳсис¹³⁶ Камол Исмоил, дар ашъори худ эрод карда ва чун он сурат хубтар ва услуб марғубтар воқеъ шуда, маҳалли таъну маломат нест.

Қ и т ъ а

Маънии нек бувад шоҳиди покизабадан,
Ки ба ҳарчанд дар ӯ чома дигаргун пӯшанд.
Кисвати ор бувад бозпасин хилъати ӯ,

Гар на дар хубияш аз пештар афзун пӯшанд.
Ҳунар аст он, ки куҳан хирқаи пашмин зи бараш
Бадар оранду дар ӯ атласу аксун ¹³⁷ пӯшанд.

Ва вайро ду китоби маснаivist: яке «Ҷамшеду Хуршед» ва дар он чандон такаллуф¹³⁸ кардааст, ки онро аз чошнии шоирӣ берун бурдааст; ва дигаре «Фироқнома» ва он китобе бадеъ ва назме латиф аст. Ва ғазалиёти вай низ бисёр матбӯъ ва маснӯъ ¹³⁹ аст. Аммо аз чошнии ишқу муҳаббат, ки мақсуд аз ғазал аст, холист, табъи арбоби завқ бар он иқбол наменамояд ва аз ҷумлаи муқаттаоти вай аст ин чанд байт:

Канори ҳирс, дило, пур кучо тавонӣ кард
Ту аз тамаъ, ки се ҳарфи миёнтиҳӣ¹⁴⁰ афтод?
Азизи ман, дари дарवेशию қаноат зан,
Ки хорӣ аз тамаъу иззат аз қаноат зод.
Агар билағзад пойи тавонгарӣ, сахл аст,
Саодати сари дарवेशию қаноат бод!

МУҲАММАД АССОРИ ТАБРЕЗӢ¹⁴¹

Вай соҳиби китоби «Меҳру Муштарӣ»-ст ва дар он ҷо латоиф ва бадоеъ бисёр аст ва ин чанд байт аз он китоб аст дар сифати бинии маъшук :

М а с н а в ӣ

Кашида бар гули насрин зи бинӣ
Хате дар байни лутфу нозанинӣ.
Яди ¹⁴² қудрат сутуне баста симин
Ба зери он ду тоқи анбарогин.
Миёни чазъу ¹⁴³ лаъли он гуландом
Мунаббат ¹⁴⁴ шӯшае аз нукраи хом.
Гули занбақ ¹⁴⁵, валекин ношукуфта,
Фарози ёсамину лола хуфта.

Ва аз ҷумлаи суханони вай аст ин қитъа, ки дар асноии он маснавий зикр кардааст:

Қ и т ъ а

Маҷӯ, Ассор, меҳр аз табъи мардум,
Ки гул ҳаргиз зи шӯристон нахезад.
Вафо аз сурати бемаънии халқ
Чу аз сурат малоик мегурезад.
Ба ғирболи фалак бар фарқи инҳо
Қазо ҷуз гарди ғаддорӣ набезад.
Ба меҳр онро, ки некӣ беш хоҳӣ,
Ба кинат ҳар замон бадтар ситезад.

Чу ашк онро, ки созӣ чой дар чашм,
Агар дасташ дихад, хунат бирезад.

ШАЙХ САЪДИИ ШЕРОЗӢ¹⁴⁶

Номи вай Муслиҳиддин аст ва ҳамоно, ки Саъдӣ нисбат ба номи мамдӯҳ аст. Вай қудваи ¹⁴⁷ мутағаззилон¹⁴⁸ аст. Ҳеч кас пеш аз вай беш аз вай тариқи ғазал наварзида ва суханони вай ҳама тавоифро ¹⁴⁹ мақбул афтада. Яке аз шуаро гуфта ва, алҳақ, гавҳари инсоф суфта:

Қ и т ъ а

Дар шеър се тан паямбаронанд,
Ҳарчанд, ки «ло набию баъдӣ» ¹⁵⁰.
Авсофу қасидаю ғазалро
Фирдавсию Анварию Саъдӣ.

ХОҶА ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ¹⁵¹

Аксар ашъори вай латифу матбӯъ аст ва баъзе қариб ба сарҳадди эъҷоз. Ғазалиёти вай нисбат ба ғазалиёти дигар дар салосат ва равонӣ ҳукми қасоиди Заҳир дорад нисбат ба қасоиди дигарон. Ва салиқаи шеъри вай наздик аст ба салиқаи Низории Қӯҳистонӣ¹⁵². Аммо дар шеъри Низорӣ ғассу самин ¹⁵³ бисёр аст ба хилофи шеъри вай. Ва чун дар шеъри вай асари такаллуф зоҳир нест, вайро «Лисонулғайб» ¹⁵⁴ лақаб кардаанд.

ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ¹⁵⁵

Вай дар латофати сухан ва диққати маонӣ ба мартабаест, ки беш аз он мутасаввир ¹⁵⁶ нест. Аммо муболиға дар он шеъри вайро аз ҳадди салосат берун бурдааст ва аз чошнии ишқу муҳаббат холӣ монда. Дар эроди амсол ва ихтиёри бахрҳои сабук бо қофияхову радифҳои ғариб, ки саҳлу мумтанеъ аст, татаббӯӣ¹⁵⁷ Ҳасани Дехлавӣ мекунад. Аммо он қадар маонии латиф, ки дар ашъори вай аст, дар ашъори Ҳасан нест ва он, ки вайро «дузди Ҳасан» мегӯянд, бинобар ҳамон татаббӯъ тавонад буд ва дар баъзе аз девонҳои вай ин фард дида шудааст:

Ф а р д

Кас бар сари ҳеч раҳна нагрифт маро,
Маълуми ҳамешавад, ки дузди Ҳасанам.

Ва баъзе аз орифон, ки ба сӯҳбати Шайх Камол ва Хоҷа Ҳофиз — ҳар ду расида будаанд, чунин фармудаанд, ки сӯҳбати Шайх беҳ аз шеъри вай бувад ва шеъри Ҳофиз беҳ аз сӯҳбати ӯ.

ХИСРАВИ ДЕҲЛАВӢ¹⁵⁸

Дар шеър мутафаннин ¹⁵⁹ аст ва қасидаю ғазалу маснавиро варзида ва хамаро ба камол расонида. Ва татаббӯи Хоқонӣ мекунад. Ҳарчанд дар қасида ба вай нарасида, аммо ғазалро аз вай гузаронида. Ғазалҳои вай ба воситаи маонии ошно, ки арбоби ишқу муҳаббат ба ҳасби завқу вичдони худ онро дармеёбанд, мақбули ҳама кас афтадааст. «Хамса»-и Низомиро кас беҳ аз вай ҷавоб накарда ва варои ¹⁶⁰ он маснавиҳои дигар дорад, ҳама маснӯъу матбӯъ.

ҲАСАНИ ДЕҲЛАВӢ¹⁶¹

Вайро дар ғазал тариқи хос аст. Аксар қофияҳои тангу радиғҳои ғариб ва баҳрҳои хушоянда, ки асл дар шеър, хосса дар ғазал, мулоҳизаи инҳост, ихтиёр кардааст. Лочарам, аз иҷтимои онҳо шеъри вайро ҳолате ҳосил омадааст, ки агарчӣ ба ҳасаби ¹⁶² бодиназар осон менамояд, аммо дар гуфтан душвор аст. Ва лиҳозо ¹⁶³ ашъори вайро «сахли мумтанеъ» гуфтаанд. Муосири Хисрави Деҳлавӣ будааст ва бо якдигар сӯҳбат медоштаанд ва мубосатот ¹⁶⁴ мекардаанд, чунончӣ Ҳасан мегӯяд:

Қ и т ъ а

Хисрав аз роҳи карам бипзирад
Он чӣ ман — банда, Ҳасан, мегӯям.
Суханам чун сухани Хисрав нест,
Сухан ин аст, ки ман мегӯям.

Ва дигар аз шуарои мутағаззил ¹⁶⁵ **Ҳоча Имоди Фақеҳ** ¹⁶⁶ аст, аз Қирмон. Вай шайхи хонақоҳдор будааст. Шеъри худро бар ҳамаи воридони хонақоҳ мехондааст ва истидъои ¹⁶⁷ ислоҳ мекарда ва аз ин ҷо мегӯянд, ки шеъри вай шеъри ҳамаи аҳолии Қирмон аст.

Ва дигар **Ҳочуст** ¹⁶⁸ ва вай низ аз Қирмон аст ва дар тазйини ¹⁶⁹ алфоз ва таҳсини ¹⁷⁰ иборот ҷаҳде балиғ дорад. Ва лиҳозо вайро «нахлбанди шуаро» мехонанд.

Ва аз шуарои Мовароуннаҳр **Носири Бухороист** ¹⁷¹ ва дар ашъори вай чошние ҳаст аз тасаввуф. Ва дигаре **Ҳоча Исматуллоҳи Бухороист** ¹⁷² ва вай дар ғазал татаббӯи Хисрав мекунад; ва дигар **Бисотии Самарқандист** ¹⁷³ ва шеъри вай ҳолӣ аз латофате нест, аммо аз фазои муктасаба ¹⁷⁴ бисёр оӣ будааст, чунончи аз ашъори вай зоҳир аст; ва дигар **Хаёлист** ¹⁷⁵ ва шеъри вай ҳолӣ аз хаёле нест ва аз ашъори вай аст ин ду байт:

Ай тири ғаматро дили ушшоқ нишона,
Халқе ба ту машғулу ту ғоиб зи миёна.
Гаҳ мӯътақифи ¹⁷⁶ дайраму гаҳ сокини масҷид,
Яъне ки туро металабам хона ба хона.

Ва аз шуарои Хуросон **Озари Исфароиност**¹⁷⁷ ва дар ашъори вай томот¹⁷⁸ бисёр аст ва аз матлаъҳои писандидаи вай аст:

Б а й т

Боз шаб шуд, чашми ман майдони гиря об зад,
Сели ашк омад, шабехун бар сипоҳи хоб зад.

Ва дигар **Қотиби Нишопурист**¹⁷⁹ ва вайро маонии хос бисёр аст ва дар адои он маонӣ низ услуби хос дорад. Аммо шеърӣ вай якдаст ва ҳамвор нест, шутургурба афтадааст; ва дигар **Шоҳи Сабзаворист**¹⁸⁰ ва вайро ашъор латиф аст, якдаст ва ҳамвор бо иборати покиза ва маонии пурчошнӣ; ва дигар **Орифӣ Ҳаравист**¹⁸¹ соҳиби муқовалаи «Гӯю чавгон» ва он аз назмҳои саромади ӯст ва ин чанд байт аз он китоб аст дар сифати аспӣ чавгонӣ:

М а с н а в ӣ

Чун гӯӣ сипехр гард бастӣ
Майдон-майдон чу гӯӣ частӣ.
Ҳар бор, ки дар арақ шудӣ фарқ,
Борон будию дар миён барқ.
Бигрехта озар¹⁸² аз суми ӯ,
Овехта сарсар аз думи ӯ.
Ҳар пай, ки давида дар бари гӯӣ,
Гардида зи суръаташ сари кӯӣ.
Он лаҳза, ки дар набард рафта,
Сад боди сабо ба гард рафта.
Аз кӯҳ чу сел даргузашта
В-аз баҳр чу бод баргузашта.

Ва соҳибдавлате¹⁸³, ки замони мо ба вучуди шарифи ӯ мушарраф аст. Ҳарчанд пояи қадри вай назар ба маротиби чоҳу ҳашмат ва қурби подшоҳи соҳибшавкат ва қиёс ба маноқибӣ маънавӣ аз фазлу адабу фазоиلى мавҳубу мактасаб аз он баландтар аст, ки вайро ба ҳусни шеър таъриф кунанд ва ба чавдати назм тавсиф. Аммо чун хотири шарифаш ба воситаи касби фазилати тавозӯъ касри нафс ба он фуруд омадааст, ки худро дар силки ин тоифа мунхарит гардонидааст, дигаронро хичоби таҳошӣ аз он маънӣ, ки вайро аз табақои эшон донанду аз зумраи эшон шуморанд, муртафеъ гашта, аммо инсоф ин аст, ҳар ҷо ин тоифа бошанд, вай сар бошад ва ҳар гоҳ номи ин табақа нависанд, вай сардафтар. Чунон ки ин муаммо ба исми шарифаш мабнӣ¹⁸⁴ аз ин маънист: Алишер:

Ало сияри-л-алфози сирту даҳран
В-аҳразту-л-фазоилю би-л-фавозил.
Ва би исмука фақту аҳли-л-фазли тарран,
Лизо суратуҳу фавқа-л- афозил.¹⁸⁵

Ва чун гавҳари номаш бузургтар аз он аст, ки ҳар маҳалле аз назм

садафи он тавонад буд ва ҳар мақом аз шеър шарафи он тавонад ёфт, тахаллуси ашъораш ба он чӣ аз ин муаммои дигар мафҳум мегардад, номзад гашта: Навоӣ:

Кунҳи номаш дар тахаллусҳо наёбад ҳеч кас,
Бар лаби ёбандагон аз вай навое дону бас.

Ва агарчӣ вайро ба ҳасби табиат ва вусъати қобилият ҳар ду навъ шеър: туркӣ ва форсӣ муяссар аст, аммо майли таби вай ба туркӣ аз форсӣ бештар аст ва ғазалиёти вай ба он забон аз даҳ ҳазор зиёдат хоҳад буд. Маснавиёте, ки дар муқобалаи «Хамса»-и Низомӣ вуқӯъ ёфта, ба сӣ ҳазор наздик ва ҳамоно, ки ба он забон беш аз вай ва беҳ аз вай касе шеър нагуфтааст ва гавҳари назм насуфта. Ва аз ҷумлаи ашъори форсии вай аст қасидае, ки дар ҷавоби қасидаи Хисрави Дехлавӣ, ки мусаммост ба «Дарёи Аброр», воқеъ шуда ва муштамил аст дар бисёре аз маонии дақиқа ва хаёлотӣ ғарибаи латифа ва матлааш ин аст:

Б а й т

Оташин лаъле, ки тоҷи Хисравонро зевар аст,
Ахгаре баҳри хаёли хом пухтан дар сар аст.

Ва ин рубоиро дар таҳнияти кудуми баъзе ояндагон ¹⁸⁶ аз сафари Ҳичоз дар руқъае ¹⁸⁷ навишта буд:

Р у б о ӣ

Инсоф бидех, Ай фалаки минофом,
То з-ин ду кадом хубтар кард хиром?
Хуршеди ҷаҳонтоби ту аз ҷониби субҳ,
Ё моҳи ҷаҳонгарди ман аз ҷониби Шом?!

Ва ин рубоии дигар дар руқъае дигар:

Р у б о ӣ

Ин нома на нома, дофеъи дарди ман аст,
Ороми даруни ранҷпарварди ман аст.
Таскини дили гарму дами сарди ман аст,
Яъне хабар аз моҳи ҷаҳонгарди ман аст.

Ва ин рубоии дигарро ба таҷдид дар руқъае дигар навишта:

Р у б о ӣ

Гар дар дайрам, ба гуфтугӯят бошам,
В-ар дар ҳарамам, ба ҷустуҷӯят бошам,
Дар вақти ҳузур рӯбарӯят бошам,
Дар ғайбат равӣ, дил ба сӯят бошам.

**ДАР ҲИКОЯТЕ ЧАНД АЗ ЗАБОНИ АҲВОЛИ БЕЗАБОНОН,
ХИРАДМАНДОНУ НУКТАДОНОН АМСОЛИ ОН ВАЗЪ
КАРДААНД, ТО БА ЧИҲАТИ ҒАРОБАТУ¹ НУДРАТ² ТАБИАТ
БАР ОН ИҚБОЛ НАМОЯД ВА БАР ВАЙ АБВОБИ³ ФАҲМИ
ҲИКАМ ВА МАСОЛЕҲ БИКУШОЯД**

Қ и т ъ а

Он надидӣ, ки хурдадон ба шакар
Доруи талхро кунад ширин.
То ба он хила аз тани ранчур
Бибарад ранчу меҳнати дерин.

Ҳ и к о я т

Рӯбоҳе бо гурге дами мусодақат⁵ мезад ва қадами мувофақат мениҳод.
Бо якдигар ба боғе гузаштанд, дар устувор буд ва деворҳо пурхор. Гирди он
гардИданд, то ба сӯрохе расиданд, ки бар рӯбоҳ фарох ва бар гург танг.
Рӯбоҳ осон даромад ва гург ба захмати фаровон. Ангурҳои гуногун диданд
ва меваҳои рангоранг ёфтанд. Рӯбоҳ зирак буд, ҳоли берун рафтандро
мулоҳаза кард ва гурги ғофил чандон, ки тавонист, бихӯрд. Ногоҳ боғбон
огоҳ шуд ва чӯбдасте бардошт ва рӯй бар эшон ниҳод. Рӯбоҳи борикмиён
зуд аз сӯроҳ бичаст ва гурги бузургшикам дар он ҷо маҳкам шуд. Боғбон
бар вай расид, чӯбдаст кашида чандонаш бизад, ки гург на мурда, на зинда,
пӯст дарида ва пашм кандида аз он тангной берун рафт.

Қ и т ъ а

Зӯрмандӣ макун, Ай хоча, ба зар,
К-охири кор забун хоҳӣ рафт.
Фарбеҳат кард басте неъмату ноз,
З-он бияндеш, ки чун хоҳӣ рафт?!
Бо чунин ҷусса, надонам, ки чӣ сон
Ба дари марг бурун хоҳӣ рафт?!

Ҳ и к о я т

Каждуме захри мазаррат⁶ дар неш ва тири хабосат⁷ дар кеш азимати
сафар кард. Ногоҳ бар лаби обе пахновар расид, хушк фуру монд: на пойи
гузаштан ва на ёройи бозгаштан. Сангпуште он маъниро аз вай мушоҳада
кард, бар вай тараххум намуд ва бар пушти худааш савор кард ва худро дар
об андохт ва ошнокунон⁸ рӯй ба ҷониби дигар ниҳод ва дар он асно овозе
ба гӯши сангпушт расид, ки каждум чизе бар пушти вай мезанад. Савол кард,
ки:

— Ин чӣ овоз аст?

Чавоб дод, ки:

— Ин овози неши ман аст, ки бар пушти ту мезанам. Ҳарчанд медонам, ки бар он коргар намеояд, аммо одати худро наметавонам гузошт.

Сангпушт бо худ гуфт: «Ҳеҷ беҳ аз он нест, ки ин бадсириштро аз ин хӯйи зишт бираҳонам ва некӯсиратонро аз осеби вай эмин гардонам. Ба об фуру рафт ва вайро мавҷ даррабуд ва ба ҷое буд, ки гӯиё ҳаргиз набуд.

Қ и т ъ а

Ҳар авоне⁹, ки дар ин базмгаҳи шарру фасод
Тори сад ҳила ба ҳар лаҳза аз ӯ соз диҳанд,
Беҳ аз он нест, ки дар мавҷи фано ғӯта хӯрад,
То вай аз хулқи худу халқ зи вай бозраҳанд.

Ҳ и к о я т

Муше чанд сол дар дӯкони хочаи баққол буд ва аз нуқлҳои хушк ва меваҳои тар моллом ба сар мебурд ва аз он неъматҳои хушк тар меҳӯрд. Хочаи баққол онро меканд ва иғмос¹⁰ мекард ва аз мукофот эъроз менамуд¹¹, то рӯзе ба ҳукми он, ки гуфтаанд:

Б а й т

Сифлаи дунро чу гардад меъда сер,
Бар ҳазорон шӯру шар гардад далер,-

хирсаш бар он дошт, ки ҳамени хочаро бибуррид ва аз сурху сафед¹² ҳар чӣ буд, ба хонаи худ кашид. Чун хоча ба вақти хочат даст ба ҳамён бурд, чун киси муфлисон тихӣ ёфт ва чун меъдаи гуруснагон холӣ. Донист, ки он кори муш аст. Гурбавор камин карду вайро бигирифт ва риштаи дароз дар пойи ӯ баст ва бигзошт, то ба сӯроҳи худ дарун рафт ва ба андозаи ришта ғаври¹³ онро бидонист. Дунболи он гирифт ва он сӯрохро биканд, то ба хонаи вай расид. Хонае дид чун дӯкончаи саррофон сурху сафед бар ҳам рехта ва динору дирҳам бо ҳам омехта. Ҳаққи худро тасарруф намуд ва мушро берун овард ва ба чанголи гурба супурд, то ҷазои худ дид, он чӣ дид ва мукофоти ноҳақшиносии худ кашид, он чӣ кашид.

Қ и т ъ а

Гар шӯру шаре ҳаст — ҳарисони ҷаҳонрост,
Хуррам дили қонеъ, ки зи ҳар шӯру шаре раст.
Дар иззи қаноат ҳама равҳ¹⁴ омаду роҳат,
Дар хирс фузунист, агар дарди саре ҳаст!

Ҳ и к о я т

Рӯбоҳе бар сари роҳе истода буд ва чашми мураккаб¹⁵ бар чапу рост ниҳода. Ногоҳ аз дур сиёҳие пайдо шуд. Чун наздик омад, дид, ки яке дарранда

— гург бо саге бузург бар сурати дӯстони содиқ ва ёрони мувофиқ, ҳамроҳ меоянд: на онро аз ин таваҳхуми қарибӣ ва на инро аз он дағдаға осебе. Рӯбоҳ пеш давиду салом кард ва вазифаи эҳтиром ба ҷой овард ва гуфт:

— Алҳамдулиллоҳ, ки кини дерин ба меҳри тоза мубаддал шудааст ва душмани қадим ба дӯстии қадид иваз гашта. Аммо меҳоҳам, ки бидонам сабаби ин ҷамъият чист ва боиси ин амният кист?

Саг гуфт:

— Сабаби ҷамъияти мо душмани шубон ¹⁶ аст, аммо душмани гург ва шубон мустағнӣ аз баён аст ва сабаби душмани ман бо вай он, ки дирӯз ин гург, ки имрӯз маро давлати рафоқати вай даст додааст, бар рамаи мо ҳамла кард ва як барра бирабуд. Ман, чунон ки одати ман бувад, дар қафои вай бидавидам, то он барраро аз вай биситонам, аммо ба вай нарасидам. Чун боз омадам, шубон ҷӯб бар ман кашид ва бе мӯҷиб маро ранҷонид, ман низ робитаи дӯстӣ аз вай бигуштам ва бо душмани қадими вай бипайвастам.

Қ и т ъ а

Ба душман дӯст шав з-он сон, ки ҳаргиз
Ба теғи душманӣ нахрошадат пӯст.
Макун бо дӯст чандон душманӣ соз,
Қи бар рағми ¹⁷ ту бо душман шавад дӯст.

Ҳ и к о я т

Рӯбоҳеро гуфтанд:

— Ҳеч тавонӣ сад диноҳ биситонӣ ва пайғоме ба сағони деҳ расонӣ?

Гуфт:

— Валлоҳ, музде фаровон аст, аммо дар ин муомила хатари ҷон аст.

Қ и т ъ а

Аз сифла нили ¹⁸ макрамат уммед доштан
Киштӣ ба мавҷи лучҷаи ҳирмон ¹⁹ фиғандан аст.
Пеши адӯ забун шудан аз майли ҷоҳу мол,
Худро ба вартаи хатари ҷон фиғандан аст.

Ҳ и к о я т

Шутуре дар саҳро ҷаро мекард ва аз хору хошоки он саҳро ғизо меҳӯрд. Ба хорбуне расид чун зулфи маҳбубон дарҳам ва чун рӯйи хубон тозаву хуррам. Гардани оз ²⁰ дароз кард, то аз он баҳра баргирад. Дид, ки дар миёни он афъие халқа зада ва сарро бо дум фароҳам оварда. Бозпас гашт ва аз орзуи ӯ даргузашт.

Хорбун пиндошт, ки эҳтирози вай аз захми синони ӯст ва иҷтиноби вай аз тезии дандони ӯ. Шутур онро дарёфт.

Гуфт:

— Бими ман аз ин меҳмони пӯшида аст, на аз мизбони ошкор ва тарси

ман аз захри дандони мор аст, на аз захми пайкони хор. Агар на ҳавли ин меҳмон, хӯрдаме, мизбонро як лукма кардаме.

Қ и т ъ а

Гар аз лаим битарсад карим, нест ачаб,
Зи хубси ²¹ нафс, на аз пашму устухон, тарсад.
Касе, ки по нанҳад дар миёни хокистар,
Муқаррар аст, ки аз оташи ниҳон тарсад.

Ҳ и к о я т

Саге аз ҳар тӯъма бебахра бар дари дарвозаи шаҳр истода буд. Дид, ки курси ноне гардон-гардон аз шаҳр берун омад ва рӯй ба саҳро ниҳод. Саг дар дунболи вай давон шуд ва овоз дод, ки:

— Ай қуввати тан ва Ай кути равон ²² ва орзуи дилу ороми чон, азимати кучо кардаӣ ва рӯй ба кучо овардаӣ?

Гуфт:

— Дар ин биёбон бо чамъе аз сарҳангон аз гургону палангон ошноӣ дорам, эҳтироми зиёрати эшон бастаам.

Саг гуфт:

— Маро матарсон, ки агар ба коми наҳанг ва даҳани шер равӣ ҳам, ман дар қафойи туам.

Қ и т ъ а

Онам, ки ба умри хеш ҳаргиз
Холӣ нашудам зи орзуят.
Гар гирди ҳама ҷаҳон бигардӣ,
Сокин нашавам зи ҷустуҷӯят.

Қ и т ъ а и д и г а р

Онон, ки ҷуз ба нон набувад зинда чонашон,
Доранд рӯ ба хидмати дунон барои нон.
Гар филмасал зи дасти касон сад қафо хӯранд,
Ҳамчун саги гурусна даванд аз қафойи нон.

Ҳ и к о я т

Панҷоякро гуфтанд:

— Ҷаро ба шакли качпайкарон афтодӣ ва пой дар роҳи качравӣ бинҳодӣ?

Гуфт:

— Аз мор таҷриба доштам, ки ба он ростӣ ва ростравӣ ҳамеша аз санги ҷафо саркӯфта аст ё аз захми ситам думбурида.

Қ и т ъ а

Ҳар ҷо парӣ ба сурати худ гардад ошкор,
Ҷро ҷу чон кашанд дар оғӯши хеш танг.

Ҳар чо ба шакли рост барояд, ба сони мор
Сангиндилон зи дур задандаш ба чӯбу санг.

Ҳ и к о я т

Кабӯтарро гуфтанд:

— Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёрӣ, чун мурғи хонагӣ бар бештар аз он кудрат надорӣ?

Гуфт:

— Бачаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар мехӯрад ва чӯжаи²³ мурғи хонагӣ аз мазбала²⁴ бар ҳар роҳгузар. Аз як ҳавсала ғизои ду бача беш натавон дод ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯжа тавон кушод.

Қ и т ъ а

Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона маку наёли бисёр.
Донӣ, ки дар ин сарочаи танг
Ҳосил нашавад ҳалоли бисёр!

Ҳ и к о я т

Ғуке аз чуфти худ чудо монду меҳнати бечуфтियाш бар канори дарёе нишонд:
ҳар сӯ назар меандохт ва хотири ғамдидаро аз ғами бечуфтӣ мепардохт. Ногаҳон:

М а с н а в ӣ

Моҳие дид дар миёнаи об,
Ҳамчун оби равон равон ба шитоб.
Ё чу микрозе аз сабикаи сим,
Атласи сатҳи об аз ӯ ба ду ним.
Ё чу эмин ҳилоле аз каму кост,
Мутамоил ба чунбиш аз чапу рост.

Чун ғук вайро бидид, хотираш ба сӯҳбати вай кашид. Қиссаи бечуфтии худро дар мнён оварду аз вай талаби мусоҳабат кард.

Моҳӣ гуфт:

— Мусоҳабатро муносибат дарбоист аст ва мусоҳиби номуносиб сӯҳбатро ношоист. Маро бо ту чӣ муносабат?! Маро чо дар қаъри дарёву туро манзил бар канори соҳил, маро даҳон хомӯшу туро забон пур аз хурӯш; туро қубҳи лиқо - сипари бало, ҳар кӣ шакли туро бинад, нахоҳад, ки бо ту нишинад; ва маро ҳусни манзар сармояи хавфу хатар, ҳар кӣ ба ҷамоли ман дида барафрӯзад, чашми тамаъ дар висоли ман дӯзад; мурғони осмон дар ҳавои мананд ва вухуши саҳро дар савдои ман; сайёдон гоҳ чун дом дар ҷустуҷӯи ман бо ҳазор дида ва гоҳ чун шаст аз бори орзуи ман бо пушти хамида.

Ин бигуфт ва роҳи қаъри дарё бардошт ва ғукро бар соҳил танҳо бигузош.

Қ и т ь а

Бо касе маншин, ки набвад бо ту дар гавҳар яке,
Риштаи пайванди сӯхбат иттиҳоди гавҳар аст.
Чинсро бо чинсу бо ночинс агар гири қиёс:
Ин ба сони обу равған в-он чу ширу шаккар аст.

Ҳ и к о я т

Гунчишке хонаи маврусии²⁵ худро бозпардохту дар фурчаи²⁶ ошёнаи лаклаке хона сохт.

Бо вай гуфтанд:

— Туро чӣ муносабат, ки бо ҷуссае бад-ин ҳақирӣ бо ҷонваре бад-он бузургӣ ҳамсоя бошӣ ва худро бо вай дар маҳалли иқомат ва манзили истиқомату манзили истиқомат ҳампоя дорӣ?

Гуфт:

— Ман низ ин қадар донам, аммо ба донистаи худ амал натавонам. Дар ҳамсоягии ман морест, ки чун ҳар сол бачагон бароварам ва ба хуни ҷигар бипарварам, ногоҳ бар хонаи ман тозад ва бачагони маро қут созад. Имсол аз вай гурехтаам ва дар домани давлати ин бузург овехтаам. Умед медорам, ки доди маро аз ӯ биситонад, ҷунонки ҳар сол бачагони маро ӯ қути худ гардонидааст, имсол вайро қути бачагони худ гардонад.

Қ и т ь а

Чу рӯбоҳ дар бешаи шер бошад,
Зияд эмин аз захми чанголи гургон.
Зи бедоди хурдон амон ёбад он кас,
Ки гирад ватан дар ҷавори бузургон.

Ҳ и к о я т

Сагеро гуфтанд:

— Сабаб чист, ки дар хонае, ки бошӣ, гадо гирди он натавонад гашт ва ба ҳар остонае, ки хуспӣ, аз он ҷо натавонад гузашт?

Гуфт:

— Ман аз ҳирсу тамаъ дурам ва ба бетамаъию қаноат машҳур; аз хоне ба лаби ноне қонеам ва аз бирёне ба хушк устухоне хурсанд. Аммо гадо сухраи²⁷ ҳирсу тамаъ аст ва муддаии ҷӯъу мункири шабаъ²⁸, нони якҳафтааш дар анбону²⁹ забонаш дар талаби нони якшаба ҷунбон; ғизои даҳрӯзааш дар пушту асои дарюзааш³⁰ дар мушт. Қаноат аз ҳирсу тамаъ дур аст ва қонеъ аз ҳариси томеъ³¹ нуфур.³²

Қ и т ь а

Дар ҳар диле, ки иззи қаноат ниҳод пой,
Аз ҳар чӣ буд ҳирсу тамаъро, бибаст даст.
Ҳар ҷо, ки арз кард қаноат матои хеш,
Бозори ҳирсу маъракаи озро шикаст.

Ҳикоят

Рӯбоҳбачае бо модари худ гуфт:

— Маро ҳилае биёмӯз, ки чун бар кашокаши саг дармонам, худро бираҳонам. Гуфт:

— Он ҳила фаровон аст, аммо беҳтарини ҳама он аст, ки дар хонаи худ бинишинӣ: на ӯ туро бинад ва на ту ӯро бинӣ.

Қитъа

Чу бо ту хасм шавад сифлае, на аз хирад аст,
Ки дар хусумати ӯ макру ҳила соз кунӣ.
Ҳазор ҳила тавон сохт в-аз ҳама он беҳ,
Ки ҳам зи сулҳу ҳам аз чангаш эҳтироз кунӣ.

Ҳикоят

Сурхзанбӯре бар магаси асал зӯр овард, то вайро тӯъмаи худ созад. Ба зорӣ даромад, ки:

— Бо вучуди ин ҳама шахду асал маро чӣ қадру маҳал, ки онро бигузори ва ба ман рағбат ори?

Занбӯр гуфт:

— Агар он шахд аст, ту шахдро конӣ ва агар он асал аст, ту сарчашмаи онӣ.

Қитъа

Ай хуш он марди ҳақиқат, ки зи пайғому салом
Рӯ битобад, ба сӯйи моидаи васл равад.
Асл чун рӯй намояд зи паси пардаи фаръ³³,
Фаръро боз гузорад, ба сари асл равад.

Ҳикоят

Мӯреро диданд ба зӯрмандӣ камар баста ва малахеро даҳ баробари худ бардошта. Ба таачҷуб гуфтанд:

— Ин мӯрро бубинед, ки бо ин нотавонӣ бореро ба ин гаронӣ чун мекашад.

Мӯр чун ин сухан бишунид, бихандид ва гуфт:

— Мардон борро ба нерӯйи ҳиммат ва бозуи ҳамийят кашанд, на ба қуввати тан ва захомати³⁴ бадан.

Қитъа

Боре, ки осмону замин сар кашад аз он,
Мушкил тавон ба ёвари чисму қон кашид.
Ҳиммат қавӣ кун аз мадади раҳравони ишк,
К-он борро ба қуввати ҳиммат тавон кашид.

Ҳикоят

Уштуре маҳоркашон дар сахро мечарид. Муше бар вай расид ва вайро бехудованд³⁵ дид, ҳирсаш бар он дошт, ки маҳораш гирифт ва ба хонаи худ равон шуд. Уштур низ аз он ҷо, ки фитрати ӯ мафтур³⁶бар инқиёд³⁷ аст ва чибиллати³⁸ ӯ маҷбул бар адами³⁹ муҳолафату инод, бо ӯ мувофақат кард. Чун ба хонаи вай расид, сӯрохе дид бағоят танг.

Гуфт:

— Ай муҳоландеш, ин чӣ буд, ки кардӣ? Хонаи ту чунин хурду ҷуссаи ман чунин бузург, на хонаи ту аз ин бузургтар тавонад буд ва на ҷуссаи ман аз ин хурдтар, миёни ману ту сӯхбат чун даргирад ва мучоласат⁴⁰ чун сурат пазирад?!

Қитъа

Чун равӣ роҳи ачал з-ин сон, ки мебинам туро
Дар қафо аз бори ҳирсу оз уштурворҳо.
Борҳои хешро чизе сабук гардон, ки нест
Тангнои маргро гунҷойиши ин борҳо.

Ҳикоят

Меше аз ҷӯе бичаст, дунбаи вай боло афтод. Буз бихандид, ки:

— А... и туро дидам.

Меш рӯй бозпас кард, ки:

— Ай беинсоф, ман солҳо а... и туро бараҳна дидам ва ҳаргиз нахандидам ва таъни ту напсандидам. Ту пас аз умре, ки як бор маро чунин дидаӣ, чӣ дар сарзаниши ман печидаӣ?!

Маснавӣ

Чун лаиме бо ҳазорон айбу ор
Рӯзу шаб бар халқи олам ошкор,
Бинад андак айбе аз соҳибкарам,
Барнаёрад чуз ба таъну лаън дам:
Он ба айби ин шавад яксар забон
В-ин ба зикри ӯ наёлояд даҳон.

Ҳикоят

Гове бар галаи худ солор⁴¹ буд ва дар миёни говон ба қуввати суру⁴² номдор. Чун гург бар эшон зур овардӣ, офати вай ба захми суру аз эшон дур кардӣ. Ногоҳ дасти ҳодиса бар вай шикаст овард ва суруи вайро офате расид. Баъд аз он чун гургро бидидӣ, дар паноҳи говони дигар хазидӣ. Сабаби онро аз вай суол карданд. Дар ҷавоб гуфт:

Р у б о й

3-он рӯз, ки аз суруи худ мондам фард,
Шуд маъракаи диловарӣ бар ман сард.
Дерин масале ҳаст, ки дар рӯзи набард,⁴³
Зарбат бувад аз ҳарбаву⁴⁴ даъвӣ аз мард.

Ҳ и к о я т

Уштуру дарозгӯше ҳамроҳ мерафтанд. Ба канори чӯе бузург расиданд. Аввал уштур даромад. Чун ба миёни чӯй расид, об то шиками вай баромад. Дарозгӯшро овоз дод:

— Дарой, ки об то шикам беш нест.

Дарозгӯшт гуфт:

— Рост мегӯӣ, аммо аз шикам то шикам тафовут аст. Обе, ки ба шиками ту наздик аст, аз пушти ман хоҳад гузашт.

Қ и т ь а

Ай бародар, аз ту беҳтар ҳеҷ кас нашносадат,
3-он чӣ ҳастӣ як сари мӯ хешро афзун манех!
Гар фузун аз қадри ту бистоядат нобихраде,
Қадри худ бишносу пой аз ҳадди худ берун манех!

Ҳ и к о я т

Товусу зоғе дар саҳни боғе фароҳам расиданд ва айбу хунари якдигарро диданд. Товус бо зоғ гуфт:

— Ин мӯзаи сурх, ки дар пой туст, лоиқи атласи заркаш ва дебои мунаққашӣ ман аст. Ҳамоно, дар он вақт ки аз шаби торики адам⁴⁵ ба рӯзи равшани вучуд меомадем, дар пӯшидани мӯза ғалат кардаем: ман мӯзаи кемухти сиёҳи туро пӯшидаам ва ту мӯзаи адими⁴⁶ сурхи маро.

Зоғ гуфт:

— Ҳол бар хилофи ин аст. Агар хатое рафтааст, дар пӯшишҳои дигар рафтааст: боқии хилъатҳои ту муносиби мӯзаи ман аст. Ғолибан, дар он хоболудагӣ ту сар аз гиребони ман барзадаӣ ва ман сар аз гиребони ту.

Дар он наздикӣ кашафе⁴⁷ сар ба чайби муруқаба фуру бурда буд ва он муҷодалаву⁴⁸ муқоваларо⁴⁹ мешунуд, сар баровард, ки:

— Ай ёрони азизу дӯстони соҳибтамиз, ин муҷодалаи беҳосилро бигузored ва аз ин муқовалаи билотаъйил⁵⁰ даст бидored, ки Худои таоло ҳама чизро ба як кас наодоаст ва зимоми ҳама мурудот дар кафи як кас наниҳода. Ҳеҷ кас нест, ки варо хоссае наода, ки дигаронро наодоаст ва дар вай хосияте наниҳода, ки дигаронро наниҳода. Ҳар касро ба додаи худ хурсанд бояд буд ва ба ёфтаи худ хушнуд.

Қ и т ь а

Бурдан ҳасад аз ҳоли касон таври хирад нест,
Зинҳор, ки аз таври хирад дур набошӣ.

Аз халқ тамаъ ҳамчу ҳасад мояи ранҷ аст,
Бигсил тамаъ аз халқ, ки ранҷур набошӣ.

Ҳ и к о я т

Рӯбоҳе ба чанги кафторе⁵¹ гирифта шуд, дандони тамаъ дар вай маҳкам кард. Рӯбоҳ фарёд баровард, ки:

— Ай шери бешаи зӯрмандӣ ва Ай паланги куллаи сарбаландӣ, бар аҷзу шикастагин ман бибахшой ва шаколи ⁵² ин ашқолро ⁵³ аз пойи ҷаҳонпаймойи ман бикӯшой! Ман муште пашму устухонам! Аз хӯрдани ман чӣ хезад ва дар озурдани ман кӣ овезад?.

Ҳарчанд аз ин мақула сухан ронд, дар вай нагирифт.

Гуфт:

— Ёд ор ҳаққе, ки маро бар туст. Аз ман орзуи мубошират кардӣ, орзуи туро баровардам. Чанд бор мутаоқиб ⁵⁴ бо ту мубошарат кардам.

Кафтор чун ин гуфтори шанъ⁵⁵ бишнид, оташи ғайрат бар вай чӯшид, даҳон бикӯшод, ки:

— Ин чӣ сухани беҳуда аст ва ин воқеа кай ва кучо буда?

Аз вай даҳон кушодан ҳамон буд ва аз рӯбоҳ рӯ дар гурез ниҳодан ҳамон.

Қ и т ъ а

Ба қавли хуш чу наёбӣ зи чанги хасм раҳойӣ,
Беҳ он бувад, ки забонро ба нохушӣ бикӯшойӣ.
Чу қуфли хона бар оҳистагӣ кушода нагардад,
Пайи шикастанаш он беҳ, ки сӯйи санг гиройӣ.

Ҳ и к о я т

Шаколе⁵⁶ хурӯсеро дар хоби сахар бигирифт. Хурӯс фарёд бардошт, ки:

— Ман мӯниси бедоронам ва муаззини шабзиндадорон, аз куштани ман бипарҳез ва хуни маро ба теғи тааддӣ марез!

Б а й т

Чаро бе мӯчибе бо ман ситезӣ,
Ки хоҳӣ бе гунаҳ хунам бирезӣ?

Шакол гуфт:

— Ман ба куштани ту чунон якҷиҳат нестам, ки ба ҳеҷ ваҷҳ аз он боз наистам. Хотирӣ худро аз ин ихтиёр бипардохтам ва туро дар ин сурат мухайяр ⁵⁷ сохтам, ки агар хоҳӣ, ба як зарбати панҷа ҷони туро биситонам ва агар хоҳӣ, туро лукма-лукма тӯъмаи худ гардонам!

Қ и т ъ а

Қуз ба тадбиру хирад аз сари худ дафъ макун,
Бо ту шарире агар шӯру шаре гирад пеш.
Ба тазаррӯъ⁵⁸ масипар роҳи халосӣ, ки ба он
Аз бадаш гар гузаронӣ, батаре гирад пеш.

ХОТИМА

Дар дил чунон мегашт ва дар хотир чунон мегузашт, ки ин нома ба зудӣ ба охир наянҷомад ва хома дар тайи мақосиди¹ он ҳолиё аз чунбиш наёромад. Аммо чун ойинаи табъи гӯянда занги маломат гирифт ва ба сайқали сидқи рағбати шунаванда сақолат напазируфт, бад-ин қадар иқтисор афтод.

Қ и т ь а

Баст² кун, Қомиё, бисоти сухан,
Ки аз он хубтар бисоте нест.
Лек хомӯш нишину дам даркаш,
Табъро гар дар он нишоте нест.
Нест кофӣ бисоти табъи ту низ
Агар аз сомеъ³ инбисоте⁴ нест.

Ва ҳар чӣ аз мақулаи⁵ назм гузашта, ба нозиме мансуб нагашта, зодаи табъи муҳаррири⁶ ин рисола аст ва натиҷаи фикри муқаррири⁷ ин мақола.

Р у б о ӣ

Қомӣ ҳар ҷо, ки номае иншо орошт,
Аз гуфтаи кас ба орият ҳеҷ нахост.
Онро, ки зи сунъи худ дукон пурколост,
Даллолии колои касонаш на сазост.

Уммед ба макорими⁸ ахлоқи мутолиақунандагон он, ки чун бар халале муталлеъ шаванд, ба зайли афв ва иғмоз⁹ бипӯшанд ва дар ифшои он ба забони ғайб ва эътироз нақӯшанд.

Қ и т ь а

Чун бубинӣ зи ошное айбе,
Гар ба бегонагон нагӯй, бех.
З-он ки дар кеши охирандешон
Айбпӯшӣ зи айбчӯйи бех.

Дар таърихи қатъи атноби¹⁰ итноб¹¹ ва тайи асбоби асҳоб:

Қ и т ь а

Такупӯйи хома дар ин турфа нома,
Ки Қомӣ бад-ӯ кард табъозмойӣ,
Ба вақте шуд охир, ки таърихи ҳичрат
Шавад нӯҳсад, ар ҳашт бар вай физойӣ¹².

ТАВЗЕҲОТ ВА ШАРҲИ ЛУҒОТ

Муқаддима

1. Равза — боғ
2. Иблоғ — огоҳ кардан
3. Авроқ — қ. варақ
4. Авсоф — қ. васф
5. Таъаллум — омӯхтан
6. Маънуси тибоъ — мувофиқи табиат
7. Маълуфи истимоъ — ба шунидан одаткарда
8. Эшон — онҳо
9. Талтиф — сабук кардан
10. Сар — тасаввур
11. Ташхиз — тез кардан
12. Анфос — қ. нафас
13. Ашҷор — қ. шачар - дарахтон
14. Тахтуҳа-л-анҳор — зери онҳо наҳрҳост
15. Би анфоси-ш-шарифиҳи ва татаббуан ли ашъори-л-латифиҳи — ба нафаси мубораки ӯ ва дар пайравӣ ба ашъори латифи ӯ
16. Зайн — ороиш
17. Нусрату-д-дунё — зафарманди дунё
18. Муиззу-д-давлат — азизу арҷманди давлат
39. Каҳф-ул-ҳофиқайн — пушту паноҳи шарку ғарб
20. Қалолат — бузургию шукӯҳ
21. Дурҷ — қуттии гавҳардон
22. Дуда — насл, авлод
23. Иноят — меҳрубонӣ
24. Фарзи айн — он чӣ ичрояш ҳатмист
25. Саъд ибни Зангӣ — ҳокими вилояти Форс дар замони Саъдии Шерозӣ (асри XIII)
26. Гулистон ва баҳористон ба ду маънӣ — ҳам ба маъноии луғавӣ ва ҳам номи китобҳои Саъдию Қомӣ омадаанд
27. Латоиф — қ. латифа- назокатҳо
28. Муштамил — доро, иборат будан
29. Шақоик — қ. шақиқа-лолаҳо
30. Раёҳин — қ. райҳон
31. Барди дай — сармои зимистон
32. Қавониб — қ. қониб
33. Навоҳӣ — қ. ноҳия-атроф
34. Хай — арақ
35. Суроҳӣ — зарфи шароб
36. Риёз — қ. равза-боғҳо
37. Аъроз — қ. арз — мол
38. Мутолаба — талаб кардан
39. Аъвоз — қ. аваз — он чӣ иваз мешавад

40. Эҳтимом — кӯшиш
41. Танмият — нумӯ додан, парвардан

Равзаи нахустин

1. Пири Ҳирот — ишора ба Абдуллоҳи Ансорӣ (1006 — 1088)— шоир ва олими тоҷик, ки дар Ҳирот умр ба сар бурдааст
2. Разия-л-лоқу анҳу — худованд ўро бибахшад; Баъди номи ҳамаи орифон ин ибора маояд, ки дигарҳояш ихтисор карда шуд
3. Асҳоб — ҷ. саҳб — ҳамсӯҳбатон
4. Сарии Сақатӣ — яке аз саромадони аҳли тасаввуф буда, соли 870 дар Бағдод вафот ёфтааст
5. Қиёи намудан — бархостан
6. Тарҷ.: «Шунидам ҳидояткунандаеро, ки маро ба бодия раҳнамунӣ мекард ва меғуфт: гиря мекунам ва намедонам кӣ бар ман хоҳад гиря кард ва гиря мекунам аз он ки ту аз ман дур гаштайӣ ва ту ресмони гардани маро меканӣ (маро раҳо мекунӣ) ва аз ман дурӣ мекунӣ».
7. Чунайди Бағдодӣ (ваф. 910) — аз назариячиёни машҳури сӯфия
8. Абӯхошими сӯфӣ — аз бузургонн сӯфия буда, соли 983 дар Сурия фавтидааст
9. Маъруфи Каррухӣ — яке аз пешвоёни сӯфия, ки дар шарқи Эрон ба дунё омада, дар Бағдод соли 815 фавтидааст
10. Тақозо — талаб
11. Мутақозӣ — талабанда
12. Боязид — Абӯязиди Бистомӣ (ваф. 974) — яке аз орифони аввалини эронӣ
13. Суннат — корҳое, ки иҷрояш зарур, аммо ҳатмӣ нест
14. Фарз — корҳое, ки иҷрояш ҳатмист
15. Мавло — соҳиб; пири тариқат
16. Қурб — наздикӣ
17. Шиблӣ — Абӯбакр Муҳаммад Қаъфар ибни Халафи бухороӣ (ваф. 945) — шоири сӯфии арабизабон
18. Муддаъӣ — даъвогар
19. Саҳл Абдуллоҳи Тустарӣ (ваф. 816) — сӯфии ироқӣ, ки бештар дар Басра ҳаёт ба сар мебурд
20. Абӯсаъиди Ҳарроз (ваф. 899) — орифи мисрӣ
21. Абулҳасани Нурӣ (ваф. 907) — сӯфии ироқӣ, шогирди Сарии Сақатӣ
22. Абӯбакри Воситӣ — сӯфии машҳур, чанде дар Осиёи Миёна зиндагӣ карда, соли 932 вафот кардааст
23. Мастур — зери парда будан
24. Абулҳасани Фушанҷӣ — яке аз донишмандону сӯфиёни номдори Хуросон (ваф. 952), ки аз Фушанҷ аст. Фушанҷ шакли арабишудаи маконе дар наздикии Ҳирот, ки аслан Пушанг ном дорад
25. Абӯалии Даққоқ — орифи машҳури хуросонӣ, ки соли 1014 фавтидааст

26. Абулҳасани Харақонӣ (ваф. 1033) — сӯфии донишманди машҳури хуросонӣ, ки бо Абӯалӣ ибни Сино мулоқотҳо доштааст
27. Абӯсаиди Абулхайр (957—1049) — орифу шоири рубоисарои машҳури форсу тоҷик
28. Рӯям Абӯмуҳаммад — сӯфии машҳури ироқӣ, ки соли 915 вафот кардааст
29. Зиллат — хорӣ
30. Бушри Хофӣ (ваф. 841) — сӯфии машҳур, ки дар Осиёи Миёна таваллуд шуда, дар Бағдод аз олам гуааштааст.
31. Ангоштан — тасаввур кардан
32. Шақиқи Балхӣ (ваф. 810) — яке аз нахустин орифони Осиёи Миёна
33. Мудбир — ҳаромкор
34. Юсуф бин-ал-Хусайн — яке аз саромадони сӯфия, ки аз аҳли Рай буд (ваф. 913)
35. Тавозӯъ — хоксорӣ, фурутанӣ
36. Мойӣ ва манӣ — такаббуру худситойӣ
37. Маъраз — ҷойи зухур, мавқеъ
38. Абӯбакри Варроқ (ваф. 980) — аз орифон ва шайхони машҳури Осиёи Миёна, ки дар Тирмиз таваллуд шуда, баъди ба ҷодаи тасаввуф кадам гузоштан бисёр сайру саёхат кардааст
39. Муқаддарот — сарнавишт, тақдир
40. Иқтисоби мазаллат — касб (ба даст озардан)-и хорӣ
41. Меҳнати ҳирмон — азоби маҳрумӣ, ҷудойӣ
42. Иброҳими Хавос — аз орифони маълуми нимаи аввали асри IX
43. Инқиёд — итоат, фармонбардорӣ
44. Аҳком — ҷ. ҳукм
45. Авомир — ҷ. амр — фармудани кори нек
46. Навоҳӣ — ҷ. наҳӣ — боз доштан аз корҳои бад
47. Абӯалии Рӯдборӣ Аҳмад ибни Муҳаммад — сӯфии машҳури асри X (ваф. 933).
48. Муошарат — омезиш; сӯҳбат
49. Аздод — ҷ. зид
50. Абулаббоси Қассоб — орифи табаристонӣ, ки дар асри X зистааст
51. Хирқа — либоси дарвешӣ
52. Зуннор — миёнбанди пайравони динҳои ғайримусулмонӣ дар кишварҳои исломӣ
53. Баҳруддини Нақшбанд — яке аз пешвоёни маслаки сӯфия, ки солҳои 1318—1389 умр ба сар бурдааст
54. Силсила — насаб; фирқаи дарвешон
55. Далқ — либоси дарвешӣ

Равзаи дувум

1. Ташреҳ — пайванд кардани дарахт
2. Ҳикам — ҷ. ҳикмат — суҳанони бузургу оӣ

3. Рашахот — ч. рашха — чакрахо
4. Кулуб — ч. қалб — дилҳо
5. Ҳукамо — ч. ҳаким — донишмандон
6. Арзӣ — ч. арз — заминҳо
7. Хавотир — ч. хотир
8. Матовӣ — ч. мато—ҳалқаҳо, печидагиҳо
9. Дафотир — ч. дафгар
10. Муқтазо — талаб, хост
11. Хаззи фонӣ — айши даргузар
12. Искандари Румӣ — лашкаркаши Юнон, ки солҳои 336-328 пеш аз мелод ҳукумат кардааст
13. Муҳиб — бадҳайбат, даҳшатангез
14. Чанб — паҳлу, ҷониб
16. Мумтаҳан — имтиҳоншаванда
16. Сифлатабъ — пастҳиммат, пастфитрат
17. Лаим — хасис
18. Фисус — истехзокорӣ
19. Зиллат — хорӣ
20. Фар(р) — шукӯҳ
21. Афридун — Фаридун, яке аз подшоҳони асотирии «Шохнома»
22. Тавқеъ — фармон
23. Эъмор — бино кардан, эҷод намудан
24. Мунтафеъ — баҳраёб
25. Мӯътамид — шахси боътимод, шахси боваринок
26. Безаҳманд — маломатпазир, шарманда
27. Фузул — пургӯ, лаққӣ
28. Гироидан — майлу рағбат кардан
29. Ибни Муқаффаъ — нависанда ва тарҷумони машҳури асри VIII, ки аслан эронинаҷод буда, бисёр асарҳо, аз ҷумла «Калила ва Димна»-ро аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кардааст
30. Истидъо — талаб, хоҳиш
31. Абдон — ч. бадан
32. Мараз — касалӣ
33. Мастур — пӯшида
34. Фаромат — товон
35. Молик — соҳиб
36. Бихрад — хирадманд
37. Мавсуф — шоиста, лоиқи васф
38. Хизоб — ранги мӯй
39. Маъҷун — дору, омехта
40. Кизб — дурӯғ
41. Изтирор — ноилоҷ, ба таври маҷбурӣ
42. Тимор кардан — даво кардан
43. Кисро — арабишудаи Хисрав — лақаби подшоҳони Эрони Сосонӣ, хусусан Анушервон (531 — 579)
44. Бузургмеҳр — номи вазири Хусрави Анушервон

45. Луҷча — гирдоб
46. Қурб — наздикӣ
47. Сӯ — бадӣ .
48. Тарҷеҳ — бартарӣ
49. Тома — ҳисси тамаъ
50. Шабаъ — серӣ
51. Нӯҳ — пайғамбарест, ки гӯё тӯфон дар замони ӯ ба вучуд омадааст
52. Алайҳи-с-салом — дуруд бод бар ӯ!
53. Мусаллат кардан — ғолиб кардаи бар касе
54. Муқтазо — дархост, талаб
55. Азл кардан — паст кардан, дур кардан
56. Ихтилот — рафтуомад
57. Инбисот — ошноӣ
58. Тафарруҷ кардан — аз рӯйи фаросат пай бурдан
59. Таҷассус — тафтиш, ҷустуҷӯ
60. Касрат — зиёдӣ, бисёрӣ
61. Тараддуд — саъю кӯшиш

Равзаи сеюм

1. Иёлат — ҳукмронӣ
2. Мутазаммин — дар бар гиранда
8. Насафат — алд, дод
4. Нӯшервон — Анушервон
5. Сарвари коинот — ишора ба пайғамбари Ислому ҳазрати Муҳаммад
6. Алайҳи афзалу-с-саловот — некӯтарин дуруду ситоиш ба ӯ
7. Тафохуркунон — бо ифтихор, ифтихормандона
8. Ман дар замони подшоҳи одил таваллуд ёфтаам
9. Фареҳ — беҳтар
10. Габрону муғон — оташпарастон
11. Довуд — пайғамбаре будааст гӯё хушовоз ва «Забури» ба номи ӯ нозил шудааст
12. Ваҳй — сухани фиристодаи Худо
18. Аҷам — кишварҳои эронӣ ва тоҷикон
14. Даракот — ҷ. дарака — нишебиҳо
15. Мӯбади мӯбадон — сарвари рӯҳониёни зардуштӣ
16. Қубод — подшоҳи сосонӣ, ки солҳои 488—531 ҳукумат кардааст
17. Фузалот — пасафганда
18. Қавоим — пойҳои ақиби ҳайвонот
19. Ташвир — хиҷолат
20. Рокиб — савор
21. Истеҳсон — таъриф
22. Киёсат — зиракӣ
23. Давоб — ҷ. доба — чунбандагон, маҷозан одамони нодон

24. Залозил — ҷ. зилзила — чунбиш
25. Навозил — қачравихо
26. Мунҳӣ — хабардиҳанда
27. Ардашер — асосгузори сулолаи сосониён
28. Маҳмуди Сабуктагин — солқон 998—1030 ҳукмронӣ кардааст
29. Аристотелис — Аристотел, файласуфи бузурги Юнон (384— 322 пеш аз мелод)
30. Ҳаволӣ — атроф, атрофиён
31. Меҳрҷон — шакли арабишудаи Меҳргон — ҷашни бостонию гузаштагони мо, ки тирамоҳ баргузор мегардид
32. Тағофул кардан — худро нодида гирифтан
33. Таҷассус — ҷустуҷӯ
34. Наммомӣ — хабаркашӣ
35. Муътариф—эътироф кардан
36. Маъмун — халифаи аббосӣ, писари Ҳорунаррашид, ҷа солҳои 813—833 ҳукмронӣ кардааст
37. Сим — нуқра
38. Зарҳарида — ғулومه, ки қарида шудааст
39. Итлоф — талаф
40. Муовия (661—680) — яке аз ҳамсӯҳбатони Муҳаммад, ки баъд аз кушта шудани Усмон хилофатро ба даст гирифт ва писари ӯ Язид бо авлоди Алӣ ҷангид ва ба дастурн Язид Ҳусайни Алӣ ба қатл расид
41. Уқайл ибни Абутолиб (ваф. 670) — бародари Алӣ — ҷаҳорумин ҷойнишини Муҳаммад
42. Муваддат — дӯстӣ
43. Бани Абдулмуталлиб — фарзандони амаки Муҳаммад пайғамбар Абдулмуталлиб
44. Оли Қусо — пешгузаштаи қавми Қурайш
45. Абдуманоф — аз бобоқалонҳои Муҳаммад
46. Макорим — ҷ. муқарамат — меҳрубониҳо
47. Бани Ҳошим — ҳонадоне, ки Муҳаммад аз он баромадааст
48. Муфорақат — дурӣ, ҷудой
49. Иътизор — узрҳои
50. Муовадат — баргаштан, боз омадан
51. Ҳаҷҷоҷ — Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуф (694—714) — аз золифтаин ҳокимони араб, ки суҳанпардоз ва шӯҳ ҳам будааст
52. Аъробӣ — араби бодиянишин
53. Одатан ҳангоми салом ибораҳои «ва раҳматуллоҳӣ ва баракотух» (худованд ба ту меҳрубонӣ кунад ва баракат диҳад)-ро илова мекунад. Аъробӣ онҳоро ба шакли инкор гуфтааст.
54. Валлоҳ — ба Худо (қасам)
55. Рағм — зид, муҳолиф
56. Алӣ ибни Абутолиб — ҷаҳорумин халифаи араб баъди Муҳаммади пайғамбар
57. Абдулмалик ибни Марвон — яке аз халифаҳои бани Умавия, ки солҳои 685—705 ҳукумат кардааст

58. Фочир — нобакор
 59. Моида — дастархон
 60. Бисмиллоҳ — ба номи Худо; иншоаллоҳ — Худо хоҳад
 61. Аслахуллоҳу-л-амир — Ай амири покдилтарини Худо
 62. Яздичурд — муарраби Яздигурд — подшоҳи сосонӣ (339— 420)
 63. Баҳром — солҳои 421—438 подшоҳ буд
 64. Ҳочиб — дарбон
 65. Пардасарой — ҳучраи хоса
 66. Ситр — парда
 67. Хурмузи писари Шопур — подшоҳи сосонӣ, солҳои ҳукуматаш
 272—273
 68. Байъу шаро — хариду фурӯш
 69. Умар— дувумин халифаи араб (ҳукмр. 634—644) баъди Муҳаммад
 70. Тазаллум кардан — додхоҳӣ кардан, шикоят аз зулм кардан
 71. Саман — баҳо, қимат
 72. Тааллул кардан — баҳонаҷӯӣ кардан
 73. Катабаху — навишт инро
 74. Туғро рақам кардан — имзо гузоштан
 75. Вачҳ — пул
 76. Залилӣ — хорӣ
 77. Силӣ — тарсақӣ
 78. Мусоҳала — таъхир
 79. Маосӣ — ҷ. маъсият — гуноҳон
 80. Ангоштан — гумон кардан, ҳисобидан
 81. Истиғфор — тавба
 82. Мустаҳиқ — сазовор
 83. Амир-ал-мӯъминин— амири мусулмонон, лақаби халифаҳои араб
 84. Шикоят ба аммаш бурданд — ба амакаш шикоят карданд. Ин ҷо ам
 гуфта Муҳаммадро дар назар дорад
 85. Сафех — паст, разил
 86. Вафқ — мувофиқ
 87. Асғари син — камию хурдии син
 88. Ҳадосат — тоза будан
 89. Истимолат — дилҷӯӣ
 90. Фоила — сахтӣ
 91. Таохуд — аҳд бастан
 92. Сияр — ҷ. сират — табиат, рафтор
 93. Сарханг — сарлашкар
 94. Суннат — рафтор, амал, анъана

Равзаи чаҳорум

1. Базл — бахшиш
2. Санои чамил — ситоиши олі
3. Савоби чазил — савоби бузург
4. Миср — шаҳр

5. Чавод — бахшанда, карим, соҳибчӯд
6. Соил — гадо
7. Раунат — сахтӣ, гаронӣ
8. Таббоҳ — пазанда, ошпаз
9. Малик — соҳиб
10. Соир — чамъ, дигарон
11. Карамаллоҳу таоло вачҳаҳу — Худои бузург ӯро воло гардонад
12. Зул — хорӣ, мазаллат
13. Ҳасан (625—669) ва Ҳусайн (626—680) — фарзандони Алӣ ибни Абутолиб
14. Ҳазрати рисолатпаноҳӣ — ишора ба Муҳаммад
15. Абдуллоҳ ибни Чаъфар (ваф. 699) аз хешовандони Алӣ, ки дар саховат машҳур аст
16. Исор кардан — бахшидан, сарф кардан
17. Дори нахосин — бозори ғуломфурӯшӣ
18. Самоъ — шунидан
19. Ғано — нағма
20. Истимоъ — гӯш кардан
21. Мазик — тангно
22. Халиъулъузур — лоуболи
23. Таматтӯъ гирифтган — лаззат бурдан, баҳра гирифтган
24. Ҳазонаи байтулмол — хазинаи давлат
25. Ҳуқуқ — қ. ҳақ — ҳисса, насиб
26. Арбоби ҳочот — дармондагон, ҳочатмандон
27. Мавкиб — рикобдорон, саворон
28. Мадеҳ — ситоиш
29. Мамдӯҳ — шахси ситоишшаванда
30. Карим — бахшанда
31. Иброҳим бинни Сулаймон — халифаи бани Умавия, дар асри VIII зиндагӣ кардааст
32. Интиқол — гузаштан
33. Мушриф — наздик
34. Матоибу машорибу малобис — таомҳо, нӯшокиҳо, либосҳо
35. Ибдор — бадбахтӣ
36. Ло, валлоҳ — не, ба Худо
37. ТАВАҲХУМ — гумон
38. Насоро — пайравони дини Исо
39. Асмаъӣ — шоири араб (ваф. 828), ки чун Мушфиқӣ қаҳрамони бисёр латифаву ҳикояҳо гаштааст
40. Тавакқӯъ — умед, хоҳиш
41. Тарҷ.: Агар шахси саховатманд парданишин гардад, фазли ӯ ба лаимӣ бармегардад
42. Тарҷ.: Чун сахӣ камбизоат шудааст, худро ба пардаи бузург ниҳон намудааст
43. Сурра — ҳамён
44. Аҳё — қ. хай — қабила

45. Ҳотам — Абӯсафона Ҳотам дар асри VI зиндагӣ кардааст
46. Маъни Зоида (ваф. байни солҳои 769—776) — сарлашкари араб, ки ба саховат машҳур будааст
47. Тарҷ.: Аё чӯди Маън, ҳочати маро ба Маън арза намо, зеро ба ҷуз Маън нест ҳочатбароре
48. Таҳният — табрик, муборакбод
49. Руасо — ҷ. раис—сардорон
50. Тибат — мазок, шӯхӣ, зарофат

Равзаи панҷум

1. Такрир — баён
2. Риккат — назокат, латофат
3. Ҳиркат — гармӣ
4. Муваддат — дӯстӣ
5. Чошнӣ — маза, ҳаловат
6. Касифтар — палидтар
7. Чамил — некӯ
8. Тарҷ.: чинс ба чинси худ майл мекунад
9. Сиддиқи Акбар — лақаби Абӯбакр (ваф. 634), нахустин ҷойнишини Муҳаммад пайғамбар
10. Самоъ — шунидан
11. Донад—тавонад
12. Манзар — ҳузур; нишемангоҳ
13. Ҳирмон — ҷудой
14. Рағм — хилоф
15. Мутамодӣ — дароз
16. Даввойӣ — моилӣ
17. Мувосалат — ба васл расидан
18. Ҷонибайн — дучониб
19. Мутаволӣ — пайваста
20. Дори қарор — хонаи муқимӣ; он дунё
21. Киром — ҷ. карим — ин ҷо: обрӯманд
22. Қабоил — ҷ. қабила
23. Мутаваггин — иқоматгоҳ, маҳалли буду бош
24. Иморӣ — қачова
25. Як марҳала бибурид — як фосилаи роҳро тай кард
26. Нузул қардан — фуруд омадан
27. Муқобала — рӯ ба рӯ шудан
28. Муқотала — куштор
29. Куштӣ — гӯштин
30. Иқди ҳамоил — шадаи овезон
31. Мӯякунон — гирён
32. Мақобир — ҷ. мақбара
33. Видод — дӯстӣ
34. Ихфо — пинҳон

35. Ҳасбалмақдур — ба қадри имкон
36. Шадоид — ҷ. шиддат
37. Самъан ва тоатан — бо дилу чон
38. Шаъб — ғор
39. Ройӣ — нигоҳбон
40. Мавъид — чойи ваъда
41. Маъҳуд — аҳдшуда (мавъиди маъҳуд — ваъдагоҳи таъиншуда)
42. Олом — ҷ. алам
43. Тааллул — баҳона
44. Ҷалодат — чолокӣ
45. Ситабрӣ — дуруштӣ, бадӣ
46. Суъбон — аждаҳо
47. Таббол — таблзан
48. Ҳанҷар — гулӯ
49. Фазиҳат — расво, беобрӯ
50. Мувонасат — наздикӣ, унс гирифта
51. Рашид — Ҳорунаррашид, халифаи аббосӣ (786—809)
52. Наххос — бозори ғуломфурӯшӣ
53. Ғино — нағма
54. Ҳудокунон — овозхонон, сурудгӯён
55. Эзҳор — ҳозир
56. Истифсор — шарҳ
57. Накбат — машаққату ранҷ
58. Инбисот — хӯшӣ, тараб
59. Ихтилот — ҳамнишинӣ, сӯҳбат
60. Вақоҳат — бешармӣ, беҳаёӣ
61. Беозармӣ — беҳурматӣ
62. Нуумат — мавзунӣ, нармӣ
63. Муфорақат — дурӣ
64. Таҷаммул — шукӯҳ ва ороиши ҷамол

Равзаи шашум

1. Мулотафот — ҷ. мулотафат — шӯҳихо
2. Равоеҳ — ҷ. роиха — хушбӯйихо
3. Полуда — номи таом
4. Ибну-з-зония — ҳаромӣ
5. Ибну-з-зонийин — фарзанди ду зинокор
6. Ё Аллоҳ — Ай Худо
7. Ё набиюллоҳ — Ай пайғамбари Худо
8. Бадра — ҳамёни танга
9. Тарҷ.: ва меваҳо ва нахлҳо ва анорҳо
10. Вочиб — амри зарурӣ
11. Таҳигоҳ — киноя аз шикам
12. Баҳлул — олим ва орифи асри VIII араб
13. Ҳайиз — доира

14. Мутталеъ шудан—эгоҳӣ ёфтан
15. Одина — чумъа
16. Тарҷ.: Худо туро иззатманд гардонад, Ай қозӣ!
17. Так — рафтори асп
18. Маъмун — дар амон
19. Боракаллоҳ — Худо туро некӣ диҳад
20. Аслиҳакаллоҳ — Худо туро салоҳкорӣ диҳад
21. Мазаллат— хорӣ
22. Маркубӣ — саворагӣ
23. Арбада — хархаша, чанҷол
24. Рифқ — меҳрубонӣ
25. Ирз — шӯҳрат
26. Саййидӣ — хоҷаи ман
27. Сиблат — мӯйлаб
28. Масона — шошадон
29. Ибриқ — кӯза
30. Қулоҳ — бофанда
31. Ваидат — амонат
32. Маснади тадрис — курсии дарсдиҳӣ
33. Мустваҷил — шитобанда
34. Фузул — пургӯ
35. Бӯалӣ Сино — Абӯалӣ ибни Сино (980—1037)—олими
чаҳоншумули халқи тоҷик
36. Фараздақ — шоири ҳаҷвнигори араб (640—732)
37. Уқубат қардан — азоб додан, ҷазо додан
38. Масх — бадафт, ҳайвонсурат
39. Фаҳс қардан — бекор қардан
40. Қоҳиз — нависандаи машҳури араб (776—868), ки хеле зиштрӯ
будааст
41. Тимсол — мучассама
42. Думмал — думбал, пучак, чипқон, хасак
43. Тарҷ.: —ҳалок (бурида) бод ду дасти Абӯлаҳаб!
44. Ҳаммолат - ал-ҳатаб — бардорандаи ҳезум
45. Мунқазӣ — талабот
46. Салавот — дуъо, дуруд
47. Тарҷ.: Худоё, дуруд бифирист бар Муҳаммад ва хонаводаи
Муҳаммад
48. Тарҷ.: Аз поктарини поктарон
49. Садр — боло
50. Саффи ниол — назди дар, кафшкан; пасидарнишинандаҳо
51. Хурӯҷ — баромад
52. Мушоя — гуселондан
53. Кизб—дурӯғ
54. Арзол — ҷ. разил — нобакор
55. Фарохур — лоиқ
56. Ғариб — аҷоиб

57. Макрамат — саховат
58. Риҷол — ҷ. рачул — мардон
59. Сабоҳат — шиноварӣ
60. Қарода — ҷ. кирд — маймунҳо
61. Ханозир — ҷ. хинзир — хукҳо
62. Раоё — ҷ. раият — тобеон, фуқаро
63. Кадхудои хона — соҳибхона
64. Хонагиён — аҳли оила
65. Мубошират — наздикӣ
66. Нопоксияр — тирадил, бадхулқ
67. Мушриф — наздик
68. Ғассол — мурдашӯ
69. Валадуззино — ҳаромӣ
70. Астар — хачир
71. Шуруф — наздик
72. Абхар — шахси бадбӯйдахон
73. Илҳоҳ кардан — исрор кардан
74. Мазиқ — тангно
75. Анбоз — шарик
76. Мумтоз — чудо; боимтиёз
77. Мунсиф — боинсоф, одил
78. Томеъ — тамаъкор
79. Ҷӯҳӣ — қаҳрамони фолклорӣ масли Афандӣ
80. Қалода — гарданбанд, тавк
81. Ридо — порчае, ки ба китф гирифта мегарданд
82. Алил — нотавон
83. Мот — марг
84. Алминнатулиллаҳ — миннат Худойро
85. Ғассол — мурдашӯ
86. Хаффор — гӯркан
87. Ҳаз(з) — ҳаловат
88. Дият — хунбаҳо
89. Рои мӯҳмала — дар хати форсӣ ҳарфи «р», ки бенуқта аст; мазмум—заммадор» яъне «ру»
90. Зои мӯъчама — дар хати форсӣ ҳарфи «з», ки шакли он ба «р» монанд буда, нуқта дорад
91. Максур — касрадор, яъне «зи»-
92. Нуқта задан—нуқта гузоштан; эрод гирифтган
93. Эъроб кардан—тасриф кардан; ҳаракат гузоштан
94. Зам(м) — ҳачв
95. Фатҳ — забар (ҳаракати «а»)
96. Каср — зер (ҳаракати «и», «э»)
97. Зам — пеш (ҳаракати «у», «ӯ»); «мазмум» низ аз ин аст
98. Шаър — мӯй
99. Шаир — ҷав
100. Моида — дастархон

101. Ҳамим — дилу зардоби чӯшон, ки гӯё хӯроки дӯзахиён будааст
102. Фисоқ — дилу зардоби хунук
103. Нор — оташ
104. Бурудат — хунукӣ, сармо
105. Соҳиб Абдод (938—995), — шоир ва ходими давлатии Оли Бӯя
106. Азб — ширину латиф
107. Фараздақ (640 — 732) — шоири ҳачвнигори араб
108. Лавси ҳадас — олудагии начосат
109. Кадар — кудурат
110. Мӯҳриқ — сӯзон, сӯзонанда
111. Тарвич — таъриф
112. Манфази силф — сӯрохи поён
113. Ҳазф — кам кардан

Равзаи ҳафтум

1. Қудамо — ҷ. қадим — дар ин ҷо: қадимиҳо
2. Муаллаф — иншошуда, иншогардида
3. Мухайила — хаёлкардашуда
4. Сомеъ — шунаванда
5. Иқбол — қабул
6. Эъроз — рад
7. Хамр — шароби сурх
8. Сайёл — оби равон, ҷорӣ
9. Мутааххирин — баъдинаҳо
10. Ҷумхур — аксарият, омма
11. Мавзун — доройи вазн, вазндор
12. Муқаффӣ — қофиядор
13. Тахайюл — хаёлот
14. Адам — набудан
15. Муморасат — ба коре ҳамеша машғул будан
16. Мутафовит — аз якдигар фарқ кардан
17. Мутафаннин — ҳартарафа
18. Мутақаддим — пешгузашта, қадим
19. Мадоеҳ — ҷ. мадеҳ — мадҳияҳо, ситоишномаҳо
20. Мавоиз — ҷ. мавъиза — пандномаҳо, насиҳатҳо
21. Хаср — чамъоварӣ кардан
22. Тафосил — ҷ. тафсил — шарҳу баён
23. Мутаҷовиз — нағунҷанда, аз ҳад берун
24. Лочарам — ночор
25. Машоҳир — ҷ. машҳур — комдорон, машҳурҳо
26. Иқтисор — қаноат, иктифо, кӯтоҳ
27. Сардафтари адабиёти форсу тоҷик Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар солҳои 858—941 ҳаёт ба сар бурдааст; Абдурахмони Ҷомӣ баъди номи ҳамаи адибон ибораи «рахматуллоҳи таоло»-ро меорад, ки маънояш

- «Худои бузург ўро биомурзад» гуфтан аст; Ин ибора дар хама чо ихтисор шуд.
28. Наср ибни Аҳмади Сомонӣ дар солҳои 913—943 ҳукмронӣ кардааст
 29. Мукнат — кадр, тавоноӣ
 30. Алӯхдату ала-р-ровӣ — ўхдадориаш (ҷавобгариаш) ба гардани ривояткунанда
 31. «Шарҳи Яминӣ» — шарҳи «Китоб-ул-Яминӣ» ном асари муаррихи машҳур Абӯнаسر Муҳаммад ал-Утбӣ (961-1036) дар назар дошта шудааст, ки он воқеаҳои солҳои 957—1021-ро дар бар мегирад. Ин асар чандин шарҳҳо дорад. Аз он ҷумла Аҳмад Ал-Манинӣ дар ибтидои асри XIII ба ин асар шарҳе навиштааст.
 32. Макс — бошиш, истиқомат
 33. Мутамодӣ — дароз
 34. Қусуру басотин — қасрҳои бӯстонҳо
 35. Яъне ба Рӯдакӣ чизи бисёре ваъда карда, илтимос карданд
 36. Мушаввиқ — шавқовар, ташвиқкунанда
 37. Мурағиб — рағбатоваранда, тарғибкунанда
 38. Шигарфӣ — чуқурӣ, амиқӣ
 39. Шикқа — порчаи матоъ; дар ин чо пойтоба дар назар дошта шудааст
 40. Валлоҳу таоло аълам — Ва Худованди бузург доност
 41. Абӯмансур Муҳаммад Аҳмад Дақиқӣ аз шоирони номдори давраи Сомониён буда, тақрибан дар байни солҳои 967—969 аз тарафи ғуломаш кушта шудааст.
 42. Мотақаддам — гузашта; дар истилоҳи адабӣ шоирони асрҳои IX—XI-ро мегӯянд
 43. Шамар — кӯл, ҳавз
 44. Уфунат — баргаштани таъм аз бӯйи чизе
 45. Абӯмансур Имораи Марвазӣ яке аз шоирони машҳури охири асри X буда, тақрибан дар байни солҳои 1004—1014 вафот кардааст
 46. «Мақомоти Абӯсаид Абулхайр» китобе роҷеъ ба шарҳи ҳоли шоири мутасаввиф Абӯсаид Абулхайр, ки дар солҳои 967—1049 ҳаёт ба сар бурдааст
 47. Қаввол — гӯянда, муғаннӣ
 48. Абулҳасани Унсурӣ дар нимаи дуҷуми асри X таваллуд шуда, дар байни солҳои 1040—1050 вафот кардааст.
 49. Маҳмуди Сабуктагин — султон Маҳмуди Ғазнавӣ солҳои 998—1030 ҳукмронӣ кардааст
 50. Аз «Вомиқу Узро»-и Унсурӣ беш аз панҷсад байт боқиаст
 51. Асқадӣ аз шоирони намоёни асри XI буда, дар соли 1040 вафот кардааст
 52. Яминуддавла — лақаби Маҳмуди Ғазнавӣ
 53. Матлаъ — байти аввали қасидаю ғазал
 54. Суминот (Суманот, Сумнот) — номи маъбади ҳиндуҳо, ки Маҳмуди Ғазнавӣ онро ғорат карда буд

55. Абулҳасани Алӣ ибни Чулуғ Фаррухии Систонӣ дар соли 1037 вафот кардааст
56. Фавозил — ҷ. фозила — фазилатҳо
57. Инъомот — бахшишҳо
58. Хатир — бисёр, фаровон
59. Қуттоъи тариқ — роҳзанон
60. Зоҳир қардан — худро шиносондан
61. Абулқосим Фирдавсӣ дар солҳои 934—1020 ҳаёт ба сар бурдааст
62. Тазаллум — додхоҳӣ
63. Мутаваҳҳиш — ба ваҳшат омадан
64. Робеъ — чаҳорум
65. Мухаммар соҳтан — қарор додан
66. Истифсор — пурсуҷӯ қардан, шарҳу эзоҳ хостан
67. Хавз — забон як қардан, маслиҳат қардан
68. Фаққойӣ — шаробфурӯш; фаққоъ — нӯшокии масткунанда, ки аз биринҷ тайёр мекардаанд.
69. Ҳасани Маймандӣ — Аҳмад ибни Ҳасани Маймандӣ вазири Султон Маҳмуд ва писари ӯ Масъуд, ки бо номи Ҳасани Маймандӣ машҳур гашта, соли 1033 кушта шудааст
70. Сихом — ҷ. саҳм — тирҳо
71. Носири Хисрави Кубодиёнӣ дар солҳои 1004—1088 зиндагӣ кардааст
72. Саноат — санъат
73. Илҳод — аз дин гаштан
74. Муҳоварот — гуфтугӯ, мулоқот
75. Афозил — ҷ. фозил — фозилон; бузургони илму адаб
76. Айнулқуззот — лақаби Абулфазоил Абдуллоҳи Ҳамадонӣ, ки яке аз фақеҳону шоирони асрҳои XI—XII буда, дар соли 1138 вафот кардааст
77. Абулмаҳосин Азрақии Ҳаравӣ — шоири асри XI, ки соли таваллуд ва вафоташ номаълум буда, дар дарбори Шамсуддавла Туғоншоҳи Салҷуқӣ (1063—1073) хизмат кардааст
78. Абӯабдуллоҳ ибни Абдулмалики Нишопурӣ мутахаллис ба Амир Муиззӣ аз шоирони асрҳои XI — XII буда, дар байни солҳои 1124—1127 вафот кардааст.
79. Санҷар ибни Маликшоҳ — аз шоҳони салҷуқӣ буда, соли 1084 таваллуд шуда, дар солҳои 1117—1153 ҳукмронӣ кардааст.
80. Улув — балаядӣ
81. Рифъат — баландӣ
82. Рабъ — хона, манзил
83. Атлол — ҷ. талал- вайронаҳо
84. Кӯф — чуғз, бум
85. Бадеуззамон Абдулвосеъ ибни Абдулҷомеи Ҷабалӣ аз шоирони асри XII буда, дар соли 1160 вафот кардааст.
86. Тозӣ — арабӣ
87. Муфтатаҳ — ибтидо
88. Даҳр — дунё

- 89.Адиб Собири Тирмизӣ тақрибан дар солҳои 1065 — 1070 таваллуд ёфта, соли 1148 ба дарёи Омӯ ғарқ карда шудааст
- 90.Тачреҳ — боло гузоштан
- 91.Таъдод — шуморидан, шумор
- 92.Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саной — яке аз шоирони забардаст буда, тақрибан дар солҳои 1084— 1141 ҳаёт ба сар бурдааст.
- 93.Нохид — саёраи Зӯҳра
- 94.Ҷамил — хушрӯ
- 95.Хадд — рух, чехра
- 96.Давот — сиёҳидон
- 97.Авҳадуддин Алӣ ибни Муҳаммад бинни Исҳоқ Анварӣ, ки дар соли 1187 вафот кардааст, аз шоирони бузург аст.
- 98.Мастур — намуна
- 99.Мушъир — огоҳкунанда
- 100.Ҳичо — ҳачв
- 100а.Тарҷ.: «Дунё душвор аст ба ғановаташ, ва ҳозирон ҳозиранд аз кудрати ману вафойи ӯ бар ман, ғарқ накунад ба дарозии хандаҳои дурӯғини худ, ва ба қавли музҳик ҳоли ман ҳам гирёнист».
- 101.Муҳаммад ибни Абдулҷалил Рашидуддин Ватвот — яке аз шоирони номи адабиёти форс-тоҷик, ки соли 1177 дар синни 97 солагӣ вафот кардааст.
- 102.Шаҳобиддин — Абӯнаҷиб Амъақи Бухорӣ дар ҳудуди солҳои 1050 — 1058 таваллуд шуда, дар байни солҳои 1147 —1158 вафот кардааст.
- 103.Муфтатех — ибтидо, оғоз
- 104.Шамсуддин Муҳаммад ибни Алӣ Сӯзанӣ дар соли 1166 вафот кардааст
- 105.Эътизор — узр хоستان
- 106.Афзалуддин Иброҳим Хоқонии Шервонӣ дар солҳои 1126—1198 зиндагӣ кардааст.
- 107.Ҳассон ул-Аҷам — Ҳассони Аҷам; Ҳассони ибни Собит-шоири машҳури араб, ки дар солҳои 563 (?) — 674 ҳаёт гузаронидааст.
- 108.Беанбоз — беҳамто
- 109.Муфохарат — ба худ нозидан
- 110.Мубдеъ — бадеънигор, ихтироъкор
- 111.Дастур — вазир
- 112.Булфазоил — падари фазилатҳо
- 113.Назорагон — бинандагон
- 114.Қоқум — хайвони санҷобмонанд
- 115.Қундуз — саги обӣ
116. Миҳаффа — тахти равон
117. Фаҳруддин Асъади Гургонӣ аз шоирони асри XI буда, «Вис ва Ромин»-ро дар байни солҳои 1042 — 1055 таълиф кардааст.
- 118.Амосил — ч. амсол — баргузидагон, беҳтаринҳо
- 119.Мутааддид — гуногун
- 120.Мисол — фармон

121. Заҳириддин Абулфазл Тоҳир ибни Муҳаммади Форёбӣ соли 1156 таваллуд шуда, соли 1201 вафог кардааст.
122. Машоҳир — ч. машҳур — машҳурон
123. Матбӯъ — мувофиқи табъ
124. Наём — ғилоф
125. Масоба — андоза, дараҷа
126. Истифсор — шарҳ додан
127. Ноқид — суҳансанҷ
128. Имомии Ҳиравӣ — шоири машҳури асри XIII, ки соли 1223 вафот кардааст.
129. Тамйиз — бартар дониш
130. Низомии Ганҷавӣ дар солҳои 1141 — 1203 зиндагӣ кардааст
131. Мақдур — имконпазир
132. Сунбула — хӯша; номи бурҷи шашуми бурҷҳои дуноздағонаи фалакӣ
133. Камолуддин Исмоили Исфаҳонӣ, ки соли таваллудаш маълум нест, соли 1277 аз тарафи муғулҳо қатл карда шудааст.
134. Халлоқулмаъонӣ — офаридгори маъниҳо
135. Қамолуддин Салмони Соваҷӣ дар солҳои 1300 — 1376 умр ба сар бурдааст.
136. Ба таҳсис — махсусан
137. Аксун — ҷомаи сиёҳи фохир, дебои сиёҳ
138. Такаллуф — ранҷ бурдан; суҳанпардозӣ
139. Маснӯъ — бо санъат, санъатдор
140. Се ҳарфи миёнтиҳӣ — ишора ба имлои калимаи «тамаъ» бо алифҳои арабист, ки бо се ҳарфи дарунаш ҳолӣ (итқе, мим ва айн) навишта мешавад.
141. Муҳаммад Ассори Табрзӣ соли 1381 вафот кардааст.
142. Яд — даст
143. Ҷазъ — мӯҳраи яманӣ
144. Мунаббат — кандакоришуда
145. Занбақ — савсан
146. Саъдии Шерозӣ дар солҳои 1184 — 1292 зиндагӣ кардааст.
147. Қудва — пешво
148. Мутағаззил — ғазалсаро
149. Тавоиф — ч. тоифа -- қабилаҳо, гурӯҳҳо
150. «Ло набию баъдӣ» — гӯё сухани Муҳаммад пайғамбар аст: «баъди ман дигар пайғамбар нест».
151. Шамсуддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ тақрибан дар солҳои 1324 — 1389 умр гузаронидааст.
152. Низории Кӯҳистонӣ аз шоирони асри XIII — XIV буда, соли 1320 вафот кардааст.
153. Ғассу самин — ба маънои пастию баландӣ
154. Лисонулғайб — забонаш ғайбӣ
155. Камолуддин Масъуди Хучандӣ дар байни солҳои 1318-21 таваллуд шуда, соли 1401 вафот кардааст.

156. Мутасаввир — тасаввуршаванда
157. Татаббӯъ — пайравӣ кардан
158. Яминуддин Абулҳасан Хусрави Дехлавӣ дар солҳои 1253— 1325 зиндагӣ кардааст
159. Мутафаннин — ҳартарафа
160. Варо — чуз, ба ғайр аз, берун аз
161. Ҳасан Начмуддин Улои Сичзӣ тақрибан дар солҳои 1254— 1327 умр ба сар бурдааст.
162. Ҳасаб — андоза, миқдор
163. Лиҳозо — ба ҳамин тарик
164. Мубосатот — ҷ. мубосата-- муносибатҳои дӯстона
165. Мутағаззил — ғазалсаро
166. Ҳоҷа Имоди Фақеҳ шоири асри XIV, ки соли 1370 вафот кардааст.
167. Истидъо — талаб, хоҳиш
168. Ҳочу — шоири машҳур, ки солҳои 1280—1356 зистааст; Ҳофизӣ Шерозӣ ўро устои худ мешуморад.
169. Тазйин — ороиш
170. Таҳсин — нозукӣ
171. Носири Бухорӣ — шоири ғазалсаро, ки соли 1370 вафот кардааст.
172. Ҳоҷа Исмати Бухорӣ — шоири машҳури ғазалнависи асри XV, ки дар байни солҳои 1425—1436 аз олам гузаштааст.
173. Бисотии Самарқандӣ — шоири машҳури асри XIV, ки номаш Сирочуддин буда, соли 1412 фавтидааст.
174. Муктасаба — касбӣ
175. Хаёлии Бухорӣ — яке аз шоирони асри XV буда, дар дарбори Улуғбек хизмат кардааст (вафоташ 1446).
176. Мӯътакиф — гӯшанишин
177. Озари Исфароинӣ шоири ғазалсарои асри XV тоҷику форс, ки соли 1462 вафот кардааст.
178. Томот — беҳудагӯйӣ
179. Шамсуддин Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Котибӣ, ки аз шоирони соҳибмактаб аст, соли 1435 вафот кардааст.
180. Шоҳии Сабзаворӣ шоири ғазалсарои асри XV форсу тоҷик, ки соли 1454 фавтидааст.
181. Орифии Ҳаравӣ шоири асри XV, ки соли 1449 вафот кардааст.
182. Озар — оташ
183. Ишора ба Алишер Навоӣ — сардафтари адабиёти ўзбек, ки дар солҳои 1441—1501 зистааст. Шогирд ва дӯсти ҷонии Абдурахмони Ҷомӣ буд.
184. Мабнӣ – биноёфта
185. Тарҷ.: «Дар чехраҳои афозил хурсандии даҳр дидам, ва Мушарраф гаштам бар эҳсонҳо бо барзиёдӣ, ва бо номи ту болотар шудам аз аҳли фазл ба пуррагӣ, ба ин хотир сурати ӯ аз афозил бошад боло».
186. Ҷомӣ худашро дар назар дорад .
187. Рукъа — нома, мактуб

Равзаи ҳаитум

1. Ғаробат — аҷоибӣ
2. Нудрат — камёб
3. Абвоб — ҷ. боб — дарҳо
4. Масолеҳ — ҷ. маслиҳат — андарзҳо
5. Мусодикат — садоқатмандӣ, вафодорӣ
6. Мазаррат — зарару зиён
7. Хабосат — хабисӣ, бадкирдорӣ
8. Ошнокунон — шинокунон
9. Авон — золим
10. Иғмоз кардан — худро ба нодовӣ задан
11. Эъроз кардан — аҳамият надодан
12. Сурху сафед — киноя аз тиллову нукра
13. Ғавр — чуқурӣ
14. Равҳ — хушӣ, шодмонӣ
15. Мууроқабат — ҷустуҷӯ
16. Шубон — ҷӯпон
17. Рағм — акс, зид
18. Нил — рӯд
19. Луҷҷаи хирмон — гирдобии ноумедӣ
20. Оз — тамаъ, ҳирс
21. Хубс — хабисӣ, ифлосӣ, бадӣ
22. Равон — ҷон
23. Ҷӯжа — ҷӯча
24. Мазбала — пасафгандаҳо
25. Маврусӣ — меросӣ
26. Фурча — сӯроҳ, шикофӣ
27. Сухра — дар ин ҷо: гирифтгор
28. Шабаъ — серӣ
29. Анбон — халта
30. Дарюза — гедой
31. Томеъ — тамаъкунанда
32. Нуфур — нафраткунанда
33. Фаръ — шоҳа, ҷузв
34. Заҳомат — ғафсӣ, танумандӣ
35. Бехудованд — бесоҳиб
36. Мафтур — тобеъ
37. Инқиёд — фармонбардорӣ
38. Ҷибиллат — зухурот
39. Адам — набудан
40. Муҷоласат — нишасту хез
- 1 Солор — сардор
42. Суру — шох
43. Набард — корзор
44. Ҳарба — найза

45. Адам — нестї
46. Адим — чарм
47. Кашвф — сангпушт
48. Муҷода́ла — баҳс
49. Муқовала — гуфтугӯ
50. Билотаъйил — бефоида
51. Кафтор — гӯркоб (хайвони сагмонанди мурдахӯр, ки камчасорат аст)
52. Шакол — гиреҳ
53. Ашкол — ҷ. ишкел-- бандҳо
54. Мутаоқиб — пайваста, пайдарпай
55. Шанеъ — пастфитратона
56. Шакол — шағол
57. Мухайяр — соҳибихтиёр
58. Тазаррӯъ — таваллову зорӣ

ХОТИМА

1. Мақосид — ҷ. мақсад-- мақсадҳо, миатлабҳо
2. Баст — муҳаффафи басат кардан — густурдан
3. Сомеъ — шунаванда
4. Инбисот — кушоиш
5. Мақула — гуфтор
- в. Мухаррир — нависанда
7. Муқаррир — баёнкунанда
8. Макорим — некӯхисоли
9. Иғмоз — чашмпӯшӣ, сарфи назар кардан
10. Атноб — ҷ. тунуб — танобҳо, риштаҳо
11. Итноб — пургӯй, гапро дароз кардан
12. Соли 892 ҳиҷрӣ ба соли 1487 милодӣ баробар аст.

МУНДАРИЧА

Аълоҳон Афсаҳзод. Баҳористони беҳазон.....	
Равзаи нахустин	
Равзаи дувум	
Равзаи савум	
Равзаи чаҳорум	
Равзаи панҷум	
Равзаи шашум	
Равзаи ҳафтум	
Равзаи ҳаштум	
Хотима	
Тавзеҳот ва шарҳи луғот.....	

Барои бачаҳои синни миёна ва калони мактабӣ

АБДУРРАХМАН ДЖАМИ

ВЕСЕННИЙ САД

(на таҷикском языке)

Муҳаррир

Рассом

Муҳаррири расмҳо

Муҳаррири техникӣ

Мусаҳҳ

